

2002. IV. évfolyam, 1. szám

UA
6026

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

*Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés
elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből*

7.

Scholastica

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

Az ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központjának
kiadványa

Főszerkesztő

KLAUDY KINGA

Szerkesztőbizottság

Albert Sándor (Szegedi Tudományegyetem)
Bart István (Corvina Könyvkiadó, Budapest)
Heltai Pál (Szent István Egyetem, Gödöllő)
Cs. Jónás Erzsébet (Nyíregyházi Főiskola)
Lendvai Endre (Pécsi Tudományegyetem)
Lengyel Zsolt (Veszprémi Egyetem)
Prószék Gábor (MorphoLogic, Budapest)
Sohár Anikó (Nyugat-Magyarországi Egyetem)
S. Fenyő Sarolta (Miskolci Egyetem)
Szabari Krisztina (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest)

Korrektor:

Gspann Veronika

Folyóiratunk megjelenését támogatta:

Pro Renovanda Hungariae Alapítvány
„Klebelsberg Kuno emlékére” Szakalapítvány

MorphoLogic

Brill Kft

Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara
Fordító és Tolmács Szakmai Osztálya

2002. IV. évfolyam, 1. szám

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

*Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés
elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből*

Megvásárolható:

ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központ
Budapest, 1088 Múzeum krt. 4. „F” épület
Telefon: 266 98 33/5894, Fax: 266 98 33/5895
e-mail: aeiler@ludens.elte.hu

Corvina Könyvklub
Budapest, 1051 Vörösmarty tér 1. II. em. 201.
Telefon: 3 175 185

Megrendelhető:

Scholastica Kiadó
Budapest, 1123 Kékgolyó u. 30.
Fax: 2 128 320

ISSN 1419 7480

Felelős kiadó:
a Scholastica igazgatója

Tördelés: Regál Grafikai Stúdió
Digitális nyomtatás: Syculus Kft., Budapest
Felelős vezető: Pataki István

Tartalom

Fordításpolitiká

Dróth Júlia

A fordítástudomány és a nyelvtudomány együttműködéséről 5

Horváth Ildikó

Nyelvi jogok és az Európai Unió nyelvpolitikája 15

A fordítás/tolmácsolás oktatása

Sándor Claudia

Alkalmassági vizsga a tolmácsolásban 48

Műfordítás

Székely Gábor

A lexikai fokozás kifejezése A. P. Csehov Вишнёвый сад c. drámájában és magyar, illetve német fordításaiban 76

Sebestyén Rita

Salinger Zabhegyező-je és magyar nyelvű fordítása körül kialakult vita 85

Krónika

Doktori értekezések a fordítástudomány köréből

Pápai Vilma

Az értekezés tézisei

Az explicitációs hipotézis vizsgálata angol-magyar és magyar-magyar párhuzamos korpuszok egybevetésével 97

Klaudy Kinga

Opponensi vélemény 107

Pajzs Júlia

Opponensi vélemény 112

Pápai Vilma

Válasz az opponensi véleményekre 116

Konferenciabeszámoló

Heltai Pál

„*Claims, Changes and Challenges*” Az EST III. Nemzetközi Kongresszusa. Koppenhága, 2001. augusztus 30 - szeptember 1. 123

Könyvszemle

Kis Balázs

Esselink, Bert: A Practical Guide to Localization 134

Cseresznyés Mária

Campbell, Stuart: Translation into the Second Language 135

Szabó M. Helga

Szabari Krisztina: Tolmácsolás. Bevezetés a tolmácsolás elméletébe és gyakorlatába 139

Dékány Edit

Nord Christiane: Fertigkeitt Übersetzen 141

Útmutatók

Általános útmutató a FORDÍTÁSTUDOMÁNY munkatársai számára 144

Hivatkozási útmutató a FORDÍTÁSTUDOMÁNY munkatársai számára 145

Visszanéző

Korábbi számaink tartalmából 147

Konferencianaptár 150

Hírek, ösztöndíjfelhívások

European Masters (EMCI) diploma az ELTE Fordító- és Tolmácsképző Központjában 152

The János Kohn EUROCALL Scholarship 154

A fordítástudomány és a nyelvtudomány együttműködéséről

Dróth Júlia

1. Miért szükséges az együttműködés?

Napjainkban a fordítás társadalmi jelentősége robbanásszerűen nő. Magyarországon és a világ számos más országában a hétköznapi munka, a kommunikáció, a tudomány és a kultúra terén alkalmazott és előállított szövegeknek egyre nagyobb hányadát teszik ki a fordított szövegek (például az Európai Unió nyelvi sokféleségét és fordítási feladatait jellemző számokat lásd Szabari 1996: 31). Ez a mennyiségi növekedés új nyelvhelyességi és nyelvtervezési kérdéseket vet fel. Naponta tapasztaljuk a nyelvi és kulturális interferencia jeleit: a szövegeket importáló kultúra hagyományos műfaji, stilisztikai, lexikai, tipográfiai jegyeinek egy része az exportáló kultúra jegyeihez igazodik, illetve újabbak kerülnek át az exportáló kultúrából az importálóba.

Ezekkel a jelenségekkel a fordító és a fordítást oktató tanár – munkája természetéből adódóan – olykor időben a nyelvészeket is megelőzve, az elsők között találkozik. A fordító gyakran kényszerül arra, hogy döntést hozzon: „beengedi-e” az új jegyeket és jelenségeket a célnyelvi kultúrába. Döntése akár évtizedekre meghatározhatja a befogadó kultúra nyelvhasználatának egy-egy mozzanatát, hiszen – akaratlanul is – később normaként jelentkező terminológiai egységet hoz létre. Erre számos példát találunk az olyan nagy fordítási projektekben, mint az Európai Unió jogi, közigazgatási dokumentumainak fordítása. Az EU közigazgatásával foglalkozó szövegek magyar fordításaiban korántsem egységes a terminológia, illetve a szakkifejezések helyesírása. Ezek az ingadozások sokszor egyetlen dokumentumon belül is megfigyelhetők (bővebben lásd Dróth 2000).

Emellett a szakfordítóknak nemcsak arra kell ügyelniük, hogy a magyarra fordított szövegek jól beilleszkedjenek a Magyarországon meglévő és alkalmazott magyar nyelvű jogi szövegek környezetébe, hanem arra is, hogy elősegítsék a nyelvi kompatibilitás kialakítását az EU nyelvei és a magyar nyelv között: „... törekedni kellene bizonyos összhangra a magyar és a számunkra fontos nyelvek között elsősorban az írásra vonatkozó szabályokban, valamint a nyelvhasználat és terminológia bizonyos vonatkozásaiban is” (Szépe 1997: 81).

Nagy felelősség hárul arra a szakfordítóra is, aki valójában nem is fordítóként, hanem mérnökként vagy közgazdászként dolgozik egy vegyesvállalatnál: „A külföldi (angol nyelvű háttéranyaggal és dokumentációval rendelkező) technológia és gazdasági, irányítási módszerek magyarországi alkalmazása során elkerülhetetlen, hogy a gazdasági, informatikai, műszaki stb. szakemberek ... új, addig még nem létező kifejezéseket hozzanak létre a magyar nyelvű kommunikációs helyzetekben. Erre a „nyelvészeti” tevékenységre nincsenek felkészítve,

kénytelenek saját fantáziájukra és nyelvi logikájukra hagyatkozni. A széles körű vállalati nyelvújítás több síkon folyik, s valamennyi kommunikációs szituáció résztvevői más-más megfontolás, stratégia alapján hidalják át a nyelvi nehézségeket. ... e távközlési cég alkalmazottjai nemcsak egymással, hanem ügyfeleikkel is kommunikálnak, sőt, maguk állítják elő a köznyelv számára a «GSM-terminológiát», a GSM-szolgáltatások bővülésével párhuzamosan. ... A PGSM munkatársai által bevezetett fogalmak nemcsak az ügyfeleknek küldött levelekben, illetve a szoros értelemben vett reklám- és marketingtevékenységben jelentkeznek, hanem a cég sajtókiadványaiban is. A vállalat üzletpolitikájában kiemelt szerepe van az olvasóközönségre gyakorolt hatásnak” (Dróth 1998: 58–9).

A fordítószakma mibenléte, a fordítások funkciója és a megbízók elvárásai is változtak az elmúlt évtizedekben. A külföldi szakmai szervezetek szabványokat (például DIN 2345), minőségbiztosítási programokat (például az EU Tolmács-és Konferenciaszolgálat), illetve etikai kódexeket (például ATA, FIT) hoznak létre, melyben a megváltozott fordítói tevékenység valamennyi résztvevőjének szerepét, hatás- és felelősségi körét rögzítik (lásd Horváth & Szabari & Volford 2000). Az ezeknek megfelelő dokumentumok sajnos még hiányoznak Magyarországon.

A fordított szöveg minőségére hatnak a külső tényezők: idő, pénz, előzetesen közölt elvárások is. „Tudomásul kell vennünk, hogy a fordítás minősége ritkán függ kizárólag a fordító kompetenciájától: a felhasználó, ugyanúgy, mint a fordító, sokszor kiszámolja, hogy milyen minőség mennyibe kerül, és a költségek csökkentése céljából kész a kompromisszumra, amely a tökéletestől éppen hogy elmaradó fordítástól a még éppen használható, minimális fordításig terjed” (Heltai 1999: 23).

Mindezekből következik, hogy a fordítóképzésnek és a fordítószakmának szüksége van arra, hogy együttműködjön a nyelvészet különböző területeivel, például a nyelvstratégiával. A nyelvi tervezésnek kísérletet kellene tennie arra, hogy „megelőzze” a fordítókat a fordítandó szövegekben felmerülő nyelvi kérdések megválaszolásában, vagy legalábbis társuk legyen ebben a nehéz munkában. Az együttműködés kölcsönösen előnyös lenne: a nyelvstratégia nyelvi mintákat kapna a felmerülő kérdésekből, a fordítóknak pedig nem kellene egyedül vállalniuk a felelősséget a nyelvi döntésekért, melyeket esetleg a megfelelő szótárak és nyelvészeti iránymutatások nélkül kellett meghozniuk. Egyúttal elkerülnék azt a helyzetet is, melyre Klaudy Kinga utal a *Magyar nyelvőrben*: a nyelvművelés és a fordításkritika lexikai vagy mondatszerkesztési hibákat „pécéz ki”, és ezekért a fordítókat hibáztatja (Klaudy 2001).

2. Lehetséges-e az együttműködés?

A fordítóképzés gyakorlatában szerzett tapasztalataim alapján tehát úgy vélem, a fordítástudomány és a nyelvtudomány hatékony együttműködésére feltétlenül szükség van a jó minőségű magyar nyelvű szövegek létrehozása érdekében. Szeretnék néhány gondolattal hozzájárulni ahhoz, hogy ez az együttműködés létrejöhessen. Ezért a *Nyelvőrben* megjelent két írás (Dróth 2000, Klaudy 2001)

gondolataiból, érveiből és példáiból kiindulva szeretném feloldani azt a látszólagos ellentmondást, mely a nyelvtervezés, a fordításkritika, illetve a normativitást elutasító leíró fordítástudomány módszerei között van. Mivel mindkét írás (Klaudy Kinga szóhasználatával élve) az „euro-adminisztrációs” szövegek terminológiahasználatából indul ki, én is erre a szövegtípusra, az ide sorolható műfajokra szűkítem megállapításaimat. A következő témákra szeretnék röviden kitérni a fordítóképzés szemszögéből: a fordításkritika egyik lehetséges stratégiája, a normativitás értelmezése a fordításkritikában és végül megpróbálom összegezni a fordítóképzés javaslatait a közös tevékenységre.

3. A fordításkritika egyik lehetséges stratégiája

A fordítóképzésben a fordításkritikát, illetve a hallgatók fordításainak folyamatos értékelését a képességfejlesztés egyik eszközének tekintjük. Ezért a fordításkritika semmiképpen nem jelentheti a (leendő) fordítók hibáztatását (vö. Klaudy 2001). Newmark (1988) szerint a fordítóképzés tantárgyai között szerepelnie kellene a fordításkritikának; emellett sokan a fordítási kompetencia részének tekintik a fordítások értékelésének képességét is (például Nord 1992: 47, Wilss 1976: 123).

Itt röviden utalnom kell arra, hogy mit tekintek fordítási kompetenciának. Nem definíciót fogalmazok meg, hanem azokat a képességeket sorolom fel, melyekre a fordítónak véleményem szerint szüksége van, s melyek kialakítását a fordítóképzés céljának tekinthetjük. Ebből a felsorolásból kitérni az is, hogy mely pontokon találkozhatnak az anyanyelvi és a fordítói készségek. (A lista tudományos háttérének ismertetését lásd Dróth 2001.)

- (1) Tudatos fordítói döntések meghozatalának képessége a fordítási feladathoz kapott utasítás alapján
- (2) A forrásnyelvi szöveg elemzésének képessége
- (3) Az utasításnak megfelelő, koherens szöveg létrehozásának képessége
- (4) A leggyakoribb szakmai és általános műfajok célnyelvi hagyományainak ismerete
- (5) A fordítási utasításnak megfelelő regiszter kiválasztásának és alkalmazásának képessége
- (6) A megfelelő kohéziós eszközök alkalmazásának képessége
- (7) A szöveg jelentésének és a célnyelvi normáknak és hagyományoknak megfelelő lexikai és grammatikai eszközök megválasztásának képessége

- (8) A felszíni elemek alkalmazásának képessége a célnyelvi normáknak és hagyományoknak megfelelően
- (9) A célnyelvi szöveg értékelésének képessége a forrásnyelvi szöveg elemzésére, illetve a fordítási utasításra támaszkodva

Ennek a listának a végén szerepel a fordítások értékelésének képessége, mely az önértékelésre és mások munkájának értékelésére egyaránt vonatkozik. A mi szempontunkból ezt a kompetenciát a szakfordításra szűkített fordításkritikai képességnek is nevezhetjük. Annak érdekében, hogy a fordítóképzés folyamatában kialakíthassuk ezt a kritikai képességet, a hallgatók számára is megragadhatóvá kell tennünk a szöveg egyes jelenségeit. A fordítói munka döntések sorozata, sőt, egyes kutatók szerint a fordítói kompetencia nem más, mint a megfelelő döntés meghozatalának képessége (Pym 1993). Ezért úgy gondolom, a fordításkritikai stratégia kialakítása érdekében fel kell térképeznünk azokat a nyelvi szinteket, melyeken a fordítói döntések születnek. Elméleti és empirikus kutatásaim alapján (lásd Dróth 2001) a fordítások rendszeres értékelését öt nyelvi szinten végzem:

- (1) Szövegen kívüli tényezők, kommunikációs helyzet
Koherencia, kulturális, társadalmi, szakmai, pragmatikai háttérismeretek
- (2) Szövegszint
 - 2.1. Döntések: retorikai cél, műfaj, regiszter – szaknyelv
 - 2.2. Kohézió
 - 2.3. A tagmondatok és mondatrészek logikai és tematikus rendje
- (3) Szintaktika
A grammatikai jelenségek értelmezése, átültetése
- (4) Lexika
Szavak, kifejezések értelmezése, átültetése – terminológia
- (5) Felszíni elemek
Helyesírás, szövegszerkesztés stb.

Az öt nyelvi szint hierarchiát alkot, melynek csúcsán a szövegen kívüli tényezők állnak. A lexikai, nyelvtani jelenségek szintje a szövegtani jelenségek alatt helyezkedik el, ami a fordításkritika stratégiájának szempontjából két fontos jelenségre utal: 1. A fordításkritikának része a lexikai, nyelvtani jelenségek értékelése. 2. A lexikai és grammatikai fordítói döntéseket a szövegen kívüli tényezők, illetve a szövegtani tényezők határozzák meg.

Ez utóbbi megállapítás szerint valóban nagyon fontos, hogy a fordításkritika a szövegtan oldaláról közelítse meg a fordított szöveg egyes jelenségeit. Az öt nyelvi szint azonban rendszert alkot, ami azt jelenti, hogy az összefüggések nemcsak „lefelé” érvényesülnek ebben a hierarchiában, hanem minden irányban.

Nemcsak a szövegen kívüli tényezők és a szövegtani jegyek határozzák meg a nyelvi hierarchiában alattuk álló nyelvi szinteken a fordítói választásokat, hanem például a fordító rendelkezésére álló lexikai állomány is befolyásolja a szöveg minőségét, s ezen keresztül a kommunikáció sikerességét is. A szakfordító munkájában a szaknyelvi regiszter kiválasztása a szövegszintű döntések közé tartozik. A megfelelő terminológia alkalmazása azonban már lexikai kérdés. A fordításkritika tehát nem választhat ki csupán néhány nyelvi szintet kiindulási pontként. Ha a kommunikációt megzavaró jelenség a „legalsó” vagy bármely más szinten jelentkezik, onnan kell megközelítenünk a szöveg bírálatát.

Jó példa erre a szöveg kohéziója. A szakszövegek jellegzetessége, hogy kohéziójukat viszonylag nagy arányban a lexikai kohézió révén biztosíthatjuk. Elsősorban a szóismétlés, illetve a kollokációk alkalmazására gondolok, ami a szakszövegek esetében főleg a terminológiai egységek használatára vonatkozik. A lexikai kohézió ereje az utalási rendszerben és a szöveg tematikus szerkezetében érvényesül. A szöveg megfelelő lexikai kohéziója azonban nem jöhet létre (sem intratextuális sem intertextuális értelemben), ha a lexikai egységek alakja, jelentése, alkalmazási köre nem egyértelmű. A *Magyar Nyelvőr*-ben közölt írásom indítéka is ez a probléma volt: az EU adminisztrációs kérdéseivel foglalkozó, Magyarországon megjelenő szövegek egymáshoz viszonyított kohéziója sérül azzal, ha nem alkalmazunk egységes terminológiát. A cél tehát az, hogy felhívjuk a figyelmet egy lexikai szinten jelentkező, a szöveg funkciója ellen ható fordítási jelenségre, mely gátolja a kommunikációt. Amíg nincs a fordítók kezében olyan terminológiagyűjtemény, mely az egységesítés alapját szolgálja, munkájuk eredménye csupán viszonylagosan fogadható el.

A kommunikáció sikerét a lexika szintjén is elősegítené a terminológia következetes alkalmazása: „A normák szerint rendszerezett terminológia segítségével hatékonyabban tudnak együttműködni az adott terület szakemberei, mivel felgyorsul közöttük a kommunikáció folyamata” (Sager 1998: 257). Különösen fontos ez a közigazgatási, jogi szaknyelv esetében, hiszen a jogi szabályozás nyelvi megnyilvánulásban ölt testet: a szöveg szakmai és a nyelvi pontossága egymást feltételezi (Dróth 2000).

A szakfordítóképzés számára a korpuszalapú fordításkutatás kiemelkedő jelentőségű, például az egyes szaknyelvi műfajok szövegtani jellegzetességeinek feltérképezéséhez, illetve kontrasztív vizsgálatához. Ugyanakkor alapvetően fontos a neologizmusokat és az újabb szakkifejezéseket tartalmazó szótárak létrehozása is. Ez utóbbi igény pedig elvezet minket ahhoz a kérdéshez, hogy milyen értelemben fontos a nyelvi norma a fordítóképzés számára.

4. A normativitás értelmezése a fordításkritikában

Úgy vélem, a nyelvstratégia, a nyelvművelés és a fordítástudomány közötti távolságtartás egyik kulcsszava a normativitás. A mai fordítástudomány és fordítóképzés egyik kulcsszava pedig a célnyelvi orientáció. Ezt a két fogalmat szeretném röviden megvizsgálni a fordítóképzés szempontjából.

Az utóbbi néhány évtizedben három alapvető tendenciát tapasztalhatunk a

fordításelméletben, melyek mindegyike hat a fordításkritikára, a fordítások minőségének értékelésére is. Ezek: a célnyelvi orientáció, a funkcionalizmus és a leíró szemlélet (Snell-Hornby 1995: 111).

A legszembeötlőbb változás: az elmozdulás a forrásnyelvi orientációtól a célnyelvi orientáció irányába (vö. Toury 1980, 1995).

A második tendencia: a szöveget már nem izolált nyelvi jelenségként kezelik a kutatók, hanem a szöveg funkciójából mint tágabb értelemben vett szociokulturális háttérből indulnak ki (például Vermeer 1978, Hönig 1995). A célnyelvi szöveg beilleszkedését a célnyelvi hagyományok, kultúra, társadalmi viszonyok világába a funkcionalista fordítástudomány képviselői (például Nord 1992, Hönig 1995) kiemelkedően fontos kutatási területnek tartják.

A fordítás pragmatikai és diskurzusmodelljére támaszkodó elméletek a szöveg reprodukálásáról a szöveg létrehozására (produkciójára) helyezik a hangsúlyt. Nem szavakat vagy nyelvtani szerkezeteket fordítunk, hanem szöveget mint kommunikációs eseményt, a szituáció és a kultúra függvényében. A szövegek egy-egy specifikus funkciót töltenek be, egy-egy szövegtípust képviselnek. A célnyelvi szöveg nyelvészeti megformáltsága elsődlegesen nem a forrásnyelvi szöveg nyelvi szerkezetétől függ, hanem a célnyelv szövegtípus-konvencióitól, valamint a célnyelvi szöveg kommunikációs szituációjának aspektusaitól. Mindezekből következik, hogy „jó” fordítás helyett „pragmatikailag megfelelő” vagy „funkcionálisan adekvát” fordításról beszélünk. A minőség nem objektíven adott, hanem a szöveg felhasználójától és az ő értékelési kritériumaitól függ, megfelelően betölti-e a szöveg a célját az adott szituációban (Schäffner 1997: 1–2).

A harmadik tendencia, mely elsősorban az irodalmi fordításokkal kapcsolatos kutatásokban tapasztalható, a tisztán leíró szemlélet előretörése (Toury 1980, 1985, Hermans 1985) az értékelővel (*evaluative*) (Hönig 1995, Kussmaul 1995) szemben. A célnyelvi szövegre irányuló deskriptív megközelítés fő képviselői, az úgynevezett „manipulatív” iskola célnyelv-orientáltságából adódóan kifejezetten elutasítja a normatív és értékelő jellegű szemléletet (Hermans 1985: 9). Bármely fordításnak nyilvánított szöveget elfogadnak egy másik szöveg fordításaként. Konkrét, empirikus kutatásokat végeznek a fordítás gyakorlatáról, sok esettanulmánnyal. A fordítás folyamatáról a fordítás eredményére helyezik a hangsúlyt. Tevékenységük középpontjában a fordítások leírása és elemzése áll, beleértve a fordítások fogadását a célnyelvi kultúrában. Mivel elutasítják a normativitást és a forrásnyelvi szöveget előtérbe helyező kutatási módszereket, elvetik a fordításkritikát, illetve a fordítóképző intézmények elkerülhetetlenül normatív és értékelő szemléletmódját (például Toury 1995: 255).

Egyik legjelentősebb képviselőjük Gideon Toury. A *norma* fogalma Toury fel fogásában azokat a fordítói döntéseket reprezentálja, amelyeket egy adott szociokulturális kontextusban a fordító rendszeresen meghoz. A norma olyan szintet képvisel, mely a fordítói kompetencia és performancia között helyezkedik el, s kizárólagosan leíró, magyarázó jellegű (Toury 1980). Ez a normameghatározás közel áll a tipikusság fogalmához (Kohn 1999: 71). Toury (1995) két nagyobb, fordításra alkalmazható normacsoportot különböztet meg: az elsődleges (*preliminary*) és a műveleti (*operational*) normákat. Az első a fordításpolitikával, míg a második a fordítói döntésekkel és műveletekkel, a szövegtani és nyelvi normák-

kal kapcsolatos. Az elsődleges normák logikailag és kronológiailag egyaránt megelőzik a műveleti normákat (Toury 1995: 58–59). E normák alatt Toury olyan íratlan elvárások rendszerét érti, melyben az adott kultúra értékrendje, a társadalom gondolkodásmódja tükröződik (Toury 1980: 53–55).

Mint említettem, a leíró fordítástudomány kirekeszti a fordítóképzést és a fordításértékelést érdeklődési köréből, mert alapvetően normatívnak tartja (erre utalást lásd Snell–Hornby 1995: 24). Az utóbbi években azonban a fordítóképzés több szakembere olyan oktatási és értékelési elveket dolgozott ki, melyek szintén elhatárolják magukat a normativitástól. Kohn János a párhuzamos szövegkorpuszok alkalmazásáról írt tanulmányában bírálja a leíró és az értékelő szemlélet merev szétválasztását (Kohn 1999: 71–72). Írásában Chestermanra hivatkozik, aki azt állítja, hogy a leíró és az értékelő szemlélet nem kizárja, hanem kiegészíti egymást (Chesterman 1993). Chesterman véleménye szerint beszélhetünk professzionális normákról (melyet a kompetens fordítói magatartás határoz meg) és elvárási normákról (melyek a célközönség elvárásait tükrözik). A szakképzett, tapasztalt fordítók fordítási stratégiája normatív státuszt kap, és preszkriptív ereje van. Ez a norma megtanulandó, a fordítóképzésben tanítható. A hivatásos fordító viselkedési normáit tehát a hivatásos fordítók közössége határozza meg. A konstruktív fordításpedagógiai módszer egyik képviselője, Donald Kiraly hivatkozik erre az elvre, illetve Pym (1992) hasonló álláspontjára (Kiraly 2000: 33).

Véleményem szerint el kell választanunk a normativitást mint a *fordítási norma* jelentkezését (Toury: elsődleges és műveleti normák), illetve mint a *célnyelvi normákhoz alkalmazkodás* követelményét (Chesterman: elvárási normák). A normativitásnak a nyelvi szabályok kialakításában, az adott nyelvben elfogadhatónak tekinthető nyelvi jelenségek leírásában van szerepe. A leíró nyelvtudomány és nyelvművelés hatáskörébe tartozik tehát, s e két nyelvészeti ág állásfoglalásai nagyon fontosak a fordítóképzés és a fordítószakma számára. A nyelvi normákhoz igazodás a fordító szempontjából azt jelzi, hogy a fordító birtokában van a fordítási kompetencia következő összetevőinek:

- (1) A leggyakoribb szakmai és általános műfajok célnyelvi hagyományainak ismerete
- (2) A fordítási utasításnak megfelelő regiszter kiválasztásának és alkalmazásának képessége
- (3) A szöveg jelentésének, illetve a célnyelvi normáknak és hagyományoknak megfelelő lexikai és grammatikai eszközök megválasztásának képessége
- (4) A felszíni elemek alkalmazásának képessége a célnyelvi normáknak és hagyományoknak megfelelően

Eszerint a normativitás a fordítások értékelésekor a szöveg, a grammatika, a lexika és a felszíni elemek szintjén jelentkezik. Ahhoz, hogy a célnyelvi szöveg beilleszkedjen a célnyelven írt szövegek rendszerébe, a fordítónak jól kell ismernie a

célnyelv kifejezőeszközeit. Az euro-adminisztrációs szövegek esetében azonban maga a célnyelv nem alakította még ki megfelelőképpen a kifejezőeszközöket. Nem hozott döntést az újabb nyelvi jelenségek átvételének szabályairól, s nem alkotta meg a hiányzó terminológiagyűjteményeket sem. Erre a jelenségre gyűjtöttem példákat a *Magyar Nyelvőr* cikkében (Dróth 2000). A fordítóképzés szempontjából tehát nem kritizálni kívánjuk a célnyelvi neologizmusokat, hanem inkább az a célunk, hogy ezeknek a neologizmusoknak a kialakulását, egységesítését felgyorsítsuk, hogy minél előbb megszülethessenek a számunkra nélkülözhetetlen kézikönyvek, szógyűjtemények. A fordítók ehhez a munkához eddig elsősorban azzal járultak hozzá, hogy számtalan nyelvi variációt hoztak létre (melyek között megtaláljuk az igényes, szakszerű megoldásokat is). A fordítóképzés nagyon szívesen hozzájárulna a folyamat felgyorsításához azzal, hogy a megszülető egységes formákat a célnyelvben kialakított elvárásoknak megfelelően alkalmazzuk a hallgatókkal végzett munkában.

5. A fordítóképzés javaslatainak összegzése

Ismereteim alapján összegzem a fordítóképzés javaslatait, melyeket a célnyelvi szövegek minőségének javítása érdekében tettünk az utóbbi években. (Természetesen nem ismerhetem valamennyi kollégám javaslatait, ezért hasznos lenne, ha az alábbi listát kiegészítenénk, pontosítanánk.)

- (1) A nyelvstratégia kutatási módszerei közé érdemes lenne beépíteni a korpuszelemzést is (lásd Klaudy 2001). Az ehhez szükséges korpuszépítés összehangoltan folyhatna a fordítóképző intézmények és a nyelvstratégia művelőinek részvételével. Így könnyebb lenne a munka finanszírozása, illetve létre lehetne hozni egy széles körben lehívható, kutatási célokra alkalmazható korpuszt. Erre máris nagy igény mutatkozik.
- (2) A nyelvhelyességi kézikönyvek szemléletén változtatni kell (lásd Klaudy 1994, 2001), például a nyelvhelyességi szabályok műfaji differenciálásával.
- (3) A terminológiát az adott szakterület, a nyelvészet, a fordítástechnika és a számítógépes nyelvészet képviselőiből álló csoport egységesíthetné (lásd Dróth 2000, illetve az újabb fordítási projektek munkamódszere).
- (4) Szükség lenne a terminológiakészlet szótári feldolgozására és terjesztésére nyomtatott és elektronikus formában egyaránt (lásd Dróth 2000). A már elkezdett munkát erkölcsileg támogatni kell. (Az Európai Tanács egyik döntéselőkészítő javaslatában a következőt olvashatjuk: „Az új technológiák beszivárgása ... azzal fenyeget, hogy elmossa az európai társadalom nyelvi és kulturális sokféleségét ... azok a nyelvek kerülnek előnyös helyzetbe, melyeket számítógéppel fel lehet dolgozni. Ha egy nyelvet hatékony szoftvertermékek támogatnak, nemcsak a szöveg kezelése válik

lehetővé, hanem szinte korlátlanul hozzáférhető lesz az adott nyelven közölt információ is... Ha egy nyelvet nem támogat szakszerű informatikai háttér, fennmaradása hosszú távon bizonytalan” (Idézi Dróth 1998). A magyarországi számítógépes nyelvészet kutatói a 90-es évektől jelentős eredményeket értek el a nyelvtechnológiában (lásd Prószéky 1996).

- (5) Létre kellene hozni a magyar fordítói szabványt. (Lásd a külföldi példákat, például Horváth & Szabari & Volford 2000.)
- (6) A fordítói szabványon keresztül lehetőség nyílna arra, hogy bizonyos feladatok fontosságát kiemeljük. (Például: lektor alkalmazása, szükség esetén a terminológia felkutatása.) Így egyértelművé tehetnénk, hogy ezek a feladatok a fordításon kívül külön erőfeszítést, szakértői munkát igényelnek. A szabvány azt is tartalmazhatná, hogy a meglévő nyomtatott és elektronikus szótárak alkalmazása a szakszókincs egységesítése érdekében a fordító számára szakmai kötelesség.
- (7) A nyelvstratégia tevékenysége kiterjedhetne a bonyolult, nehezen alkalmazható magyar nyelvi normák, szabályok egyszerűsítésére, egyértelműsítésére (például az egybeírás-különírás esetei), illetve a felszíni elemek (címek, bekezdések, tördelés stb.) kérdéseire is, különös tekintettel a szövegszerkesztő programok, a napi gyakorlat és a kiadói elvárások összehangolására (lásd Szépe 1997: 81).
- (8) Az oktatásban fel kell készíteni a tanulókat arra, hogy munkahelyükön naponta tevékenyen részt kell majd venniük a „nyelvújításban”, illetve a nyelvörzésben (lásd Dróth 1998). Ennek hatékony eszköze lenne, ha a fordításoktatást (nem a fordítóképzést) mint az anyanyelvi tudatosítás eszközt a tantárgyak közé illesztenénk (lásd Klaudy 2001).
- (9) Intenzívebben kellene tanulmányoznunk a külföldi nyelvstratégiai módszereket és elveket.

Végül szeretném felhívni a figyelmet a nyelvstratégia új kezdeményezésére: az *e-nyelv* weboldalra. Jó lenne, ha az üzleti és kulturális élet minden résztvevője tudna arról a lehetőségről, hogy az Interneten ezen az úton segítséget kaphat nyelvi kérdésekben. Remélem, hogy a szolgáltatás létrehozóinak (Bódi Zoltán-nak és munkatársainak) meglesz a lehetőségük arra, hogy ezt a kísérletet napi gyakorlattá változtassák, s ezzel valóban segítsék a nyelvi közvetítők munkáját. Jó eszköz ez ahhoz, hogy a normák ne a szigorú bírálat, hanem az együttműködés eszközévé váljanak.

Irodalom

- Chesterman, A. 1993. From „Is” to „Ought”: Laws, Norms and Strategies in Translation Studies. *Target* 5: 1. 1–20.
- Dróth J. 1998. Informatikai és távközlési kifejezések magyarítása egy vegyesvállalat tevékenysége során. *Modern Nyelvoktatás* IV/4. szám, 1998, 57–66.
- Dróth J. 2000. Legyen egységes az EU terminológiája! *Magyar Nyelvőr* 3. sz. 287–297.
- Dróth J. 2001. *Formatív értékelés a fordítás oktatásában*. Doktori értekezés. Kézirat. Pécs: Pécsi Tudományegyetem.
- Heltai P. 1999. Minimális fordítás. *Fordítástudomány* 1. évf., 2. sz. 22–32.
- Hermans, T. (ed.) 1985. *The Manipulation of Literature. Studies in Literary Translation*. London: Croom Helm.
- Horváth I. & Szabari K. & Volford K. (szerk.) 2000. *Fordítás és tolmácsolás a világban*. Budapest: ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központ.
- Hönlig, H.G. 1995. *Konstruktives Übersetzen*. Tübingen: Stauffenburg.
- Kiraly, D.C. 2000. *A Social Constructivist Approach to Translator Education. Empowerment from Theory to Practice*. Manchester, UK & Northampton MA: St. Jerome Publishing.
- Klaudy K. 1994. Fordítás és nyelvi norma. In: Kemény G. et al. (szerk.) *A magyar nyelvi norma érvényesülése napjaink nyelvhasználatában*. Bp.: MTA Nyelvtudományi Intézet 57–61.
- Klaudy K. 2001. Mit tehet a fordítástudomány a magyar nyelv „korszerűsítéséért”? *Magyar Nyelvőr* 125 évf., 2. szám. 141–152.
- Kohn J. 1999. Párhuzamos szövegek számítógéppel segített elemzése a fordítástudományban. *Fordítástudomány* I. évf., 1. szám. 67–78.
- Kussmaul, Paul 1995. *Training the Translator*. Amsterdam / Philadelphia: Benjamins.
- Newmark, P. 1988. *A Textbook of Translation*. London: Prentice Hall International.
- Nord, C. 1992. Text Analysis in Translator Training. In: Dollerup, C. & Loddegaard, A. eds., *Teaching Translation & Interpreting*. Vol. 1. Amsterdam: Benjamins. 39–48.
- Pym, A. 1992. Why Translation Conventions Should Be Intercultural Rather than Culture Specific. An Alternative Link Model. Elhangzott: *Translation Studies – An Interdiscipline* c. konferencián. Bécs, 1992. szeptember 9–12. (idézi Kiraly 2000)
- Pym, A. 1993. *Epistemological Problems in Translation and Its Teaching*. Calaceit, Teruel, (Spanyolország): Edicions Caminade.
- Prószték G. 1996. Nyelvtechnológia 2000. *Modern Nyelvoktatás* II/1–2. 30–34.
- Sager, J. C. 1998. Terminology – standardization. In: Baker, M. (ed.). *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. 355–358. London, New York: Routledge.
- Schäffner, C. 1997. From ‘Good’ to ‘Functionally Appropriate’: Assessing Translation Quality. *Current Issues in Language & Society*. Vol. 4, No.1. Clevedon: Multilingual Matters. 1–5.
- Snell–Hornby, M. 1995. *Translation Studies. An integrated approach*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins.
- Szabari K. 1996. Az Európai Unió és a nyelvek. *Modern Nyelvoktatás* II/3. 31–45.
- Szépe Gy. 1997. Az internet-korszak nyelvészete. *Modern Nyelvoktatás* III/1–2. 76–89.
- Toury, G. 1980. *In Search of a Theory of Translation*. Tel Aviv: The Porter Institute for Poetics and Semiotics.
- Toury, G. 1995. *Descriptive Translation Studies and beyond*. Amsterdam / Philadelphia: Benjamins.
- Vermeer, H.J. 1978. Ein Rahmen für eine allgemeine Translationstheorie. *Lebende Sprachen* 23, 99–102.
- Wilss, W. 1976. Perspectives and limitations of a didactic framework for the teaching of translation. In: Brislin, R.W. (ed.) *Translation Applications and Research*. New York: Gardner Press Inc. 117–37.

Nyelvi jogok és az Európai Unió nyelvpolitikája

Horváth Ildikó

1. Bevezető

Dolgozatunk témája az Európai Unió nyelvpolitikájának vizsgálata a nyelvi jogok tükrében. A következőkben elsőként a dolgozat fogalmi keretét kívánjuk tisztázni. Ennek megfelelően az első részben a nyelvi jogok és az emberi jogok kapcsolatáról lesz szó, majd kitérünk a nyelvi **emberi jogok** és **egyetemes nyelvi jogok** fogalmának kialakulására. Ezt követően bemutatjuk a **nyelvpolitika** fogalmának különböző definícióit, és kísérletet teszünk ezek összegzésére. Az első részt a nyelvpolitikai tevékenységek részletes elemzése zárja. A második részben rátérünk az **Európai Unió intézményeinek** hivatalos nyelvi rendelkezéseire, valamint a szervezet különböző nyelvpolitikai tevékenységeire. Ezt követi az EU nyelvi kérdésének problematikája, és a **fordításpolitika** alakulásának elemzése. Ezen belül pedig bemutatjuk a fordításpolitikának az EU közelgő további bővítése miatt szükségessé váló legújabb reformkísérleteit.

2. Fogalmi keret

2.1 Nyelvi jogok / emberi jogok / nyelvi emberi jogok

A nyelvi jogok egyrészt az emberi jogokkal, másrészt a kisebbségvédelemmel függnek össze. Az **emberi jogok** problematikája elsősorban a jogtudomány, a filozófia és a kulturális antropológia területeit foglalja magába. Az emberi jogok „azoknak a jogoknak az összessége, amelyek emberi mivoltánál fogva minden egyént megilletnek” (*Britannica Hungarica* vol. 5: 761), és egyetemes értékek széles skálájára utalnak. A fogalom történelmileg egészen a sztoicizmus görög-római természetjogi tanaihoz vezethető vissza. A természetjog ugyanis a jognak és a filozófiának olyan rendszere, amelyet az egész emberiség számára közösnek tekintenek, és „sokkal inkább a természetből, mint a társadalom és a tételes jog szabályaiból vezetnek le” (*Britannica Hungarica* vol. 17: 618). Ennek megfelelően a sztoikusok teljes egyenlőségre törekvő természetjogot fogalmaztak meg, mely szerint minden teremtményt valamilyen egyetemes erő hat át, és az emberi magatartást a természet törvényei szerint kell megítélni.

A középkorban, főleg a reneszánsz időszakában kezdett kialakulni az az elgondolás, hogy a természet adta törvény természetes jogokat jelent. Az angol, amerikai és francia forradalom ezt a gondolatot vitte tovább, és a természetjogi filozófia többek között olyan történelmi jelentőségű okmányokban jut kifejezésre, mint a *Petition of Rights* (Anglia, 1628), *Déclaration des droits de l'homme*

et du citoyen (Franciaország, 1789) valamint a *Bill of Rights* (Anglia, 1689), amely az Egyesült Államok alkotmányának is részévé vált (1791). Ezen okmányok közül a legismertebb *Az emberi és polgári jogok deklarációja* (magyarul: Hahner 1999: 84–85) a francia forradalom alapelveinek megfelelően az emberi szabadságjogok egyik alapvető dokumentuma. A deklaráció alapelvét az 1. cikk fogalmazza meg, mely szerint „Az emberek szabadnak, jogilag egyenlőnek születnek, és azok is maradnak”. A deklaráció ezenkívül még a szabadsághoz, a tulajdonhoz, a biztonsághoz és az elnyomással szembeni ellenálláshoz való jogokat is kinyilvánította, mint „az ember természetes és elvülhetetlen” jogait (2. cikk). A törvény előtt továbbá minden állampolgár egyenlő és „közvetlenül vagy képviselőin keresztül” jogában áll részt venni a törvényalkotásban (6. cikk). A vallás- és szólásszabadságot a 10. és 11. cikk biztosítja.

Hosszú történelmi múltja ellenére maga az „emberi jogok” kifejezés csak a XX. század közepén, a második világháború után az ENSZ megalakulását követően vált általánossá. Az emberi jogok kérdése már az *ENSZ Alapokmányában* (1945) is felmerül, ahol a tagállamok elkötelezik magukat az „alapvető emberi jogok, az emberi személyiség méltósága és értéke, a férfiak és nők, valamint a nagy és kis nemzetek egyenjogúsága mellett”. A szervezet céljai között pedig szerepel az „emberi jogok és alapvető szabadságjogok mindenki részére, fajra, nemre, *nyelvre* [utólagos kiemelés] vagy vallásra való tekintet nélkül történő tiszteletben tartásának előmozdítása és támogatása [...]”.

Ezt követően az ENSZ Emberjogi Bizottsága által előkészített *Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát* a szervezet Közgyűlése 1948. december 10-én ellenszavazat nélkül fogadta el (a szovjet tömb hat tagja, Szaúd-Arábia és a Dél-afrikai Unió tartózkodott). A *Nyilatkozat* Bevezetőjében foglaltak szerint a dokumentum olyan „közös eszmény, amelynek elérésére minden népnek és minden nemzetnek törekednie kell abból a célból, hogy minden személy és a társadalom minden szerve – a jelen nyilatkozat állandó szem előtt tartásával – oktatás és nevelés útján előmozdítsa e jogok és szabadságjogok tiszteletben tartását [...]”.

A *Nyilatkozat* nemcsak a demokratikus alkotmányokban elismert legfontosabb polgári és politikai jogok, hanem több gazdasági, szociális és kulturális jog általános megfogalmazását is tartalmazza. Az első csoportba olyan jogok tartoznak, mint az élethez, a szabadsághoz és a személyi biztonsághoz való jog; az önkényes letartóztatástól, őrizetbe vételtől vagy száműzetéstől való mentesség joga; a független és pártatlan bíróság előtt lefolytatott méltányos és nyilvános tárgyaláshoz való jog; a gondolat, a lelkiismeret, valamint a vallásszabadsághoz való jog; továbbá a békés célú gyülekezési és egyesülési szabadsághoz való jog. Új jogként szerepel a *Nyilatkozatban* a szociális biztonsághoz való jog, a munkához való jog, az oktatáshoz és a közösség kulturális életében való részvételhez való jog, a művészetek élvezéséhez való jog, valamint a tudomány haladásában és annak előnyeiben való részesedés joga. Értekezésünk témája szempontjából különös jelentőségű a *Nyilatkozat* 2. cikke, mely kimondja, hogy

a *Nyilatkozatban* megfogalmazott összes jogok és szabadságjogok fajra, színre, *nyelvre* [utólagos kiemelés], vallásra, politikai vagy más véleményre, nemzeti vagy társadalmi származásra, vagyonna, születésre vagy más körülményre

vonatkozó mindennemű megkülönböztetés nélkül mindenkit megilletnek (*Britannica Hungarica* vol. 5: 763).

Az ENSZ Alapokmányát követően tehát a *Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata* is szól a nyelvi jogokról, és azokat az emberi jogok perspektívájában helyezi el. (A nyelvi jogok részletesebb tárgyalására később kerül sor.) Az ENSZ különböző bizottságai ezenkívül több más emberi jogi tárgyú okmányt is előkészítettek. Ilyen például a *Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egységokmánya* (1966), valamint a *Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egységokmánya* (1966).

Természetesen az ENSZ-en kívül más szervezeteknek a figyelme is megnyilvánult az emberi jogok iránt. Így jöhetett létre a helsinki folyamatot lezáró *Helsinki Záróokmány* (1975. augusztus 1.) is, melyet a finnországi Helsinkiben, az első Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezleten (az EBESZ előde) írtak alá. Az egyezményt valamennyi európai állam (Albánia kivételével) aláírta, ill. az Egyesült Államok és Kanada is az aláíró államok között van. A dokumentum aláírói elismerték a második világháború után megállapított európai államok határainak sérthetlenségét, és kötelezték magukat az emberi jogok és az alapvető szabadságjogok tiszteletben tartására, valamint a gazdasági, tudományos, humanitárius és más területeken való szorosabb együttműködés megvalósítására. A *Záróokmány* tehát egy újabb olyan nemzetközi dokumentum, melyben fontos helyet foglalnak el az emberi jogok. A *Záróokmány* emberjogi rendelkezései ma már széles körben elfogadott mércét jelentenek, és az erkölcsi felelősségvállalás betartását pedig időszakos nemzetközi konferenciák ellenőrzik. Ezáltal valósul meg az egyes nemzetek emberjogi politikájának külső ellenőrzése.

A nemzetközi emberi jogok tárgyalásakor mindenképpen említést kell tenni még egy szervezet, az Európa Tanács tevékenységéről. Az Európa Tanácsot 1949. május 5-én Londonban 10 európai állam alapította: Belgium, Dánia, Franciaország, Hollandia, Írország, Luxemburg, Nagy-Britannia, Norvégia, Olaszország és Svédország. Jelenleg tagállamainak száma meghaladja a negyvenet. A kelet-európai országok közül Magyarország csatlakozott először 1990. november 5-én. Az Európa Tanács olyan nemzetközi kormányközi szervezet, amely tevékenységi céljai szemszögéből sajátos helyet foglal el az európai integrációs szervezetek között. Tevékenységei között ugyanis nem szerepelnek olyan, más hasonló szervezetek tevékenységeire jellemző célok, mint a gazdasági, pénzügyi, és katonapolitikai együttműködés előmozdítása. Ehelyett az Európa Tanács működésének „központi eleme az ún. humán-jellegű együttműködés előmozdítása az európai államok között, nevezetesen: a demokrácia, a jogállamiság, az oktatás, az egészségügy, a kultúra, a környezetvédelem, a helyi közigazgatás terén” (Mavi 1996: 9). E sokoldalú „humán-jellegű” tevékenységen belül különösen fontos szerepet kap az emberi jogok védelme. Az Európa Tanácsnak az emberi jogok területén végzett „kodifikációs tevékenysége [...], valamint a vonatkozó jogvédelem gyakorlati előmozdítása különböző nemzetközi fórumok működtetése révén közzismert, és nemcsak Európában, hanem az egész világon” (idem). Az Európa Tanács működésének egyik legnagyobb eredménye az 1950. november 4-én Rómában elfogadott *Emberi Jogok és Alapvető Szabadságjogok védelmére vonatkozó Európai Egyezmény* (rövidítve: az Emberi Jogok Európai Egyezménye), melynek

érvényesítésére hozták létre az *Emberi Jogok Európai Bizottságát* és az *Emberi Jogok Európai Bíróságát*. Az *Egyezményt* aláíró kormányok, az Európa Tanács tagállamai az *Egyezmény* megfogalmazásakor figyelembe vették az Egyesült Nemzetek Közgyűlése által 1948. december 10-én meghirdetett *Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát* és újra megerősítették

mélységes hitüket azokban az alapvető szabadságjogokban, amelyek az igazság és béke alapjai a világon, és amelyek fenntartásának legjobb eszköze egyrészt a hatékony politikai diplomácia, másrészt azoknak az emberi jogoknak a közös felfogása és tiszteletben tartása, melyeken e szabadságjogok alapulnak (Mavi 1996: 15).

Az *Egyezményben* meghatározott alapvető emberi- és szabadságjogok és a különböző kötelezettségek között a következők szerepelnek: kötelezettség az emberi jogok tiszteletben tartására (1. cikk), az élethez való jog (2. cikk), a kínzás tilalma (3. cikk), a rabszolgaság és kényszermunka tilalma (4. cikk), a szabadsághoz és biztonsághoz való jog (5. cikk), a tisztességes (független és pártatlan) igazságszolgáltatáshoz való jog (6. cikk), büntetés kiszegésének tilalma törvényi rendelkezés nélkül (7. cikk), a magán- és családi élet tiszteletben tartásához való jog (8. cikk), a gondolat-, lelkiismeret- és vallásszabadságokhoz való jog (9. cikk), a véleménynyilvánítás szabadsága (10. cikk), a gyülekezés és egyesülés szabadsága (11. cikk), a házasságkötéshez való jog (12. cikk), a hatékony jogorvoslat-hoz való jog (13. cikk), az egyezményes rendelkezések felfüggesztése szükség-helyzet esetén (15. cikk), a külföldiek politika tevékenységének korlátozása (16. cikk), a joggal való visszaélés tilalma (17. cikk), valamint a jogkorlátozás alkalmazásának megszorítása (18. cikk). Ebből a felsorolásból a 14. cikk azért maradt ki, mert az értekezésünk témájánál fogva külön figyelmet érdemel. Ebben a cikkben ugyanis a megkülönböztetés tilalma szerepel, amelynek szövege többek között abban is hasonlít az *Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának* szövegéhez, hogy itt is szerepel a nyelvi megkülönböztetés tilalma. Ennek megfelelően az *Egyezmény* kimondja, hogy az

az *Egyezményben* meghatározott jogok és szabadságjogok élvezetét minden megkülönböztetés, például nem, faj, szín, **nyelv** [utólagos kiemelés], vallás, politikai vagy egyéb vélemény, nemzeti vagy társadalmi származás, nemzeti kisebbséghez való tartozás, vagyoni helyzet, születés szerinti vagy egyéb helyzet alapján történő megkülönböztetés nélkül kell biztosítani (Mavi 1996: 22).

Az *Emberi Jogok Európai Egyezményével* kapcsolatban fontos még megjegyezni, hogy azt több európai állam beépítette a jogrendszerébe, illetve lépéseket tettek arra, hogy belső jogukat összehangolják az *Egyezmény*nel. Ennek eredményeképpen kialakult az emberi jogok európai rendszere. Az *Emberi Jogok Európai Egyezményén* kívül az Európa Tanács égisze alatt olyan emberjogi dokumentumok születtek, mint az *Európai Szociális Charta* (Torino, 1961. október 18.), amelyben ismét hangsúlyos szerepet kap az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelme, valamint kimondja, hogy „a szociális jogokban való részesülést bőrze,

színre, nemre, vallásra, politikai nézetre, nemzetiségre vagy társadalmi származásra való tekintet nélkül biztosítani kell”. Említésre méltó továbbá az *Egyezmény a Kínzás és az Embertelen vagy Megalázó Büntetések vagy Bánásmód Megelőzéséről* című dokumentum, amelyet 1987. november 26-án Strasbourg-ban írtak alá, és amely az *Emberi Jogok Európai Egyezményének* 3. cikkére hivatkozik, miszerint „senkit sem lehet kínzásnak, embertelen vagy megalázó büntetésnek vagy bánásmódnak alávetni”. (Mavi 1996: 15).

Az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának dokumentumai között szintén vannak olyanok, amelyek az emberi jogok védelmére vonatkoznak. Ilyen például az *Emberi Jogok Nyilatkozata* (1978. április 27.), amely „megerősíti az *Emberi Jogok Európai Egyezménye* Európában betöltött jelentős szerepét az emberi jogok és alapvető szabadságok védelmében és tényleges érvényesülésében”, valamint az Európa Tanácson belül elsőbbséget ad az olyan tevékenységeknek, amelyek hozzájárulnak az egyéni jogok, szociális, gazdasági és kulturális területen való kiszélesítéséhez (Mavi 1996:197–198). Ezenkívül a Miniszteri Bizottság számos ajánlása vonatkozik még az emberi jogok különböző aspektusainak védelmére és tiszteletben tartására (pl. a tárgyalás előtti fogvatartásról, az elmebetegségben szenvedő, kényszergyógykezelésben részesülő személyek jogi védelméről, a nemi diszkrimináció elleni jogi védelemről, az európai büntetőszabályzatról, a tagállamoknak a kötelező katonai szolgálat lelkiismereti okok miatt történő megtagadásáról, a rendőrségi szektorban a személyes adatok felhasználásáról, az embereken folytatott orvosi kísérletekről, a születés előtti genetikai szűrésről, a fizetési és a kapcsolódó műveletekhez használt személyes adatok védelméről, a közizgazgatási szankciókról stb.).

Az ENSZ emberjogi hagyománya akkor alakult ki, amikor a második világháború után nyilvánvalóvá vált, „hogyan az emberiség egységes globális struktúra, amelynek túléléséhez és méltányos fejlődéséhez világméretű normákra van szükség” (Szépe 2001: 55). Többek között az Európai Unió intézményeinek jogalkotói tevékenysége is ezt a hagyományt követi.

A XX. századi emberjogi törekvések azonban természetesen nem korlátozódnak Európára és az európai szervezetekre. Az amerikai kontinensen működik például az Amerikai Államok Szervezete (Organisation of American States), melynek alapokmányát 1948. április 30-án írták alá a Bogotában (Kolumbia) megtartott kilencedik Pánamerikai Konferencián. A Szervezet tagja a nyugati félteke csaknem minden független állama. Nem tagja Kanada, Kuba tagságát pedig az 1962-es kubai rakétaválság idején felfüggesztették. Az Amerikai Államok Szervezetének legfontosabb célja az amerikai kontinens békéjének és biztonságának garantálása, a demokrácia védelme a be nem avatkozás elvének betartásával, valamint a gazdasági, szociális és kulturális együttműködés ösztönzése (Simon & Vass 1996). A Szervezet 1948-ban elfogadta az *Amerikai Nyilatkozatot az Emberi Jogairól és Kötelességeiről* (emlékeztetőül: az ENSZ Közgyűlése az *Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát* 1948 decemberében fogadta el). Ezt követően létrehozta az *Emberi Jogok Amerikai Bizottságát*, ez pedig felállította az *Emberi Jogok Amerikai Bizottságát* (1979-ben, a Costa Rica-i San José-ban).

Az afrikai kontinensen kicsit később, 1963-ban alapították meg az Afrikai Egységsszervezetet (Organisation of African Unity), melynek összesen 53 tagállama

van. Ezt a kormányközi szervezetet a volt afrikai gyarmatok önállóvá válása után az addig létező különböző afrikai regionális tömbök összevonásával hozták létre. A Szervezet célja az afrikai országok egységének, szolidaritásának és együttműködésének az előmozdítása, szuverenitásuk és területi integritásuk védelme, valamint a gyarmatosítás maradványainak felszámolása (Simon & Vass 1996). A Szervezet 1981-ben fogadta el az *Emberi és Népjogok Afrikai Chartáját*.

Az *Arab Ligát* (League of Arab States) 1945-ben hozták létre az „arab nemzet” megteremtésének jegyében (Simon & Vass 1996). A szervezet megalakulása óta ugyan több alkalommal került válságba tagjainak érdekellentétei miatt, és nem mondható sikeresnek a két vagy több tagország közötti politikai konfliktusok rendezésének ügyében sem. Azonban a szervezet tagállamai több olyan konkrét egyezményt és megállapodást kötöttek a gazdasági és műszaki együttműködés területén, amelyek sikeresnek mondhatók. A szervezet ezenkívül az emberi jogok területén is hatékonyan működik: 1968-ban megalapította az *Emberi Jogok Arab Bizottságát*, és megfogalmazta az *Arab Egyezményt az Emberi Jogokról*.

A fentiekből következtetésképpen levonhatjuk, hogy az emberi jogok, a különböző szabadságok, a nagyobb gazdasági igazságosság és a politikai szabadság iránt világszerte valóban létező igény tapasztalható. Azonban az emberi jogokkal foglalkozó aktivisták, jogászok, politikusok és tudósok előtt óriási akadályok vannak, hiszen az emberi jogok megvalósítása nemzetközi szinten általában az egyes államok szándékától és hajlandóságától függ, és a jogérvényesítés nemzetközi mechanizmusai ezen a téren még igen kezdetlegesek. Annyit azonban biztosan megállapíthatunk, hogy az emberi jogok témája állandóan napirenden van, és az emberi jogok védelmének érdekében számos ország külpolitikai fórumain is fellép. Az emberi jogok gazdagítása tehát „jelenleg is folyik több vonalon is: az ENSZ és az európai intézmények jogalkotó tevékenységében, amelyet megelőző az érdekek harca és a szakemberek tudományos előkészítő munkája” (Szépe 2001: 56). Ezenkívül a XX. század utolsó 20–25 évében nagy számmal alakultak az emberi jogokkal foglalkozó nem kormányközi aktivista szervezetek is. Ilyen például az *Amnesty International* (AI) is, amelyet 1961-ben Peter Benenson angol jogász hozott létre londoni székhellyel. Ez az autonóm civil szervezet elsősorban a politikai és lelkiismereti okokból elítéltek szabadon bocsátásáért, a bebörtönzöttek jogaiért, a halálbüntetés, a kínzások és a politikai „eltűnések” megakadályozásáért küzd. Az AI aktivistái figyelemmel kísérik, felkutatják, és nyilvánosságra hozzák az ilyen ügyeket, jelentéseket tesznek közzé az egyes országok és régiók gyakorlatáról.

2.2 Kisebbségvédelem és kisebbségi nyelvek

A kisebbségvédelem szintén számos tudományterülettel függ össze: a társadalomtudományokkal, joggal, politikával, történelemmel, pszichológiával. A kisebbséget úgy definiálhatjuk, mint „valamely társadalmon belüli kulturális, etnikai vagy faji [...] alapon körülhatárolható csoport” (*Britannica Hungarica* vol. 10: 528). A **szociológiai** értelmezés szerint a kisebbségnek egyértelműen körülha-

tárolható csoportnak kell lennie, és a hozzátartozást meghatározó szabályokkal, valamint kulturális és viselkedési szabályokkal kell rendelkeznie. A **politikai** értelemben vett „kisebbségi csoport” alárendelt helyzetben van a társadalom domináns csoportjával szemben. Elsősorban ez az alárendelt helyzet, és nem feltétlenül a számbeli arány határozza meg a kisebbséget, hiszen vannak olyan esetek, mint például Dél-Afrikában, ahol nemrégiben még a számbelileg domináns fekete népesség az ország fehér lakosságának társadalmi és politikai dominanciáját volt kénytelen elszenvedni. A kisebbségek továbbá általában szegényebbek és politikailag gyengébbek a többségi csoportoknál, bár ez alól is vannak kivételek.

A kisebbséghez tartozó egyének társadalmi mobilitása attól függ, hogy az adott társadalom nyitott vagy zárt-e. A zárt társadalomban ugyanis az egyén szerepe elméletileg nem változtatható meg. A nyitott társadalom viszont az egyéneket elsősorban nem társadalmi helyzetük, hanem az általuk kivívott helyzetnek megfelelően rangsorolja. A nyitott társadalmakban tehát lehetővé válik, hogy különböző társadalmi csoportok, így a kisebbségek tagjai vetélkedjenek ugyanazokért az erőforrásokért.

A politikai törekvések közül a kisebbségi oktatás az egyik lehetséges kísérlet arra, hogy a nyelvi, vallási, faji, vagy etnikai kisebbségi csoportok megőrizhessék kulturális identitásukat, és bekerülhessenek a nemzet gazdasági életébe. Belgium például jellemzően többnyelvű ország, hiszen három tanítási nyelvet ismernek el: a flamandot, a franciát és a németet. Természetesen ez a helyzet csak sorozatos kompromisszumok kidolgozásával jöhet létre. Ennek ellenpéldája Malajzia esete, ahol a lakosságnak csupán a felét teszi ki a maláj népesség, és igen nagyszámú a kínai és az indiai kisebbség, mégis kötelezően előírják a maláj nyelv használatát az állami iskolákban. E mögött az a kifejezett szándék áll, hogy létrehozzák a maláj nemzeti egységet. A kisebbségek azonban nemcsak nyelvi, hanem politikai diszkriminációt is kénytelenek elszenvedni. Az országot azonban az a furcsa helyzet jellemzi, hogy a gazdasági fölény mégis a kínai kisebbség kezében van.

A **kisebbségi jogok védelme** területén szintén az Európa Tanács az a szervezet, amely jelentős erőfeszítéseket tesz a helyzet szabályozására és konszolidációjára. Ennek a témának ez egyik legjelentősebb dokumentumát, a *Regionális és Kisebbségi Nyelvek Európai Chartáját* (a továbbiakban *Charta*) az Európa Tanács tagállamai 1992. november 5-én írták alá Strasbourgban. A *Charta* megállapítja, hogy az európai történelmi regionális és kisebbségi nyelvek védelme, amelyek közül néhányat az eltűnés veszélye fenyeget, „hozzájárul Európa kulturális gazdagságának és hagyományainak megővéséhez és fejlesztéséhez”, majd leszögezi, hogy a regionális és kisebbségi nyelvek

magánéleti és közéleti gyakorlásának a joga az Egyesült Nemzeteknek a polgári és politikai jogokról szóló Nemzetközi Egységokmányában foglalt elveknek megfelelően és az Európa Tanácsnak az emberi jogok és alapvető szabadságjogok védelméről szóló egyezménye szellemében elidegeníthetetlen jog [...] (Mavi 1996: 159).

A *Charta* azokat a nyelveket tartja regionális és **kisebbségi nyelveknek**, amelyeket „valamely állam adott területén az állam olyan polgárai hagyományosan használnak, akik az állam fennmaradó népességénél számszerűen kisebb csoportot alkotnak, és [...] amelyek különböznek ezen állam hivatalos nyelvétől/nyelveitől” (Mavi 1996: 160). Ennek megfelelően nem számítanak regionális és kisebbségi nyelvnek az adott állam hivatalos nyelvének/nyelveinek dialektusai, sem pedig a bevándorlók nyelvei. Így tehát Magyarországon kisebbségi nyelvnek számítanak például a cigány vagy a horvát nyelvek, de nem számít annak a kínai.

A *Charta* a kisebbségi és regionális nyelveket mint a kulturális gazdagság kifejeződéseit ismeri el, és azok megóvása érdekében céljai között előírja oktatásuk és tanulásuk „megfelelő formáinak és eszközeinek biztosítását minden megfelelő szinten” (Mavi 1996: 163), egyetemeken, vagy ezzel egyenértékű intézményekben való tanulásának és kutatásának támogatását. A felek továbbá a *Charta* aláírásával vállalták, hogy „megszüntetnek minden olyan indokolatlan megkülönböztetést, kizárást, megszorítást vagy előnyben részesítést, amely valamely regionális vagy kisebbségi nyelv használatát érinti, és célja, hogy e nyelv megőrzésétől vagy fejlesztésétől elbátortalanítson, vagy azt veszélyeztesse” (Mavi 1996: 164). A *Charta* részletesen rendelkezik továbbá a kisebbségi és regionális nyelvek használatáról a következő területeken: oktatásügy, igazságszolgáltatás, közigazgatási hatóságok és közszolgálati szervek, tömegtájékoztatási eszközök, kulturális tevékenységek és kulturális létesítmények, gazdasági és társadalmi élet, valamint a határokon túli cserekapcsolatok.

Az Európa Tanács a témában három évvel később, 1995. február 1-én szintén Strasbourg-ban írta alá a *Nemzeti Kisebbségek Védelmének Keretegyezményét* (a továbbiakban *Keretegyezmény*). A *Keretegyezményt* aláíró szerződő felek ismét elkötelezték magukat arra, hogy védik a „nemzeti kisebbségek létezését”, hiszen ez alapvető fontosságú Európa „stabilitása, demokratikus biztonsága és békéje szempontjából” (Mavi 1996: 182). A *Keretegyezmény* szövege megállapította továbbá, hogy a „plurális és valóban demokratikus társadalomnak nemcsak tiszteletben kell tartania minden, nemzeti kisebbséghez tartozó személy etnikai, kulturális, nyelvi és vallási identitását, de megfelelő feltételeket is kell teremtenie a számára, hogy kifejezhesse, megőrizhesse és fejleszthesse ezt az identitást [...]” (Mavi 1996: 182). Ennek megfelelően a *Keretegyezményben* leírták a tiszteletben tartandó elveket és az azokból származó kötelezettségeket a nemzeti kisebbségek hatékony védelmének biztosítása érdekében. Számunkra talán a *Keretegyezmény* első cikke érdemel különös figyelmet, hiszen a kisebbségvédelmet az nemzetközi emberi jogok kérdéskörébe helyezi. Ezek szerint a

nemzeti kisebbségek és az ezen kisebbségekhez tartozó személyek jogainak és szabadságainak védelme az emberi jogok nemzetközi védelmének szerves részét képezi, és mint ilyen, a nemzetközi együttműködés keretébe tartozik (Mavi 1996: 184).

A kisebbségek jogainak védelmét illetően említésre méltó még az *Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet* (EBESZ) tevékenysége. A szervezet össze-

sen 53 tagállamot számlál, és az európai országokon kívül tagjai még az Amerikai Egyesült Államok és Kanada is. A szervezetet eredetileg a Helsinki Egyezmény értelmében 1972-ben *Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet*ként (EBEÉ) hozták létre azért, hogy fórumot teremtsenek a multilaterális, s főképp a kelet-nyugati párbeszédnek. Mivel a szervezet felismerte növekvő politikai befolyását, 1990-ben állandó intézménnyé alakult. Az 1994 decemberében Budapesten megrendezett konferenciáján vette fel az EBESZ nevet (Simon és Vass 1996).

Az EBESZ 1992 júliusában meghozott helsinki döntésével létrehozta a Nemzeti Kisebbségek Főbiztosának posztját. A Főbiztos tevékenységének elsődleges célja, hogy a lehető legkorábban fellépjen a nemzeti kisebbségeket érintő konfliktusok megelőzésében és a feszültségek enyhítésében. Mindezt független, elfogulatlan és együttműködő partnerként hivatott véghez vinni. A Főbiztos olyan elvek alapján végzi munkáját, amelyeket minden tagállam már korábban elfogadott, és amelyek mellett hitet tett az olyan instrumentumok aláírásakor, mint például a *Koppenhágai Dokumentum*, amelyet az Emberi Dimenzió Konferenciáján fogadtak el. (A *Dokumentum* IV. része részletesen tartalmazza azokat a kötelezettségeket, amelyek mellett a nemzeti kisebbségekkel kapcsolatban a tagállamok hitet tettek.) Szintén fontos megjegyezni, hogy az EBESZ minden tagállamára vonatkoznak az ENSZ és az Európa Tanács emberjogi és kisebbségjogi előírásai.

Az EBESZ Nemzeti Kisebbségek Főbiztosának tevékenysége során állandóan visszatérő témák többek között a kisebbségi oktatás, a kisebbségi nyelvi jogok, valamint a kisebbségek hatékony részvétele a közéletben. Ezzel a három témával kapcsolatban a Főbiztos a következő ajánlásokat adta ki (kronológiai sorrendben): *A nemzeti kisebbségek oktatási jogairól szóló hágai ajánlások* (1996 október), *A nemzeti kisebbségek nyelvi jogairól szóló oslói ajánlások* (1998 február) és *A nemzeti kisebbségek közéletben való hatékony részvételéről szóló lundi ajánlások* (1999 június). Mindhárom ajánlás az EBESZ tagállamainak politikai döntéshozatalának referenciaanyagaként használatos, és elsődleges szerepük, hogy a tagállamok számára elősegítsék a nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos feszültségek és problémák megoldását. A következőkben a kronológiai sorrendet megbontva röviden ismertetjük a három ajánlást: a közéletben való részvételről szóló ajánlások tárgyalásával kezdjük a sort, majd az oktatási jogokról lesz szó, és a nyelvi jogokról szóló dokumentumot hagyjuk utolsónak, mert az vezet el következő témánkhoz.

Először tehát nézzük a lundi ajánlásokat, amelyek a nemzeti kisebbségek **közéletben való hatékony részvételéről** szólnak (1999 június). Az ajánlások általános elvei között szerepel, hogy az ilyen részvétel biztosításához az államoknak meg kell tennie a szükséges intézkedéseket. Az ajánlások elsődleges célja továbbá, hogy elősegítse a nemzeti kisebbségek beilleszkedését az államba, és hogy számukra lehetővé tegye nemzeti identitásuk megőrzését. Az ajánlások a nemzetközi jog olyan alapelveire és előírásaira hagyatkoznak, mint az emberi méltóság tisztelete, az egyenlő jogok biztosítása mindenki számára, és a diszkrimináció hiánya, hiszen ezek az elvek hatással vannak a nemzeti kisebbségek részvételére a közéletben. Az ajánlások ennek értelmében külön kitérnek a kisebbségek dön-

téshozatalban való részvételére, a kisebbségi önkormányzatokra és a különböző garanciákra. A lundi ajánlások tehát a nemzetközi kisebbségvédelem egyik fontos instrumentumát képezik.

Az 1996 októberében megfogalmazott hágai ajánlások a nemzeti kisebbségek **oktatási jogairól** szólnak. A nemzeti kisebbségek oktatásának, konkrétan pedig a nemzeti nyelveken való oktatásának és e nyelvek tanításának, tanulásának fontosságát a Főbiztos már korábban is hangsúlyozta, mondván, hogy ezek a nyelvek rendkívül jelentős szerepet kapnak a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek identitásának megőrzésében. A hágai ajánlások pedig azzal a céllal jöttek létre, hogy a kisebbségi oktatás tartalmi kérdéseit egyértelműen meg lehessen fogalmazni. Az ajánlások első pontja kimondja, hogy a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyeknek joguk van identitásuk megőrzéséhez. Ez azonban csak úgy lehetséges, ha oktatásuk során lehetőségükben áll anyanyelvüket megfelelően elsajátítani. Ezzel egy időben az ajánlások első pontja azt is tartalmazza, hogy a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyeknek az állam hivatalos nyelvét is el kell sajátítaniuk annak érdekében, hogy be tudjanak illeszkedni a szélesebb társadalomba. Az ajánlások megfogalmazzák azt a feladatot, miszerint a tagállamoknak lehetőség szerint biztosítani kell a nemzeti kisebbségek számára az anyanyelven való oktatást az óvodákban, általános- és középiskolákban. Az anyanyelven való oktatás lehetősége azonban nagyban függ az anyanyelvükön képzett tanárok elérhetőségétől. Ezért, mivel a tagállamoknak feladatuk az anyanyelvi oktatás biztosítása, a megfelelő anyanyelvi tanárképzésről is gondoskodniuk kell. Ennek értelmében, ahhoz hogy az EBESZ tagállamai meg tudjanak felelni a nemzeti kisebbségekre vonatkozó nemzetközi instrumentumok előírásainak, a nemzeti kisebbségek többnyelvűségére van szükség.

A kisebbségvédelem nemzetközi szabályozásával kapcsolatban összegzésül el kell mondani, hogy „e téren sem egységes és erőtlennek mutatkozik a nemzetközi közösség” (Nagy 1998: 76). A különböző dokumentumok, egyezmények, ajánlások ugyan léteznek, és a nemzetközi közösség szándékát világosan kijelölik, mégis, megszületésük után sem csitultak a körülöttük, illetve velük kapcsolatban a különböző régiókban fellángolt viták. És a kisebbségekkel kapcsolatos problémák, feszültségek sem oldódtak meg.

A hágai ajánlások ugyan a kisebbségek oktatási jogairól szólnak, mégis, mivel az anyanyelven történő oktatáshoz való jogra vonatkoznak, közvetetten ugyan, de a nyelvi jogokat is érintik. A **nemzeti kisebbségeket megillető nyelvi jogokról** részletesebben az EBESZ Nemzeti Kisebbségek Főbiztossága által kidolgozott oslói ajánlások szólnak. Ennek megfelelően a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyeknek jogában áll, hogy anyanyelvüket a magánéletben és a közéletben egyaránt használhassák, hiszen a nyelv egyrészt egy nagyon is személyes dolog, amely az egyének identitásának egyik meghatározó eleme, másrészt pedig közösségi tulajdon, amely a társadalmi érintkezés és szerveződés eszköze. Így a nyelvhasználat az állam működését sok szempontból befolyásolja. Az emberi jogok tiszteletben tartása mellett elkötelezett demokratikus államok törekednek a sokszínűség, így a nyelvi sokféleség fenntartására. A már meglévő sokszínűség tehát politikai és jogi kérdéssé válik. A kisebbségek nyelvi jogairól szóló oslói ajánlások konkrétan kitérnek azokra a nyelvi jogokra, amelyek a névhasználatra

(személyek, szervezetek és közintézmények nevének anyanyelven való jelölésére), a vallásgyakorlásra, a közösségi életre és a civil szervezetekre, a gazdasági életre, a közigazgatásra, az igazságszolgáltatásra, valamint a szabadságvesztésre vonatkoznak.

2.3 Nyelvi jogok

Mielőtt a nyelvi jogokkal foglalkozó egyéb nemzetközi dokumentumokra rátérnénk, érdemes összegzésül megjegyezni, hogy mint azt már láttuk, a nyelvi jogok szoros kapcsolatban állnak a kisebbségi jogokkal, és ezek révén tulajdonképpen az emberi jogokhoz vezethetők vissza, hiszen a kisebbségeket anyanyelvük használatával kapcsolatosan számos jog illeti meg. Ezek viszont az alapvető emberi jogok közül a kulturális jogok csoportjába tartoznak, nevezetesen a kulturális identitáshoz való jogot jelentik. Itt jegyezzük meg, hogy Patrice Mayer-Bisch osztályozása (Szépe 2001: 56–58) szerint az emberi jogok a következő négy kategóriába sorolhatók:

- (1) *polgári jogok* (a személy integritására vonatkozó jogok: az élethez való jog, a kínzás alóli mentességhez való jog, a rabszolgaságtól és a kényszermunkától való mentesség joga, a személy szabadságának és biztonságának a joga, a magánélethez való jog, a tulajdonhoz való jog; a személy fejlődésére vonatkozó szabadságjogok: a gondolatszabadság, a lelkiismereti szabadság és a vallásszabadság joga, a helyváltoztatás joga, a nemzetiséghez való szabadságjog és annak megváltoztatására vonatkozó szabadságjog, a szólásszabadság joga, a gyülekezésszabadság joga, az egyesülésszabadság joga és a politikai részvétel szabadságának joga; a politikai és jogi garanciák: a bíróság előtti felelősségre vonhatóság joga, a jogi személyiség szabadságjoga),
- (2) *társadalmi jogok* (a személy integritására vonatkozó jogok: a kielégítő élethez való jog, a gondolkodáshoz való jog, a társadalmi biztonsághoz való jog, a munka biztonságához és egészséges körülményeihez való jog; a személy fejlődésére vonatkozó jogok: a munkához való jog, a gazdaságos berendezéshez való jog, a szakszervezethez való szabadságjog, a kollektív tárgyalás joga, a méltányos bérezéshez való jog, a tulajdonhoz való jog),
- (3) *kulturális jogok* (az oktatáshoz való jog: az alapoktatáshoz való jog, a kulturális identitáshoz való jog, azaz a nyelvi jog, a szakképzéshez való jog; a kulturális részvétel joga: a kultúra jótéteményeinek, úgymint a tudományok, technika, művészetek, kommunikáció élvezésének joga, a szellemi tulajdonhoz való jog, a kutatáshoz elengedhetetlenül szükséges szabadság joga),
- (4) *kategoriális jogok* (a családok, a gyermekek, a nők, az idős személyek és a hátrányos helyzetűek joga, valamint a vándorlók és a kisebbségek joga).

Mint korábban láttuk, **nyelvi jogokra** vonatkozó kitételeket már az *Egyesült Nemzetek Szervezetének Alapokmánya* (1945) és az *Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata* (1948), valamint az *Európa Tanács Emberi Jogok Európai Egyezménye* (1950) is tartalmaznak. A nyelvi jogok témaköre azonban nem ennyire új keletű. Ismerünk olyan szerződéseket, amelyek már több száz évesek, és a nyelvhasználatra vagy egy adott nyelvközösség tagjainak nyelvi jogaira vonatkoznak. Ilyen például az 1516-os *Treaty of Perpetual Unity*, amelyet a francia király és a helvéciai állam kötöttek, vagy a bécsi kongresszus záró határozata 1815-ben, amely a lengyelek nemzetiségére vonatkozó kitételeket is tartalmazott. Közvetett módon ugyan, de ez a szerződés hozzájárult ahhoz, hogy a birodalom egyes részein a lengyelek hivatalos ügyeik intézésekor a lengyel nyelvet használják (Varenes 1997).

A nyelvi kisebbségek jogainak nemzetközi szintű elismerése és védelme azonban csak az első világháborút követően vált érezhetővé, amikor megkötötték a Népszövetség által felügyelt ún. kisebbségi szerződéseket. A szerződések kétféle rendelkezéseket tartalmaztak: egyrészt a nyelvi kisebbségekhez tartozó személyeket az adott állam többi tagjával egyenlő alapra helyezték, másrészt pedig előírták a kisebbségek nemzeti tulajdonságainak, beleértve a nyelvnek a megőrzését.

A második világháborút követően, mint ahogy azt már láttuk, egyre több emberi jogi, kisebbségjogi, és mint ilyen, indirekt módon nyelvi jogi dokumentum született. A már említett szövegek sorát folytatván említjük meg az 1960-ban az Egyesült Nemzetek tagállamai által aláírt az *Oktatásban való diszkrimináció ellen elfogadott Egyezményt*, amelynek első cikke mindenfajta nyelven vagy egyéb tényezőkön alapuló olyan „megkülönböztetést, kirekesztést és preferenciát” megtilt, amely az oktatás területén károsítja vagy lehetetlenné teszi az egyenlő bánásmód gyakorlatát. Az *Egyezmény* 5(1) cikke továbbá azt is leszögezi, hogy a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyeknek jogában áll, hogy anyanyelvükön végezzék tanulmányaikat, és anyanyelvük tanulását, illetve tanítását számukra elérhetővé kell tenni.

A nyelvi jogok érvényesítésére nemcsak a nemzetközi jogi instrumentumok szintjén kerül sor, hanem számos állam alkotmányában is rögzítették őket. Így például a Magyar Köztársaság Alkotmánya elismeri az ember sérthetetlen és elidegeníthetetlen jogait, és biztosítja a magyar állampolgárok számára a törvény előtti egyenlőséget. A Magyar Köztársaság Alkotmányának XII. fejezete szól az alapvető jogokról és kötelezettségekről. Ez a fejezet tartalmazza a 68. paragrafust, amelynek (2) bekezdése kimondja, hogy

a Magyar Köztársaság védelemben részesíti a nemzeti és etnikai kisebbségeket. Biztosítja kollektív részvételüket a közéletben, saját kultúrájuk ápolását, anyanyelvük használatát, az anyanyelvű oktatást, a saját nyelven való névhasználat jogát (1998: 93).

A 70/A paragrafus pedig az emberi jogok, köztük a nyelvi jogok biztosítását és a jogegyenlőség megvalósítását írja elő a Magyar Köztársaság területén tartózkodó személyek számára:

A Magyar Köztársaság biztosítja a területén tartózkodó minden személy számára az emberi, illetve az állampolgári jogokat, bármely megkülönböztetés, nevezetesen faj, szín, nem, nyelv, vallás, politikai vagy más vélemény, nemzeti vagy társadalmi származás, vagyoni, születési különbségtétel nélkül (1998:95).

2.4 A Nyelvi Jogok Egyetemes Nyilatkozata

Természetesen lehetetlen a nyelvi jogokkal kapcsolatban született összes nemzetközi és nemzeti dokumentumot felsorolni. Egyről azonban mindenképpen szót kell ejtenünk: ez pedig a *Nyelvi Jogok Egyetemes Nyilatkozata* (Universal Declaration of Linguistic Rights), amelyet 1996. június 6-án, Barcelonában hagytak jóvá. A *Nyelvi Jogok Egyetemes Nyilatkozata* nem kormányközi kezdeményezés eredményeképpen jött létre: a Barcelonában 61 civil szervezet, 41 PEN Központ és 40 nyelvi jogi szakértő részvételével szervezett Nyelvi Jogi Világkonferencián (1996. június 6–8.) fogadták el.

A Világkonferencia összehívása a Nemzetközi PEN Club Fordítói és Nyelvi Jogi Bizottságának (Translation and Linguistic Rights Committee), valamint a CIEMEN (Centre Internacional Escarré per a Les Minories Ethniques i les Nacios – Escarré Etnikai Kisebbségi és Nemzeti Nemzetközi Központ) kezdeményezésére történt. A rendezvény azonban nem jöhetett volna létre az UNESCO erkölcsi és technikai támogatása nélkül. A Nyilatkozat szövegét aláírás után átnyújtották Andri Isaksson úrnak, aki az UNESCO hivatalos képviselőjeként volt jelen a konferencián. Ily módon a nem kormányzati szféra átadott egy olyan szöveget az UNESCO-nak, amely majd kormányzati szakértők munkájának kiindulópontjaként szolgál.

A Világkonferencia zárónapján a résztvevők létrehozták az Egyetemes Nyelvi Jogok Nyilatkozatának Követőbizottságát (Follow-up Committee for the Universal Declaration of Linguistic Rights). A bizottság azzal a kettős céllal látott munkának, hogy a *Nyilatkozatot* egyrészt „elkísérjék” az UNESCO-ba, másrészt pedig, hogy világszerte különböző szervezetek és testületek támogatását nyerjék meg a *Nyilatkozathoz*, így is növelve annak erkölcsi értékét. A Követőbizottság pedig *Scientific Councilt* (Tudományos Tanácsot) alapított a világ különböző részein dolgozó nyelvi joggal foglalkozó szakemberekből. A Tanács feladata egyrészt, hogy új ötleteket és gondolatokat gyűjtsön a *Nyilatkozat* kiegészítése és teljesebbé tétele érdekében, valamint hogy az UNESCO-t segítse munkájában.

A *Nyelvi Jogok Egyetemes Nyilatkozata* (a továbbiakban *Nyilatkozat*) megszerkesztésekor a szerzőknek az elsődleges célja az volt, hogy a világ különböző részein működő szervezetek és szakemberek véleményét a lehető legdemokratikusabb módon összegyűjtse és megfogalmazza. A *Nyilatkozat* annyiban különbözik a korábbi nyelvi jogokkal foglalkozó dokumentumoktól, hogy **a mindenkiket megillető nyelvi jogokat** kívánja definiálni, mégpedig önmagukban, nem pedig valamely politikai vagy adminisztratív státuszú területen élő nyelvi közösségeknek alávetve, vagy az egyes nyelveket beszélők száma illetve a nyelv kodifikációjának mértéke alapján. A *Nyilatkozat* az első olyan szöveg, amely kihirdeti

a mindenkit egyetemesen megillető nyelvi jogokat, és nem tesz olyan megkülönböztetéseket, hogy hivatalos / nem hivatalos nyelv, regionális / helyi nyelv, vagy a többség / a kisebbség nyelve (5. és 6. cikkek).

A nyelvi jog területét a *Nyilatkozat* azzal gazdagította még, hogy a nyelvi jogok **kollektív és egyéni** dimenzióit együtt kezeli (7. cikk), hiszen a nyelvet egyrészt egy közösség kollektív módon hozza létre, másrészt pedig azt egy közösség tagjai egyénileg használják. Ennek értelmében az egyéni nyelvi jogokat csak úgy lehet hatékonyan érvényesíteni, ha az összes létező nyelvi közösség és nyelvi csoport kollektív nyelvi jogait mindig, minden körülmények között tiszteletben tartjuk, egyenlőnek tekintjük, és mindenféle diszkriminációt elítélünk (10. cikk).

A *Nyilatkozat* szerzői tisztában vannak azzal, hogy a nyelvek helyzetét számtalan tényező befolyásolja, ezenkívül az egyének, csoportok és közösségek érdekeit sokszor bizony igen nehéz összehangolni. Ezért a *Nyilatkozat* ugyan kihangsúlyozza a **közhatalom alapvető kötelezettségét** a nyelvi jogok tiszteletben tartására, mégis inkább a jogokat, mintsem a kötelezettségeket sorolja fel, és azt hangsúlyozza, hogy a végső cél az egyes esetekben a demokratikus egyetértésen alapuló optimális megoldás keresése.

Az egyik kulcsfontosságú fogalom, amely köré a *Nyilatkozat* szövege épül a **nyelvi béke**. Az igazságos nyelvi béke előfeltétele pedig a különböző népek és nyelvek egyenlőségének alapelve. A diszkriminációt nem lehet semmiféle gazdasági, társadalmi, kulturális, nyelvi stb. tényezővel igazolni, tehát minden nyelvi közösséget ugyanazok a nyelvi jogok illetnek meg.

A *Nyilatkozat* egy másik fontos eleme a nyelvi sokszínűség megőrzése annak a meggyőződésnek eredményeképpen, hogy a többnyelvűség és a nyelvi sokszínűség egyaránt a béke kultúráját támogatják, és fordítva. A *Nyilatkozat* azonban a nyelvi sokszínűség fogalmának új értelmezést ad. Eszerint a világ minden nyelve az **emberiség örökségének** része. Ezért a nyelvhalál tényét nem szabad elfogadni, hiszen minden egyes nyelv eltűnésével a világ „ökolingvisztikai” szempontból kerül veszélybe.

A *Nyilatkozat* céljainak megfelelően a nyelvterületet **nem csupán földrajzi**, hanem társadalmi és funkcionális szempontok figyelembevételével határozza meg. A *Nyilatkozat* 3. cikkében foglaltak szerint tehát az olyan csoportokat is nyelvi közösségnek kell tekinteni,

- I. amelyeket politikai vagy adminisztratív határok választanak el a nyelvi közösségüktől,
- II. amelyek történelmileg olyan kis földrajzi területen élnek, amelyet más nyelvi közösségek vesznek körül,
- III. amelyek földrajzi területüket történelmileg hasonló nyelvi közösségekkel osztják meg.

Ez a tény is hozzájárul ahhoz a törekvéshez, hogy az egyenlő nyelvi jogokat olyan nyelvi közösségekre is ki lehessen terjeszteni, amelyeket nem lehet földrajzi paraméterek alapján behatárolni. Ilyenek például a nomád népek (4. cikk), amelyek korábban esetleg kimaradtak a nyelvi jogokról szó szövegekből.

A *Nyilatkozat* továbbá nyelvi csoportnak tekinti az olyan személyek csoportját

is, amelyek a saját nyelvi közösségüktől **történelmileg különböző** nyelvi közösségekben élnek. Ilyenek például a bevándorlók, a menekültek, a deportált személyek és a diaszpórák tagjai (5. cikk).

A *Nyilatkozat* értelmében minden fent említett nyelvi közösséget a következő elidegeníthetetlen **egyéni nyelvi jogok** illetnek meg: a nyelvi közösséghez való tartozás joga, a saját nyelv használatának joga a magán- és közéletben egyaránt, a saját név használatának joga, a származás szerinti nyelvi közösség más tagjaival való érintkezés joga, valamint a saját kultúra megőrzésének joga (3.1 cikk). Az egyéni nyelvi jogok mellett a következő **kollektív nyelvi jogok** illetik meg minden nyelvi közösség minden tagját: a nyelvük és kultúrájuk tanításához való jog, a kulturális szolgáltatásokhoz való hozzáférhetőség joga, annak a joga, hogy nyelvük egyenlő mennyiségben legyen jelen a tömegkommunikációban és a médiákban, valamint annak a joga, hogy a kormányzati szervekkel való kommunikációjukat és társadalmi, gazdasági ügyeiket a saját nyelvükön intézhessék (3.2 cikk).

A *Nyilatkozat* egyben azt is kimondja, hogy minden olyan személynek, aki egy másik nyelvi közösség területén kíván letelepedni, jogában áll és egyben kötelessége is **integrációs szándékot** mutatni az új nyelvi közösség felé (4.1 cikk). Ez egy újabb szocializációt jelent, amely lehetővé teszi, hogy az ilyen személyek megőrizték és ápolják származás szerinti nyelvüket és kultúrájukat, és ezzel egy időben elsajátítsák a befogadó közösség azon értékeit, viselkedésmódjait stb., amelyek segítségével nagyobb nehézség nélkül képesek az új közösség társadalmában élni. A *Nyilatkozat* következő cikke (4.2) azonban azt is leszögezi, hogy **senkit sem lehet erőszakkal asszimilációra**, azaz a befogadó társadalomhoz való akkulturációra kényszeríteni.

A *Nyilatkozat* az általános elveken kívül a közigazgatásban és a hivatalos szervekkel való kommunikációban (15–22. cikkek), az oktatásban (23–30. cikkek), az névhasználatban (31–34. cikkek), a médiák és az új technológiák általi kommunikációban (35–40. cikkek), a kulturális életben (41–46. cikkek), valamint a társadalmi és gazdasági területeken (47–52. cikkek) érvényesítendő nyelvi jogokat is részletesen leírja.

Végezetül a *Nyilatkozat* javaslatot tesz arra, hogy az Egyesült Nemzeteken belül létre kellene hozni a Nyelvek Tanácsát (Council of Languages). Ezenkívül szintén javasolja a Nyelvi Jogok Világbizottságának (World Commission of Linguistic Rights) létrehozását.

Összegzésül: a *Nyilatkozat* újszerűségét az adja, hogy kiterjeszti a nyelvi közösség fogalmát olyan nyelvi csoportokra is, amelyek akár földrajzi, akár társadalmi helyzetüknél, vagy egyéb körülmények miatt korábban nem fértek be egyetlen nyelvi közösségbe sem. A *Nyilatkozat* tehát minden beszélőt egyenlőnek tekint, minek következtében a nyilatkozatban felsorolt jogok valóban egyetemessé, tehát minden embert egyenlő módon megilletővé válnak. Ebben az értelemben beszélhetünk **egyetememes nyelvi jogokról**.

A nyelvi jogok szempontjából pedig végezetül felidézzük azt a néhány főbb problémakört, amelyekkel az ide vonatkozó dokumentumok általában foglalkoznak. Az egyik ilyen terület az **anyanyelven való iskoláztatáshoz fűződő jog**, mely jog „ma már nem elvont álmodozás, hanem a diszkriminációk elleni fegyver” (Szépe & Derényi 1999: 9). Azt is láttuk, hogy a nyelvi csoportok anyanyelv-

használathoz való jogának kérdése szorosan összefügg a kisebbségek jogainak védelmével (lásd fentebb).

A másik terület az **asszimilációhoz való jog**, azzal a kitételrel, hogy a „nyelvhasználattal kapcsolatos mindenféle erőszakot elemezni kell az egyének és embercsoportok szempontjából” és hogy „ezek megítélésének nem lehet kizárólagos alapja az állam [...] valaminő elvont integritásra irányuló érdeke”.

Az eddigiek során talán kevesebb figyelem jutott egy harmadik problémakörre: az **írástudásra**. Nem szabad megfeledkeznünk erről a területről sem, hiszen az egyének és közösségek szempontjából a modern világban döntő szerepet játszhatnak az írástudáshoz fűződő emberi jogok. A televízió és a számítógépes kultúra korszakában ugyanis az írásbeliség társadalmi szerepe talán még hangsúlyosabb, hiszen a modernizáció szempontjából mindkettő nélkülözhetetlen.

2.5 A nyelvpolitika definíciója / definíciói

A nyelvpolitika egyik központi kérdése a **nyelvi jogok biztosítása**. Mielőtt kitérnénk a nyelvpolitika lehetséges definícióira, előljáróban annyit meg kell jegyeznünk, hogy az „nem egy kialakult, módszereiben és vizsgálódási területeiben letisztult, megállapodott diszciplína”. A nyelvpolitika jelenlegi állapotában csupán egy „olyan új szemléletmód, amely még csak most keresi kifejezési lehetőségeit, alakítja szakkifejezéseit, és igyekszik definiálni egyrészt önmagát, másrészt tárgyát” (Szépe & Derényi 1999: 11).

A nyelvpolitika tehát, annak ellenére, hogy igen régi emberi tevékenység, mégis csupán a XX. század második felében jelenik meg a vizsgálódás tárgyaként. Ekkor sem külön diszciplínaként, hanem olyan tudományterületeken belül, mint a jog, a nyelvészociológia, a politikatudomány, vagy a nyelvi antropológia (Labrie 1999). Labrie fogalmi elemzését alapul véve elmondhatjuk, hogy a nyelvpolitikát kétféleképpen lehet értelmezni: a nyelvre irányuló emberi tevékenységként és annak vizsgálataként. Maga a nyelvpolitika pedig (az egyeditől az általános felé haladva) „három fogalmi szintet ölel fel: a konkrét intézkedéseket, a politikai hatalom és a nyelvek közötti globális kapcsolatot és a háttérideológiát” (i.m. 22). A következőkben, még mindig Labrie elemzését követve, vegyük végig a három szintet.

A legkonkrétabb szinten a nyelvpolitikán **nyelvpolitikai intézkedést** értünk. Ilyenkor „egy nyelvpolitikáról” van szó (angolul *language policy*, franciául *une politique linguistique*) azaz „egy olyan sajátos intézkedésről, amely a modern demokráciákban lehet alkotmányos, kormányzati, törvényhozói, adminisztratív vagy igazságügyi jellegű” (i.m.19). Ilyen intézkedések például a *Magyar Köztársaság Alkotmányának* fentebb idézett paragrafusai, amelyek alkotmányos keretek között megfogalmazzák a Magyar Köztársaság területén élő etnikai és nemzeti kisebbségek számára biztosítandó nyelvi jogokat és nyelvre való tekintet nélkül a Magyar Köztársaság területén tartózkodó személyek számára garantálják az alapvető emberi jogok betartását.

A következő szinten helyezkedik el a **nyelvpolitika** (angolul *language politics*,

franciául *politique linguistique*) mint olyan, nyelvekre irányuló emberi tevékenység (és a nyelvvel foglalkozó tudomány), amelyet „valamely háttérben meghúzódó ideológiának megfelelően végeznek” (i.m.19). Ezek szerint egy nemzetközi szervezet hivatalos nyelvét/nyelveit meghatározó rendelet konkrét nyelvpolitikai intézkedés. Ebben az értelemben a szervezet nyelvpolitikája (a *language politics* és a *politique linguistique* értelmében) az adott intézkedés mögött meghúzódó más rendeletek tükrében értelmezhető. Ilyen rendeletek például azok, amelyek megkülönböztetik a hivatalos és munkanyelveket.

A nyelvpolitika legabsztraktabb szintjén pedig Labrie szerint az „osztályérdekekhez és a hatalmi viszonyokhoz kapcsolódó nyelvi ideológia” (i.m. 20) tartozik. Ez a **nyelvi ideológia** általában implicit módon jut érvényre, és szorosan kapcsolódik a politikai ideológiákhoz, a politikai és nemzeti érdekeket tükrözi. Az adott állam szociolingvisztikai kontextusában a konkrét nyelvpolitikai intézkedések tágabb politikának a részei, amelynek háttérében pedig ideológiai álláspontok húzódnak meg. Ebbe a gondolatmenetbe illeszkedik Tollefson meghatározása is, mely szerint a nyelvpolitika „társadalmi struktúrába helyezi a nyelvet [...] oly módon, hogy a nyelv meghatározza, kinek legyen hozzáférése a politikai hatalomhoz és a gazdasági erőforrásokhoz” (i.m. 20).

A nyelvpolitika meghatározásakor a szakirodalomban újra és újra fölmerül a **nyelvtervezés** (angolul *language planning*, franciául *planification linguistique* [hosszabb távú nyelvtervezés] és *aménagement linguistique* [rövidebb távú nyelvtervezés] fogalma). A nyelvtervezés és a nyelvpolitika kapcsolatát Labrie úgy összegzi, hogy vannak olyan szerzők, akik szerint a nyelvpolitika az általánosabb fogalom, és magában foglalja a nyelvtervezést, „azaz annak állami intézmények által történő megfogalmazását”. Bizonyos szerzők viszont úgy gondolják, hogy a nyelvtervezés a legáltalánosabb fogalom, amely magában foglalja a nyelvpolitikát „mint nemzeti döntéseket, és a hosszú távú nyelvtervezést, mely azok megvalósítását célozza” (Labrie 1999: 22).

A nyelvpolitika mint tudományág meghatározásakor láttuk, hogy Labrie szerint a nyelvpolitika olyan diszciplína, amelynek arculata még formálódik, és keresi önmagát, vizsgálódási módszereit és eszközeit. Itt érdemes röviden megjegyezni, hogy egyes nézetek szerint a nyelvpolitika már jobban letisztult tudományágnak számít, és a „szociolingvisztika egyik alkalmazott ágazatának tekinthető” (Szépe 2001: 52). A nyelvi tervezés pedig „társadalmi tervezési tevékenység” (Szépe 2001: 15), amely mindenképpen pro-aktív, tehát a jövőre vonatkozik, hiszen időben előre mutat. Ilyen értelemben a nyelvtervezés tulajdonképpen azonosnak tekinthető a Labrie osztályozásának legalsó, legkonkrétabb szintjét képviselő nyelvpolitikai intézkedésekkel, rendeletekkel stb. (*language policy, une politique linguistique*).

Láthatjuk, hogy a fogalmi meghatározások terén sok bizonytalanság van még. Azonban bizonyosnak tűnik az a tény, hogy mind a nyelvi tervezés, mind maga a nyelvpolitika társadalmi fogalmak. Hiszen, mint ahogy arról már fentebb szó volt, a nyelvi tervezés nem más, mint „társadalmi tervezési tevékenység”, amely során „az előrevetítésre kerülő tények olyan társadalmi tények, amelyek valamilyen kapcsolatban vannak a nyelvhasználattal” (Szépe 2001: 13). Az egységes

nyelvpolitika pedig a társadalom nyelvvel kapcsolatos gyakorlatának egy olyan közös „szabályrendszere [lenne], amelynek segítségével kezelni lehet a nyelvvel összefüggő legkülönbözőbb kérdéseket” (Szépe 2001: 32).

2.6 A nyelvpolitika területei

A következőkben nézzük meg részletesebben, milyen kérdésekről is van itt szó. Az egyszerűség kedvéért a nyelvpolitikát a szó legtágabb értelmében kezeljük, és így a nyelvtervezés is a nyelvpolitika részeként tekintendő, hiszen ebben az értelemben a nyelvpolitika több területtel rendelkezik. A nyelvpolitika különböző területeinek ismertetésekor Bochmann csoportosítását vesszük alapul (Bochmann 1999). A nyelvpolitika területeinek csoportosítását Bochmann elsősorban társadalmi, nem pedig politikai vagy nyelvészeti ismérvek alapján készítette el. A területeket tehát olyan szociolinvisztikai tények szerint igyekezett felosztani, amelyekben „politikai érdekek próbálnak megfelelő stratégiák révén érvényre jutni” (i.m. 45), azaz a nyelvpolitika általános társadalmi funkciójából kiindulva vezeti le a speciális funkciókat. Ennek alapján Bochmann a nyelvpolitikán belül a következő területeket különbözteti meg: (1) nyelvi konfliktusok megoldása, (2) nyelvi korpusztervezés, nyelvi kultúra / nyelvművelés, (3) diskurzus-szabályozás és (4) a nemzetközi kommunikáció szabályozása / idegen-nyelv-politika.

A nyelvi konfliktusokkal kapcsolatban megjegyzendő, hogy ilyen helyzetben nem csak és kizárólag nyelvi jelenségekről van szó, hanem politikai, társadalmi, gazdasági tényezőkkel is számolni kell. A nyelvi konfliktushelyzetben levő nyelvek aktuális státuszának megállapításához a következő jellemzők használatosak:

- (1) a nyelvi rendszer autonómiájának foka és a nyelvi-etnikai közösség eredete (távoli nyelvek – közeli nyelvek, anyaország nélküli vagy határokon átnyúló peremnyelvek, belső eredetű / endogén vagy külső eredetű / exogén nyelvek, területileg kötött vagy kötetlen nyelvek)
- (2) a demográfiai-földrajzi dimenziók
- (3) az ideológiai dimenziók (az azonosulás mértéke az eredeti nyelvvel, presztízs az államban vagy az osztársadalomban)
- (4) a nyelvet hordozó / beszélő közösség társadalmi és gazdasági helyzete
- (5) az illető nyelv standardizáltságának foka (teljesen standardizált nyelvek, standardizált kisebbségi nyelvek, archaikus standard nyelvek, fiatal standard nyelvek, irodalom előtti nyelvek)
- (6) a társadalmi kommunikációban betöltött szerepek, illetve a társadalmi kommunikációs területek lefedése

- (7) a nyelvi jogi helyzet (egyetlen hivatalos nyelv, társ-hivatalos nyelv, területi / regionális hivatalos nyelv autonóm területeken, államilag támogatott, hivatalos státusz nélküli nyelv, megtűrt, állami támogatás nélküli nyelv, tiltott nyelvek).

A nyelvi konfliktusok megoldásával kapcsolatban alkalmazható stratégiák összességét a nyelvi státusztervezés (*language status planning*), a nyelvpolitikai megközelítés (*language policy approach*), vagy a nyelvválasztás és nyelvpolitika alakítása (*language choice and policy formulation*) terminusokkal szokás jelölni. Itt nem lehet szó nyelvtervezésről, hiszen az adott nyelvek között konfliktushelyzet áll fenn, és a problémák megoldását gyakran csak az elnyomásban látják (i.m. 51). A nyelvi konfliktusok megoldásáról talán még annyit érdemes megjegyezni, hogy azok feloldására szolgáló „különböző stratégiákat [...] különböző eszmékkel és ideológiákkal lehet magyarázni, amelyek *nyelvpolitikai ideológiaként* határozhatók meg [kiemelés az eredetiben]” (i.m. 53). A nyelvpolitikai ideológiák pedig a következők: az asszimilációs ideológia és a pluralista – egyenjogú ideológia. Az előbbi egy állam vagy nemzet azon törekvése, hogy a más nyelvű népcsoportokat és személyeket beolvassza. Ezzel szemben a pluralista ideológia elismeri a nyelvi-kulturális sajátosságokat, és az etnikai kisebbségek létezési jogát.

Bochmann osztályozása szerint a nyelvpolitika másik területe a **nyelvi korpusztervezés** és a nyelvi kultúra területe, amelyeket egy szociolingvisztikai tényező tesz szükségessé: „az az ellentmondás, amely egy közösség kommunikációs igényei és céljai, valamint azon nyelv aktuális állapota között áll fenn, amelyre a nyelvpolitikai választás esett, vagy amelyik rendelkezésre áll” (i.m. 54). Nyelvi korpusztervezésről hiányosan vagy egyáltalán nem kodifikált nyelvek esetében beszélünk, amikor azokat „ki” kell építeni, mert szókészletük nem tudja kielégíteni a társadalomban használt kommunikációs igényeket, és ezért a hiányosságokat normakodifikálásokkal és normaigazításokkal kell orvosolni. Ilyen nyelvek lehetnek a fejletlen országok nyelvei, a kisebbségek nyelvei is, vagy olyan régi irodalmi nyelvek, amelyeket céltudatosan modernizálnak (ilyen például a héber). A nyelvi korpusztervezés és a nyelvi kultúra területe a már említett nyelvi konfliktusok területével is érintkezik, hiszen ez a „terület az [...] ideológiailag és politikailag meghatározott nyelvi konfliktusmegoldásnak a technikai oldala”.

A nyelvi korpusztervezés és a nyelvi kultúra részterületei a következők:

- (1) a standard normák kodifikálása a nyelvtanban, a szókincsben és a helyes kiejtésben
- (2) helyesírás
- (3) a közigazgatás, a hadsereg és a rendőrség, a tudományok és a technika terminológiája és szakszókincse

- (4) helység -, utca- és személynevek adásának vagy megváltoztatásának irányelvei;
a termékek és áruk elnevezésének irányelvei.

A nyelvpolitika harmadik területe a **diskurzus-szabályozás**. Minden olyan társadalomban, amely nyelvileg megfelelően homogén, az alanyokra egyszerre különböző nyelvi kódok hatnak. Ezek a nyelvi kódok pedig különböző „diskurzus-univerzumokat” fejlesztenek ki. Az ilyen társadalmakban ezzel egy időben léteznek és folyamatosan keletkeznek is különböző „nyelvi korlátok”, hiszen az egyes nyelvi kódokhoz való hozzáférés lehetősége egyes csoportok számára korlátozott lehet. Ilyen például a széles tömegeknek a szaknyelvi kódokhoz való hozzáférhetőségének korlátozottsága, amely egyben konfliktuslehetőséget is hordoz magában. Mindezt a legszemléletesebben talán a jogi nyelv példájával lehet illusztrálni: a jogi nyelv „professzionizálódása” gyakran olyan mértéket öltött, és olyannyira elhatárolódott a mindennapi kommunikációtól, hogy a törvényszövegek szinte érthetlenné válnak a jogilag iskolázatlanok számára, minek következtében függővé válnak a jogi bürokráciától. Ez azonban korántsem új keletű probléma, hiszen a jogi nyelv kritikája, és az arra való törekvések, hogy a jogi szövegeket közelebb hozzák az állampolgárok számára egészen a XVIII. századig nyúlnak vissza. Annak, hogy az ilyen törekvések nem járnak / járhatnak áttörő sikerrel egyik oka talán a „jogtudomány nyilvánossági jellege és ugyanakkor szükségszerű specializáltsága közötti ellentmondásból” fakad. Természetesen szükségszerű, hogy ez a tudományterület is kifejlessze speciális szaknyelvét, azonban mivel ez egy egyre inkább kiszélesedő tudományág, és mint ilyen egyre szélesebb tömegek kerülnek vele kapcsolatba a mindennapi életük során, a diskurzus átláthatósága iránti igények is megalapozottak. A jogi szövegek homályossága ezzel egy időben a szakemberek számára olyan intellektuális „nyelvi tulajdont” jelent, amely bizonyos privilégiumokkal is jár. Érthető tehát, hogy ezt nem hajlandók könnyen feladni. Mindezek tükrében elmondható, hogy a „társadalmi viszonyok és a társadalmi ellentmondások ilyenformán a jogi szövegek átláthatóságának fokában is megmutatkoznak” (i.m. 62).

A diskurzus-szabályozás legfontosabb területe a politikai diskurzus. A politikai harc a „szóért folyó küzdelemként”, tehát a „politikai diskurzusok alakításának uralmáért folyó harcként játszódik le”. A politikai diskurzus vitathatatlan szerepet játszik a politikai és társadalmi viszonyok újrateremtésében és egyben valódi hatalmi pozíció, „nyelvi tulajdon”, hiszen lehetőség arra, hogy „a többség politikai gondolkozását „felülről” befolyásolják és manipulálják a diskurzív gyakorlat szabályozásának segítségével”. A politikai diskurzus-szabályozás a fasiszta, katonai és egyéb diktatúráknál központi irányítással történik, azonban ezektől eltekintve alapvetően a „sokszólamúság” jellemzi. Mindazonáltal a demokratikus alapelvek szerint működő társadalmakban is vannak uralkodó és alárendelt diskurzusok, melyeket az éppen aktuális politikai hatalom határoz meg. A politikai diskurzus-szabályozás tulajdonképpen nem tesz mást, mint „meghatározza a témákat, amelyeket meg kell nevezni, és a nyelvet, amelyen ennek meg kell történnie”. A diskurzus-szabályozás legelterjedtebb eszköze az elektronikus tömegmédia, mely mindenki számára hozzáférhető és semmilyen műveltséget

nem igénylő uniformizált műsorokat sugároz. A tömegmédiá a különböző programok (reklám, szórakoztatás, hírek, bűnügy stb.) diskurzusaival „bizonyos beszédesített toposzokkal rendelkező szellemi horizontot közvetít”, és a diskurzuszabályozás ily módon „a felületes különbözőség ellenére is alapvetően egyazon irányban folyik” (i.m. 60–64).

A Bochmann-féle felosztás szerint a nyelvpolitika negyedik kategóriájába **a nemzetközi kommunikáció szabályozása / idegennyelv-politika** témája tartozik. Egyre inkább nemzetközivé váló világunkban a nemzetközi kulturális, gazdasági, tudományos, politikai stb., valamint személyes érintkezésben a megértés problémát jelent, hiszen nem lehet kizárólag tolmácsok és fordítók segítségével megoldani. Ebből kifolyólag vannak olyan törekvések, amelyek bizonyos nyelveket a nemzetközi érintkezés nyelvévé szeretnék tenni: itt elsősorban a jelenlegi vagy volt nagyhatalmak nyelveiről van szó. A politikai és gazdasági érdekektől nem mindig függetlenül, de azért léteznek az egyéni érdekek, amelyek értelmében magánszemélyek igyekeznek idegen nyelvet tanulni a sikeres nemzetközi kommunikáció érdekében. Napjainkban a különböző tényezők összejátszása eredményeként az angol nyelv látszik alkalmasnak arra, hogy a világnyelv szerepét betöltse: ez a politikában, gazdaságban és tömegkultúrában vezető nagyhatalom nyelve, valamint más világszerte fontos szerepet játszó országnak is a nyelve.

Bochmann három nemzetközi nyelvpolitikai stratégiát különböztet meg: (1) nyelvi kolonializmus, (2) nyelvi export, (3) nemzetközi kommunikációpolitika. **A nyelvi kolonializmus** a gyarmatosítók azon stratégiáját jelenti, miszerint gyakran erőszakkal helyezték domináns pozícióba saját államnyelvüket. A gyarmati nyelvpolitika elnyomta a helyi nyelveket és civilizációkat azáltal, hogy tiltotta a nyelv nyilvános használatát. Ehhez még hozzáadódott a helyi nyelv gondozásának és kutatásának elhanyagolása is. A gyarmati nyelvpolitikának létezik egy „másik változata is: a helyi nyelvet kizárólag a sikeresebb nyelvi asszimiláció elérése vagy missziós célokból használják”.

A nyelvi export nem más, mint „egy nyelv kulturális propagandával összekapcsolódó terjesztése külföldön”. A nyelvi export csatornáit az olyan diplomáciai missziók, kulturális központok és az egyes államok saját államnyelvüknek mint idegen nyelvnek az oktatására létrehozott szervezetek, mint pl. a British Council, a Goethe-Institut vagy az Alliance Française, és a Délégation générale de la langue française.

A nemzetközi kommunikációpolitikával kapcsolatban el lehet mondani, hogy bár a jelentős nemzetközi szervezetek általában a nyelvi pluralizmus elvei alapján több hivatalos- és munkanyelvvvel rendelkeznek, amelyek egyenlők és egyenrangúak, mégis szükség lenne „demokratikus nyelvpolitikára”, hogy ne fordulhasson elő, hogy ezek közül a nyelvek közül valamelyik mégis „egyenlőbb” a többinél. Könnyen belátható ugyanis, milyen hátrányokat okozhat egyes szereplők számára az időbeli lemaradás pl. a gazdaság terén, amely abból fakad, hogy a nemzetközileg kötelező érvényű gazdasági dokumentumokat először csak az egyik nyelven fogalmazzák meg, majd ezt fordítják tovább a többire (i.m. 64–66).

Ezek a jellemzők, tehát a nyelvi konfliktusok megoldása, a nyelvi korpusztervezés, a nyelvi kultúra / nyelvművelés valamint a diskurzuszabályozás és a nemzetközi kommunikáció szabályozása / idegennyelv-politika egyrészt kiinduló-

pontot jelentenek a nyelvpolitikai döntésekhez, másrészt pedig egyben a különböző nyelvpolitikai folyamatok eredményei is.

3. Nyelvpolitika és nyelvi jogok az Európai Unióban

3.1 Az EU nyelvi szabályozása

Az Európai Unió több nyelvpolitikai vonatkozású elvi döntést hozott meg. A *Római Szerződés* 217. cikkében foglaltak alapján az Európai Unió intézményeinek nyelvi szabályozása a Miniszterek Tanácsának döntése alapján történik. Az Unió **hivatalos és munkanyelvi** mindenkor a tagállamok államnyelvi. Ennek a helyzetnek a jogi alapját a Tanács 1958. április 15-i rendelete adta, mely kikötötte, hogy a Hatok hivatalos és munkanyelvi a holland, a francia, a német és az olasz. Ez volt a Tanács 1. számú rendelete, amelyet az új tagállamok csatlakozásával megfelelően módosítottak.

A rendelet egyben az *Európai Unió Nyelvi Chartája* is. Ennek értelmében az Unió hivatalos nyelvi **egyenjogúak és egyenrangúak**, ami annyit tesz, hogy a hivatalos dokumentumok, a különböző előírások, a jogi szövegek, illetve a bírósági ítéletek is minden közösségi nyelven megjelennek. Az EU nyelvi rendszerére vonatkozó rendelkezések értelmében tehát az uniós szerződések például minden nyelven eredeti szövegeknek számítanak, nem pedig valamely nyelven megírt szöveg fordításának (még akkor sem, ha ténylegesen fordított szövegről van szó). Érdekes módon az uniós törvények nem is használják a fordítás kifejezést, minden esetben a „szövegezni” (draft, abfassen stb.) kifejezés szerepel, vagyis azt sugallják, hogy a jogszabályok gyakorlatilag tizenegy nyelven születnek (Szabari 1999). A tagállamok állampolgárainak uniós nyelvi jogai abban állnak, hogy kiválaszthatják, melyik hivatalos nyelven fordulnak az Unióhoz, és az Unió ugyanezen a nyelven ad választ nekik (Szabari 1998: 131). Ezt a jogot 1997-ben felvették az *Amszterdami Szerződés*be, így bizonyos értelemben alkotmányos rangot ért el. Az EU pedig egy adott tagállamhoz és annak állampolgáraihoz csak a tagállam hivatalos nyelvén fordulhat.

1973-ban Dánia, Írország és az Egyesült Királyság csatlakozásával az induló négy nyelvhez hozzájött még a dán és az angol. Az ír nyelv különös helyzetét az adja, hogy Írország a csatlakozáskor lemondott a munkanyelv státuszról, azonban a szerződéseket mindig lefordítják írre is, valamint az Európai Bírósághoz ír nyelven is lehet fordulni. A görög 1981-ben Görögország, a spanyol és a portugál 1986-ban Spanyolország és Portugália, a finn és a svéd pedig 1995-ben Finnország és Svédország csatlakozásával vált az EU hivatalos nyelvivé. Az Európai Uniónak jelenleg 15 tagállama és 11 hivatalos és munkanyelve van.

Az Európai Parlament nyelvhasználatára vonatkozó *„Javaslat az Európai Közösség többnyelvűségére”* (no. C 292 /96) című irat, amelyet az Európai Parlament elfogadott, és amely megjelent az *Európai Közösségek Hivatalos Lapjának* 1982. november 8-i számában, többek között kimondja, hogy „az Európai Parlament által használt nyelvek számának bármi módon való **korlátozása ellenkezne** a Parlament demokratikus természetével”, valamint, hogy „bizonyos nyelvek hátrányos megkülönböztetése más nyelvek javára az Európai Parlamenten belül

a Közösség polgárai demokratikus szavazati jogának megsértése lenne”. Ezt figyelembe véve a javaslat „megerősíti azt a szabályt, mely szerint a Közösség nyelvei között teljes egyenrangúságnak kell lennie, akár aktívan, akár passzívan használják, írásban vagy szóban, a Parlament minden találkozásán és testületeiben” (Mathúna 1999: 221).

A *Treaty on European Union* (Európai Unió Szerződés), amelyet 1992. február 7-én Maastrichtban írtak alá, szintén tartalmaz rendelkezéseket a nyelvi kérdéssel kapcsolatban. Ilyen például a 126. cikk, amely kimondja, hogy a Közösség hozzájárul a minőségi oktatás fejlesztéséhez és ezzel egy időben tiszteletben tartja a tagállamok **oktatási rendszereinek másságát**, valamint kulturális és nyelvi különbözőségüket. A 128. cikk továbbá kijelenti, hogy a nyelvi különbözőség a tagállamok nemzeti és regionális sokféleségének összetevője.

Ezenkívül fontos említést tenni a Miniszterek Tanácsa 1995. június 12-én folytatott tanácskozásának következtetéseiről, amelyek a nyelvi különbözőségekre és a többnyelvűségekre vonatkoznak az Európai Unión belül. A következtetések első pontjában a Tanács megerősíti, hogy az Unió számára fontos a **nyelvi különbözőség**, amely az európai dimenzióknak és identitásnak és a közös kulturális örökségnek fontos eleme (részletesen lásd Gados 1996: 41–42).

Az *Európai Unió Szerződés* fent említett 2. cikke, valamint a Miniszterek Tanácsa imént említett következtetései jól tükrözik és egyben meg is erősítik a nyelvi kérdéssel kapcsolatban a *Római Szerződés*ben meghatározott elvet: mindegyik tagállam hivatalos állami nyelve egyenjogú és egyenrangú. Ezáltal a rendelkezések mögött húzódó nyelvpolitikai ideológia is megerősítést kapott, és az Európai Unió nyelvpolitikáját továbbra is a tagállamok szintjén a lehető legdemokratikusabb módon, a kulturális és nyelvi sokszínűség alapelveit szem előtt tartva kívánja alakítani. Erre a megerősítésre azért is volt szükség, mert az eredeti ideológiát már megpróbálták kikezdeni: Alain Lamarousse, a francia európai ügyek minisztere például egy sajtókonferencián azzal a javaslattal állt elő, hogy az EU munkanyelveinek számát ötre kellene **csökkenteni** (angol, francia, német, olasz, spanyol). Elképzelése szerint a miniszterek saját nyelvükön szólalnék fel, de csak erre az öt nyelvre kellene tolmácsolást biztosítani (*Népszabadság*, 1994. december 31.). Ennek az új rendszernek a bevezetése már csak azért sem megalapozott, mivel sok jogszabály közvetlenül érvényes minden EU-tagállamban, és minden polgárnak meg kell értenie a rá vonatkozó anyagot. A jogszabályokra vonatkozó javaslatokat előzetesen európai, nemzeti és helyi szinten vizsgálják, tárgyalják és véleményezik. Fontos, hogy ebben mindenki részt vehessen, a szakemberek és az érintettek egyaránt, függetlenül attól, hogy beszélnek-e idegen nyelveket. Ez a tagállamokban magától értetődő és európai szinten érvényesítendő gyakorlat (Horváth et al 2000).

3.2 Az EU nyelvpolitikai tevékenységei

Az Európai Unió nyelvpolitikájának fontos része a fordítók és tolmácsok, tehát a **nyelvi közvetítők képzése**, munkájuknak szakmai irányítása és ellenőrzése. Az Európai Bizottság Tolmács- és Konferenciaszolgálatát (Service Commun

Interprétation-Conférences – SCIC) 1980-ban hozták létre. A SCIC többek között az Európai Bizottság különböző igazgatóságai és egységei, a Szociális és Gazdasági Bizottság, valamint az Európai Beruházási Bank számára szervezi a konferenciákat és azok tolmácsolását. A Bizottság korábbi tolmácsrészele már 1964-ben saját belső képzést indított annak érdekében, hogy elegendő számú képzett tolmács álljon rendelkezésre. 1996-ban azonban a Bizottság úgy döntött, hogy beszünteti ezt a tevékenységét, és átadja a különböző európai egyetemeknek (Horváth et al 2000). Az ezeken az egyetemi kurzusokon folyó képzést azonban a SCIC továbbra is támogatja oly módon, hogy tolmácsait vendégtanárokként egyhetes periódusokra rendelkezésre bocsátja (ún. Teaching Assistance).

Az Európai Bizottság Fordítószolgálatá évente kb. egymillió oldal fordításáról gondoskodik. Minden olyan szöveget lefordítanak, amelyre a Bizottságnak saját használatra vagy a kifelé való kommunikációban valamely más nyelven szüksége van. A kifelé való kommunikáció a polgárokkal, vállalatokkal, városokkal, községekkel, régiókkal és tagállamokkal, valamint az Európai Unió szerveivel és intézményeivel folytatott kommunikációt jelenti. Ezenkívül a Bizottság kapcsolatban áll még más nemzetközi szervezetekkel és harmadik országgal is (Horváth et al 2000). Ennek megfelelően nem csak a 11 hivatalos EU-nyelven dolgozik, hanem számos kiadvány jelenik meg nem uniós nyelven, oroszul, lengyelül, magyarul stb. Ezeknek a fordítását külső fordítók végzik, akik pályázat útján nyerik el a megbízást (Szabari 1999).

Az Európai Parlament havi plenáris üléseit Strasbourgban tartja. További plenáris üléseket tarthatnak még Brüsszelben is. A bizottságok és a frakciók Brüsszelben, valamint Európa más városaiban üléseznek. Az Európai Parlament Tolmácsszolgálatá biztosítja a tolmácsolást a parlamenti ülésekre, a Számvevőszék üléseire, illetve a Bizottság hivatalos szerveinek üléseire Luxembourgban, a Tolmácsolási Igazgatóság székhelyén (Szabari 1999). Az Európai Parlament szintén foglalkozik képzéssel. Ösztöndíjakat is nyújt az utánpótlás számára, olyan jelölteknek, akiknek van ugyan tolmácsdiplomájuk, de nincs szakmai tapasztalatuk. Ezenkívül nyelvi fejlesztő kurzusokat is szervez anyanyelvi környezetben (Horváth 1999).

Az Európai Unió **hivatalos szerveinek** egymással való kommunikációja azonban csak az egyik megoldandó probléma. Legalább ugyanilyen fontos az **Unió polgárainak** az egymással folytatott közvetlen kommunikációja is. Ennek megfelelően az Európai Unió nyelvpolitikájának fontos eleme az idegennyelv-oktatás és a nyelvtanulás ösztönzése. Az EU ezért létrehozta a Socrates programot, melynek keretein belül a Comenius akcióprogram iskolák közötti csereprogramokat, nyelvtanárképzést, idegennyelv-tanárok képzését, és tananyagfejlesztést, az Erasmus akcióprogram felsőoktatási csereprogramokat, a Gruntvig akcióprogram a felnőttoktatás és az egész életre szóló tanulás, a Lingua akcióprogram pedig nyelvtanárok szakmai továbbképzését támogatja.

Ezenkívül az Európai Unió olyan kiadványok szerkesztésével is foglalkozik, mint a *Lingua Katalógus*, amely részletes információkat tartalmaz azokról az idegennyelv-tanulás és a nyelvtanítás során jól felhasználható anyagokkal kapcsolatban, amelyek az Európai Bizottság támogatásával létrejött nemzetközi

együttműködés eredményeképpen láttak napvilágot. Említésre méltó még az Eurydice Hálózat is, amely a Socrates programon belül működő akcióprogram. Az Eurydice Hálózat az Európai Unió és az EFTA országok oktatási rendszereit gyűjtötte össze, és ezekről szolgáltat információkat.

Továbbá az Európai Bizottság koordinálásával minden évben minden tagországban odaítélik az Európai Címke (European Label) díjat az abban az évben a leginnovatívabb nyelvtanulási kezdeményezésért. A díjat decentralizált módon az egyes tagállamok zsűrijei osztják ki uniós és nemzeti szinten megállapított kritériumok szerint. A programban az EU-tagállamokon kívül még Norvégia és Izland is részt vesz. A díj létrehozásának legfőbb célja a nyelvtanulás iránti érdeklődés felkeltése és fokozása volt.

A nyelvi sokféleség jegyében az Európai Bizottság és az Európa Tanács együttesen szervezték a „*Nyelvek Európai Éve 2001*” programot. A program célja nem csupán a nyelvek tanulásának promóciója, hanem a nyelvekhez kötődő kultúra bemutatása és megértése is volt. A „*Nyelvek Európai Éve 2001*” program abban különbözött a többi programtól, hogy a nagyközönséget célozta meg, és elsősorban nem a már nyelveket tanulókhöz / tanítókhöz kívánt szólni. A támogatott tevékenységek olyan európai, nemzeti, regionális vagy helyi projektek voltak, amelyek elsősorban rövid távúak és a nyelvtanulással kapcsolatban általában tájékoztattak. A „*Nyelvek Európai Éve 2001*” program újszerűsége abból fakadt, hogy nem volt külön megcélzott nyelv vagy nyelvcsoporthoz, hanem az Európai Bizottság ezen a programon belül mindenféle nyelvvel kapcsolatban szervezett tevékenységet támogatott, legyen az nemzeti, regionális, kisebbségi, klasszikus vagy jelnyelv.

3.3 Az EU nyelvpolitikai problémái

A fentiek igazolni vélik, hogy az Európai Uniónak megvan a saját intézményei működtetéséhez szükséges nyelvpolitikája, sőt nyelvpolitikai megfontolásokból a határain túl terjedő programokban is részt vállal. Mégis számos szerző (lásd Christ 1999, Mathúna 1999, Pym 2000, Truchot 1999, Szabari 1998, Szépe 2001) amellett, hogy elismeri az elvi döntések létezését, a gyakorlati életben kevésbé látja rendezettnek a nyelvi jogok kérdését egyrészt az Európai Unió hivatalos szervei, másrészt az Unió polgárainak a szintjén.

Ami az Unió **hivatalos szervein belüli** kommunikációt illeti, az egyik probléma a tizenegy nyelv ténylegesen egyenlő státuszáért folyó vita. Sokan sokféle fórumon egyetértettek már abban, hogy „az európai térségben nem minden nyelv egyenlő” (Truchot 1999: 184). Pragmatikusan különbséget teszünk a hivatalos és a munkanyelv között, gyakorlatilag azonban a 11 hivatalos nyelv közül csak kettő, az angol és a francia munkanyelv, de ezt a kettőt sem kezelik egyformán (Christ 1999). A gyakorlatban tehát másképp alakulnak a dolgok, mint ahogy azt elviekben a rendeletek lefektették. Egyes nyelvek tehát óhatatlanul használatosabbakká váltak az évek során, és „már a 70-es években világossá vált, hogy az akkor még kilenc hivatalos nyelv következetesen egyenrangú használata a brüsszeli bürokráciát nehézkessé teszi” (Szabari 1998: 131). 1973-ig

a francia nyelv volt az uralkodó, és szinte kizárólagos szerepet töltött be az Európai Közösség intézményeiben. Ennek az a magyarázata, hogy Franciaországnak a második világháború eredményeképpen elsődleges politikai funkciója volt. Ehhez jöttek még olyan tényezők, mint az a tény, hogy a francia volt a hat alapító állam közös nyelve: az egyetlen olyan nyelv, amelyet a tagországok mindegyikében tanítottak is (Truchot 1999). A francia helyzetét természetesen még a brüsszeli központ is erősítette. 1972-ben Nagy-Britannia csatlakozásával azonban az angol felzárkózott. A mérleg az angol javára a további csatlakozások (Írország, Dánia, Görögország) után billent csak át.

Németország kívánságára a Bizottság ugyan hivatalosan megerősítette, hogy a belső használatra szánt dokumentumok **németül is** rendelkezésre állnak majd, a gyakorlat ettől még mindig eltér. A kifelé és befelé irányuló kommunikációban még mindig az angol és a francia játszanak meghatározó szerepet. A levelezés ezen a két nyelven folyik, a munkaanyagok szintén csak ezen a két nyelven állnak rendelkezésre. Azokon a szakértői megbeszéléseken, ahol nincs tolmácsolás, szintén ezt a két nyelvet használják, azzal a kitételrel, hogy mindenki az általa jobban beszélt nyelven szólal fel, a másikon elhangzottakat viszont megérti. 1994-ben Németország arra hivatkozva, hogy az EU 370 millió polgára közül 89 milliónak német az anyanyelve, továbbá arra, hogy Németország az EU költségvetésének legnagyobb befizetője, felszólította a Bizottságot, hogy biztosítsa a német számára az őt megillető helyet. Kijelentette továbbá, hogy az EU intézményeiben növelni kell a németül beszélők és a német fordítók számát, hogy a napi munka során is mindig biztosítani lehessen a német nyelvű anyagokat. Azonban a helyzet nem sokat változott, talán azért, mert a franciák és az angolok jobban ragaszkodnak az anyanyelvükhöz, amit az is mutat, hogy a németek az integrációs folyamatok elején önként fogadták el a franciát munkanyelvnek, és ezáltal lemondtak saját nyelvük használatáról a mindennapi teendők intézésénél (Szabari 1998).

Mathúna az EU nyelvhasználatának jellemzésekor szintén egyetért azzal a nézettel, hogy a hivatalos nyelvek elvileg egyenrangúak, a gyakorlatban azonban „némelyek egyenlőbbek, mint mások”. Ezekon természetesen ő is az angolt és a franciát érti, míg a többi hivatalos nyelvet a „korlátozott nemzeti nyelvek” kifejezéssel illeti, hiszen azok egyenlő „érvényessége [...] lényegileg az, hogy a gyakorlatban ezekre a nyelvekre lefordítanak mindent” (Mathúna 1999: 210).

A jelenlegi helyzetet e tekintetben az jellemzi, hogy a hivatalnokok és politikusok fiatalabb nemzedékeinek képzése már inkább angol nyelven folyik, mint franciául, ezért természetesen ezt a nyelvet használják azokban az esetekben, amikor nem folyamodhatnak saját nyelvükhöz. Ezek alapján „kijelenthetjük tehát, hogy Európában uralkodó az angol előretörése, és az európai intézmények nem tudják függetleníteni magukat ettől az irányzattól” (Truchot 1999: 183).

Itt említjük az **ír nyelv esetét** is, amely szintén érdekes kérdéseket vet föl. Az ír nyelv sajátos helyzete abból fakad, hogy Írország 1937. évi alkotmánya 8. cikkelye leszögezi, hogy „1. Az ír nyelv, mint nemzeti nyelv az első hivatalos nyelv. 2. Az angol nyelvet második hivatalos nyelvként ismerjük el”. Ez azonban egyrészt nem tükrözi Írország valós nyelvi helyzetét, csupán nyelvpolitikai szándékot fogalmaz meg. A legtöbb ember számára az ír ugyanis második nyelv, mert

az iskolában sajátítják el. Az 1981-es népszámlálási adatok alapján az Ír Köztársaság népességének csupán 31,6%-a vallotta magát ír ajkúnak. Másrészt pedig amikor Írország csatlakozott az Európai Közösséghez, annak ellenére, hogy az ír az első számú hivatalos nemzeti nyelv, mégsem lett sem hivatalos, sem munkanyelve a Közösségnek. Ennek egyik lehetséges magyarázata az ír kormánynak a Gael Szövetséghez címzett leveléből derül ki. Ezek szerint „a közösség bizonyos tagállamai nem hajlandóak kockáztatni saját nyelvük státuszának csökkenését másokéval szemben azáltal, hogy explicit módon létrehozzák a «hivatalos, de nem munkanyelv» új, tisztán másodszintű kategóriáját” (Mathúna 1999: 218). Ennek ellenére, mint ahogy azt már korábban említettük, a szerződéseket lefordítják ír nyelvre is, és az Európai Bíróságon az ír nyelvnek eljárási nyelvként egyenlő státusza van az EU hivatalos és munkanyelveivel. A helyzet bizarrságát jelzi, hogy minden feljegyzést az Európai Bírósághoz, amely Írországból származik, angolul írtak, és hogy a Bíróság nem rendelkezik ír tolmácsokkal és fordítókkal. Az ír nyelv eme furcsa státuszát még csak tovább fokozza, hogy az EU intézményeinek nyelvhasználatával kapcsolatos elvi döntések egyike sem tesz róla említést.

A hivatalos nyelvek egyenlőségéről folytatott vitával szorosan összefügg a többnyelvűség **költségeiről** folyó nyilvános vita, amely tulajdonképpen arról szól, hogy a közösség nyelvi szolgáltatása fenntartható-e a további bővítés(ek) után is, hiszen a költségek, amelyeket már most is sokallnak, nem egyenes arányban, hanem többszörösen megnövekednek az egy adott nyelvről más nyelvekre történő nyelvi közvetítés megsokszorozódása következtében. Ez a kérdés azonban nem csupán anyagi, hanem technikai okokból is időszerű. Ugyanis nincsenek meg azok a műszaki feltételek sem, amelyek egy olyan találkozó során lebonyolítandó tolmácsolás biztosításához szükségesek, amelyen pl. tizenöt nyelvre és nyelvről kell dolgozni.

Az EU nyelvpolitikájából eredő konfliktusok tárgyalásakor még szólnunk kell a **regionális és kisebbségi nyelvek** problémájáról. Ilyen nyelv például a katalán, a baszk, a breton, a korzikai, a provanszál, az okszitán, a fríz, a velszi stb. Becslések szerint az Európai Unió állampolgárai közül mintegy 40 millióan beszélnék az államuk hivatalos nyelvén kívül még egy regionális vagy kisebbségi nyelvet. Az, hogy az EU hivatalos nyelvpolitikája elhanyagolja ezeket a nyelveket, az érintettek hátrányos megkülönböztetésnek érzik. A probléma természetesen nem csak az EU szintjén létezik, hanem szinte minden olyan országban, ahol a kérdéses nyelveket regionális vagy kisebbségi nyelvként beszélnek.

Azt, hogy a kisebbségi és regionális nyelvek problémája nemzeti és európai szinten is elsősorban politikai kérdés, legjobban talán a katalán példájával lehet szemléltetni. Bár hivatalosan nem elismert nyelv sem Spanyolországban, sem az EU-ban, a katalán különösen fontos helyet foglal el az európai nyelvek között. Demográfiai tekintetben a katalán kiterjedtsége nagyobb, mint öt európai államé (Dánia, Svájc, Hollandia, Belgium és Luxemburg), és öt államnak (Svájc, Dánia, Finnország, Írország, Luxemburg) van kisebb lakossága, mint a katalánajkúak száma. A nem hivatalos európai nyelvektől a katalán abban is különbözik, hogy társadalmi használata többségi jellegű a saját területén. Ezenkívül az a közösség, amelynek a katalán a nyelvi eszköze, magas társadalmi-gazdasági

fejlettségi szinten áll azokhoz a nyelvi közösségekhez viszonyítva, amelyek ugyanazt az államot alkotják. Az UNESCO szerint a katalán nyelvi közösség kulturális eredményei „rendkívül magas szintűek”. Ezenkívül a katalánnak van hivatalos hagyománya saját területén (Ninyoles 1999).

Végezetül kevés szó esik az EU **külkapcsolatait** jellemző nyelvhasználatról annak ellenére, hogy ha csak a közeljövőben csatlakozni kívánó országok államnyelveit vesszük számításba, egyikük sem hivatalos nyelve az EU-nak, a csatlakozásra való felkészülés során viszont a felek között intenzív a kapcsolat. De ezenkívül az EU más „külső” országokkal is kommunikál, pl. Oroszországgal, Kínával, Japánnal stb. Sok szerző, köztük Pym is, hiányolja az EU-nak a világ többi részével fenntartott kapcsolataira vonatkozó nyelvpolitikát, és a választ arra a kérdésre, hogy milyen nyelven zajlik majd a velük folytatott kommunikáció (Pym 2000).

3.4 Megoldások keresése

Véleményünk szerint annak oka, hogy a gyakorlatban nem sikerül megvalósítani az elviekben több ízben is megfogalmazott és megerősített alapelveket nem a tényleges nyelvpolitikai szándék hiányában keresendő, hiszen az Európai Uniónál jóval több tagállammal bíró nemzetközi szervezetek kevesebb hivatalos nyelvel rendelkeznek (pl. ENSZ, ET).

A jelenlegi tizenegy hivatalos nyelv egyenlőtlenségének oka inkább az egyenlőség elvének **gyakorlati megvalósíthatóságában** keresendő. Úgy tűnik ugyanis, hogy a „minden nyelv egyenlő” alapelv betartása az integrációnak ezen a fokán egyre inkább lehetetlenné válik, vagyis megjelenik az EU nyelvi problémája. Az intézményeknél az a legfőbb gond, ami az egyenlőség elvéből következik, hogy mindenkor minden nyelvről minden nyelvre kell tolmácsolni, fordítani. 1952-ben, amikor az alapelvet kimondták, még csak négy hivatalos nyelv volt: a francia, a német, az olasz és a holland, ami csak 4x3, azaz 12 tolmácsolási, fordítási irányt jelentett. Ez a jelenlegi tizenegy hivatalos nyelv esetén 11x10, azaz 110 tolmácsolási, fordítási irányt tesz ki. Ennek nem csupán a költségvonzatát sokallják, hanem gyakran olyan technikai akadályok is nehezítik a megvalósítást, mint pl. a fordító-, tolmács- és helyiséghiány. Ez a probléma a következő bővítés után csak tovább súlyosbodik, hiszen ha a következő körben mondjuk négy állam csatlakozik, az négygyel megnöveli a hivatalos nyelvek számát, és ekkor az irányok száma már 15x14, azaz 210 lesz (ezt még tovább fokozza, hogy az Európai Parlament brüsszeli épületében a plenáris ülések terme csak 12 tolmácskabinnal rendelkezik, ami elvileg azt jelenti, hogy csak 12 nyelvet tudnak lefedni). A teljes kelet-európai bővítés után azonban összesen 22 hivatalos nyelv lesz, ami 462 kombinációt jelent. Könnyű belátni, hogy az 1952-ben megtervezett rendszert pusztán gyakorlati okokból is lehetetlen fenntartani.

Egyik lehetséges megoldás a **kétnyelvűség** lenne. Ez azt jelentené, hogy egy nyelvet kineveznek a közös kommunikáció eszközüül. Léteznek olyan vélemények, melyek szerint a közös kommunikációs nyelv szerepében az egyenjogúság elvének betartása mellett azonban csak semleges nyelv jöhet szóba, tehát olyan, amely

nem anyanyelve a tagállamok egyik etnikumának, egyik nemzetének sem. Ellenkező esetben, ha az Unió kommunikációjának közös nyelvüül egy nemzeti nyelvet választanának ki, annak függvényében, hogy kinek mi az anyanyelve, első és másodrangú állampolgárok csoportja alakulna ki. A másodrangú csoportok tagjai pedig, akiknek nem anyanyelve a közös kommunikációs nyelv, mivel idegen nyelvet kellene használniuk, számottevő hátránnyal vennének részt az intézményi és a mindennapi kommunikációs helyzetekben azokkal szemben, akik anyanyelvüket használhatják ilyen szituációkban.

Ez a semleges kommunikációs nyelv továbbá nem lehet „természetes nyelv, amely hosszú fejlődésének minden esetlegességét magában hordozza”. Ennek megfelelően csak az **eszperantó**, amely „mesterséges” nyelv, jöhet szóba, mivel „egyesíti magában a közöset [...] a spontán fejlődésűekből, de nélkülözi a történelmileg rájuk rakódott ballasztot. És senkinek sem adja meg azt a jogtalan kedvezményt, hogy még azt az egyetlen idegen nyelvet sem kell megtanulnia; meg azt, hogy a többiekkel szemben előnyben – sőt óhatatlanul: fölényben – érezhesse magát”. Azok, akik az eszperantót szeretnék közös kommunikációs nyelvnek, nem az anyanyelvek helyett, hanem *melléjük*, funkciójában föléjük képzelik el azt. Ezt látják az ideális megoldásnak arra, hogy a lépéshátrány eltörlődjön a „kis” és „nagy” nemzetek között (Gados 1996: 73).

Az eszperantó, mint az emberek közötti kommunikációs egyenlőség biztosítója azonban korántsem új keletű téma. Kosztolányi például már a *Budapesti Napló* 1906. augusztus 30-i számában, amikor az eszperantó nyelv második kongresszusáról tudósít, egy olyan új kultúrnyelvről beszél, amellyel Zamenof doktor az embernek a nyelvét kívánja megalkotni, szemben a nemzetével. Kosztolányi az eszperantótól azt reméli, hogy „a bábeli nyelvzavart eloszlatja, mint zseniális operatőr felvágja a némák és gyámoltalanok papagájnyelvét, s a gyerek módra veszekedő nemzeteket kibékíti egymással, mert megérteti őket” (Kosztolányi 1999: 10).

Természetesen annak a nézetnek, miszerint az eszperantó lenne a megoldása az Európai Unió kommunikációs problémáinak, nagyon sok ellenzője van. Az eszperantó mozgalom törekvéseire az egyik válasz az 1995. május 26-án, a német újságokban megjelent hír volt. Kohl kancellár hollandiai látogatása alkalmával a következő kijelentést tette: „Mi nem akarunk eszperantó Európát, hanem egy olyan Európát, amelyben mindenki megtartja identitását” (Gados 1996: 5). Ez a kijelentés jól tükrözi az Európai Unió nyelvpolitikáját irányító ideológiát: a nyelvek nem önmagukban, hanem a hozzájuk kapcsolódó kultúrával / kultúrákkal együtt számítanak értéknek. Ebből következik, hogy a történelmi múlt, valamint az a társadalmi és szociokulturális világ, amelyből a különböző nyelvek táplálkoznak, nemcsak hogy megőrizendők, de a kommunikáció fontos elemei is. Mindez azonban nem visz előre az egyre terebélyesedő nyelvi probléma orvoslásában, hiszen ez a többnyelvűség fenntartását jelenti.

Az európai polgárok szintjén a négy alapszabadság, de főleg a személyek és a munkaerő szabad mozgásának megvalósulásához elengedhetetlen a minél könnyebb interperszonális kommunikáció. A nyelvi közvetítés nélküli kommunikáció feltétele, hogy az EU-polgárok is beszéljenek nyelveket. Az Unió hivatalos nyelvpolitikája ezen a területen is a többnyelvűséget támogatja, ennek érdeké-

ben hozták létre a már említett Socrates programot, melynek célja a hivatalos nyelvek mint idegen nyelvek tanulásának, tanításának ösztönzése.

Elvi síkon tehát nem látszik semmiféle megoldás kirajzolódni. Mindazonáltal a fordításpolitikában a gyakorlatban megfigyelhető egyfajta tendencia, amely a többnyelvűség fenntartása mellett megpróbálja racionalizálni a helyzetet. A tolmácsolás mai szerkezete az ún. **mátrix** rendszer, amelynek célja, hogy minél több tolmácsolási irányt lefedjen, és csak olyan tolmácsokkal dolgoznak, akik anyanyelvükre (azaz „A” nyelvükre) dolgoznak. A jelenlegi rendszerben tehát olyan tolmácsokra van szükség, akik nyelvkombinációjában minél több „C” nyelvvel rendelkeznek, tehát olyan passzív nyelvvel, amelyről dolgoznak. Így ha három azonos anyanyelvű tolmács rendelkezik négy különböző „C” nyelvvel, ők le tudják fedni a tizenegy nyelvet. Ez a rendszer azonban már 22 nyelv és 462 permutáció esetében nem működik.

Ezzel szemben a bevezetendő új rendszer **retour-alapú** rendszer lenne. Itt már olyan tolmácsok dolgoznának, akik kiváló „B” nyelvvel (azaz olyan aktív nyelvvel, amelyről és amelyre egyaránt tolmácsolnak, azonban mégsem az anyanyelvük) rendelkeznek. A magyar esetében ez úgy nézne ki, hogy magyarról már nem 21, hanem csak négy nyelvre dolgoznának, és az összes többire ebből a négy nyelvből menne tovább a tolmácsolás. A központi négy nyelv pedig az angol, a német, a francia és a spanyol. Visszafelé ugyanígy: magyar–görög viszonylatban tehát lenne egy áttétel a négy nyelv valamelyikén keresztül. (G. Láng Zs. 2001).

Az új rendszer bevezetése melletti érvek között az első helyen szerepel, hogy az EU-ban kevés az új nyelvekről az anyanyelvére dolgozni tudó tolmács. Ez volt az oka annak, hogy a finn esetében, amely az első nem indoeurópai nyelv, Finnország csatlakozásakor és a finn hivatalos nyelvvé válásakor szinte kizárólag csak a retour módszerrel tolmácsoltak. Ennek egyik oka, hogy ezt a nyelvet a nyelvtanulásban egyébként járatos tolmácsoknak is kb. 5–7 évig tart olyan szinten megtanulni, hogy tudjanak vele dolgozni (Dow 1997: 71). Ezt látszik bizonyítani, hogy ebben a konkrét esetben hat év múltán még mindig szükség van retourra.

A szakma aggodalommal fogadta az új rendszer bevezetésére vonatkozó terveket, és természetesen ellenérvekben sincs hiány. Többek között attól tartanak, hogy a „csak” passzív nyelvvel rendelkező tolmácsok tudása leértékelődik, és hogy ebben a rendszerben nem kapnak majd támogatást az újonnan csatlakozó nyelvek tanulásához. Az előző csatlakozások alkalmával (Görögország, Spanyolország, Portugália, Svédország esetében) ugyanis alig kellett a tolmácsok létszámát növelni, mert a már uniós tolmácsok új nyelveket tanultak, amiben az Unió támogatta is őket.

Az ellenérvek sorát az folytatja, hogy a közvetítő nyelv segítségével történő tolmácsolás rendszeres használatának bevezetése óhatatlanul **minőségromlás-hoz** vezet. A tolmácsolás egyik alapvető minőségbiztosítási feltételének ugyanis a szakmában eddig a relé, a közvetítő nyelv kiiktatása számított. A Konferenciatorlmácsok Nemzetközi Szervezete (Association Internationale des Interpretes de Conférence – AIIC), a konferenciatorlmácsok legnagyobb nemzetközi szervezete, a lehető legjobb minőség elérése érdekében az „A” nyelvre való tolmácsolás

lást írja elő, lehetőleg több nyelvről. Az Európai Bizottság Tolmács- és Konferenciaszolgálat (SCIC) szintén az AIIC által kidolgozott tolmácsolási elveket követi. Eddig csak a finn tagság megvalósulásakor, kivételesen engedélyezte a „relézést” (Szabari 2000).

Mindezek ellenére tény, hogy az EU tolmácsszolgálati némileg módosítani látszanak álláspontjukat, és a jelölt országok esetében kívánatosnak tartják, hogy legyenek olyan tolmácsok, akik megbízható tolmácsolást nyújtanak oda-vissza. A szakmai vitát eldönteni látszó érv szerint az EU nyelvi működéséért felelős döntéshozóknak a leggyorsabb és leginkább költségkímélő megoldást kell követniük. Ez pedig az olyan képzett kelet-európai tolmácsok alkalmazása, akik rendelkeznek egy erős „B” nyelvvel, amely az EU egyik „nagyobb” hivatalos nyelve.

Ennek megfelelően, a *European Masters in Conference Interpreting* (EMCI) posztgraduális tolmácsképző program keretében a 2000/2001-es tanévtől átmenetileg és kivételesen a csatlakozó országok nyelveit tartalmazó nyelvi kombinációk esetében jelenleg még elfogadható az A–B nyelvi kombináció is (Láng 2000). Ezt megelőzően a programra jelentkezőknek legalább A–CC, A–BC vagy A–A nyelvekkel kellett rendelkezniük. Az EMCI program létrejöttéről röviden annyit, hogy a SCIC és az Európai Bizottság XXII. Főigazgatósága (DGXXII) 1997 elején felkereste a TNP (Thematic Network Projects) nyelvi programját (Socrates-Erasmus) azzal a javaslattal, hogy gondolják meg egy olyan közös európai projekt elindítását, amelynek keretében magas szintű posztgraduális konferenciatolmács programot lehetne kidolgozni és bevezetni. Az EU-csatlakozásra váró országok közül Budapestet (ELTE Fordító- és Tolmácsképző Központ) és Prágát kérték fel a projektben való részvételre. Az egyéves megfigyelői státusz elteltével mindkettő a projekt teljes jogú tagjává vált.

4. Összegzés

A fentiekben az Európai Unió nyelvpolitikáját az emberi és nyelvi jogok fényében vizsgáltuk. A fogalmi keret tisztázásakor az emberi jogok, a nyelvi jogok, a nyelvi emberi jogok, valamint a nyelvpolitika területeivel foglalkoztunk. Ezt az általános fejezetet az Európai Unió konkrét nyelvi helyzetének ismertetésére követte. Szó esett a hivatalos nyelvi szabályozásról, valamint ennek a gyakorlati megvalósításával / megvalósíthatóságával kapcsolatos gondokról. Az EU-n belüli és kívüli nyelvhasználat problémáira egy ideje folyamatosan születnek a különböző megoldási javaslatok, azonban mivel ezek általában a többnyelvűség feladását, de legalábbis annak korlátozását jelentenék, heves tiltakozásokat váltanak ki azokból, akik az esetleges új rendszer veszteségeinek érzik magukat. A Franciaország európai uniós állandó képviselője által szervezett programon a brüsszeli francia ajkúak például a közelmúltban ismét felemelték hangjukat a várható reformok ellen, hiszen szerintük komoly esély van rá, hogy a közösségi intézmények bővítés utáni nyelvhasználatának az angollal szemben a francia lesz a nagy vesztese, hiszen a germán nyelvek után a szláv nyelvekkel is meg kell küzdenie (*L'Express* 2001. július 12–18). Ezen és az ehhez hasonló eseményeken általában

csupán egy-egy nyelv státuszának és jogainak védelmében tiltakoznak, és nem feltétlenül a soknyelvűség érdekében. Az EU nyelvi problémáját, úgy tűnik, a gyakorlat már megoldotta, hiszen az elvileg egyenlő és egyenrangú nyelvek között egyfajta pragmatikus hierarchia létezik. A kérdés csupán az, hogy mikorra válik lehetővé és szükségessé ezt hivatalosan is beismerni.

Irodalom

- Bochmann, K. 1999. A nyelvpolitika elmélete, módszerei és elemzése. In: Szépe & Derényi (szerk.) 25–69.
- Christ, H. 1999. Az európai nyelvpolitika kihatása az idegennyelv-oktatásra. In: Szépe & Derényi (szerk.) 197–208.
- Dow, F. 1997. Scaling the Fortress – Preparation for Accession to the European Union. In: Klaudy K. & Kohn J. (szerk.) *Transfere necesse est*. Budapest: Scholastica.
- Gados L. 1996. *Az egyesülő Európában társalogjunk vagy dadogjunk?* Budapest: HVG ORAC.
- G. Láng Zs. 2000. A „European Maters in Conference Interpreting” (EMCI) program ismertetése és magyarországi adaptálása. *Fordítástudomány* II. évf., 2. 79–109.
- G. Láng Zs. 2001. A nyelvi sokféleség kezelésének új stratégiája az európai intézményekben. Elhangzott: *Magyar fordítók és tolmácsok napja*. ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központ. Budapest. 2001. március 21–22.).
- Horváth I. 1999. Bradfordi nyári egyetem tolmácsoknak. *Fordítástudomány* I. évf., 2. 134–135.
- Horváth I., Szabari K., Volford K. (szerk.) 2000. *Fordítás és tolmácsolás a világban*. Budapest: ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központ.
- Kosztolányi D. 1999. *Nyelv és lélek*. Budapest: Osiris.
- Labrie, N. 1999. Nyelvpolitika. In: Szépe. & Derényi (szerk.) 15–24.
- Mathúna, L. M. 1999. Áthidalható-e a szakadék a „kevésbé használt” és a „kevésbé széles körben tanított” nyelvek között? Az ír nyelv számára igényelt státusz. In: Szépe & Derényi (szerk.) 209–223.
- Mavi V. (szerk.) 1996. *Az Európa Tanács emberi jogi dokumentumai*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Mimó, O.R. 1996. *The Text and the Process*. CIEMEN. <http://www.linguistic-declaration.org/llb-gb.htm>.
- Nagy G. 1998. Az emberi jogok védelmének európai rendszere. In: Lomnici Z. (szerk.) *Európai intézmények és a jogharmonizáció*. Budapest: HVG ORAC.
- Ninyoles, R. L. 1999. Társadalmi szerkezet és nyelvpolitika. In: Szépe & Derényi (szerk.) 155–180.
- Pym, A. 2000. The European Union and its Future Languages. In: *Across Languages and Cultures*. 1 (1). 1–17.
- Simon Á. & Vass P. (szerk). 1996. *Nemzetközi Szervezetek*. Zsebvilág sorozat. Budapest: HVG Kiadói Rt.
- Szabari K. 1997. Az Európai Unió és a nyelvek. A nyelvi szabályozási gyakorlat, valamint a fordítás és tolmácsolás jelene és jövője. *Modern Nyelvtanítás* 3. szám. 31–45.
- Szabari K. 1998. Az idegen nyelvek ismeretének jelentősége az Európai Unióban. In: *Európa ma és holnap*. Budapest: Balassi Kiadó. 129–135.
- Szabari K. 1999. A fordítás minősége a fordítástudomány és a felhasználók szemszögéből. *Fordítástudomány* I. évf., 1. 27–36.

- Szabari K. 2000. Kőrkep a konferenciatolmács-szakmáról Magyarországon egy felmérés tükrében. *Fordítástudomány* II. évf., 1. 71–86.
- Szépe Gy. & Derényi A. (szerk.) 1999. *Nyelv, hatalom, egyenlőség*. Budapest: Corvina.
- Szépe Gy. 2001. *Nyelvpolitika: múlt és jövő*. Pécs: Iskolakultúra.
- Truchot, C. 1999. Az Európai Közösség nyelvpolitikájának kibontakozása In: Szépe & Derényi (szerk.) 181–196.
- Varenes, de F. 1997. *To speak or not to speak, the Rights of Persons Belonging to Linguistic Minorities*. (Working Paper prepared for the UN Sub-Committee on the rights of minorities). Perth / Australia: Murdoch University.

Források

- A Magyar Köztársaság Alkotmánya*. 1998. Budapest: Korona Kiadó.
- Amszterdami Szerződés = Treaty of Amsterdam 1997. In: *Official Journal* C 340 10.00.1997.
- American Declaration of the Rights and Duties of Man*. 1948. (<http://www.oas.org>)
- Arab Egyezmény az Emberi Jogokról*. 1968. (<http://www.leagueofarabstates.com>)
- Az Európai Közösségek jogszabályainak gyűjteménye*. 1993. Budapest: Unió Lap- és Könyvkiadó Kereskedelmi Kft.
- Charter of the Organisation of American States*. 1948. (<http://www.oas.org>)
- Hahner P. (szerk.) 1999. *A Nagy Francia Forradalom dokumentumai*. Budapest: Osiris.
- Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata. 1948. In: *Britannica Hungarica* vol. 5: 763–764.
- Egyesült Nemzetek Szervezetének Alapokmánya. 1945. In: *Britannica Hungarica* vol. 5: 579–588.
- Mavi V. (szerk.) 1996. *Az Európa Tanács emberi jogi dokumentumai*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Maastrichti Szerződés = Európai Unió Szerződés 1992 (Treaty on European Union) In: *Official Journal* C 340 10.00.1997. 145–172.
- Római Szerződés = Az Európai Közösséget létrehozó Szerződés 1992. (Treaty establishing the European Community) In: *Official Journal* C 340 10.11.0997. 173–308.
- The Hague Recommendations Regarding the Education Rights of National Minorities and Explanatory Note*. 1996. (<http://www.osce.org/hcnm/documents/recommendations/hague/index.php3>)
- The Lund Recommendations on the Effective Participation of National Minorities in Public Life and Explanatory Note*. 1999. (<http://www.osce.org/hcnm/documents/recommendations/lund>)
- The Oslo Recommendations Regarding the Linguistic Rights of National Minorities and Explanatory Note*. 1998. (<http://www.osce.org/hcnm/documents/recommendations/oslo/index.php3>)
- The Copenhagen Document*. 1990. (<http://www.osce.org/docs/english/1990-1999/hd/cope.90e.htm>)
- Universal Declaration of Linguistic Rights*. 1996. (<http://www.unesco.org/most/>)

Alkalmassági vizsga a tolmácsképzésben

Sándor Claudia

1. Bevezetés

A Szegedi Tudományegyetem Tanszékközi Fordító- és Tolmácsképző programjának keretében 1996 óta működik 4 féléves posztgraduális fordító- és tolmácsképzés. A kurzus célja természetesen az, hogy olyan jól képzett és a (szűkebben és tágabban is értelmezett) piac elvárásainak megfelelően tudó szakembereket képezzünk, akik képesek a különböző nyelvek és kultúrák közötti kommunikációt magas szinten művelni. Ahhoz, hogy a kitűzött célt teljesíteni lehessen, előzetesen nagyon alaposan meg kell vizsgálni, kikkel is találkozunk majd az oktató órák keretében. Nem lehet ugyanis bárkiből tolmács vagy fordító, még ha ezt a tényt néhány jelölt nem is hajlandó a felvételi vizsga ill. az egyes féléveket záró vizsgák eredményei láttán elfogadni. Bizonyos feltételeknek már az elején meg kell felelni ahhoz, hogy a rendelkezésre álló idő alatt (azaz a képzés 2 éve alatt) valaki sikeresen eljusson a megkívánt szintre, amit a képesítő bizonyítvány kiadásával ismernek el. Az oktató olyan csoporttal tud igazán jól haladni, amelyik – tudását, felkészültségét tekintve – többé-kevésbé homogén. Nagyon pragmatikusan szemlélve a diák is jobban jár, ha nem tölti olyan képzésen az idejét (miközben másokét vesztegeti), ami valójában nem neki való, sőt, amit talán nem is ismer: sok felvételiző például abból indul ki, hogy a tapasztalt tolmácson nem látszik, milyen nehéz és embert próbáló a munkája, és ebből arra következtet, hogy bárki képes elvégezni azt. Mások a felvételi elbeszélgetésen döbbennek csak rá arra, mennyire nem látnak még az általuk hön vágyott szakma műhelytitkai mögé.

Kiszűrni a fordítókkal és tolmácsokkal szemben támaszott követelményeknek valószínűleg megfelelni képes és a rájuk bízott feladatok elvégzésére alkalmas, képezhető diákokat leginkább egy átgondolt felvételi vizsgarendszerrel lehet.

2. „Hozzávalók egy személyre”

Az alábbiakban tekintsük át, melyek azok az adottságok, amelyekkel a felvételizőnek feltétlenül rendelkeznie kell ahhoz, hogy sikeresen eljusson a záróvizsgáig:

- kiváló nyelvkészség az anyanyelven és az idegen nyelven (szókincs, regiszterek stb.)
- jó kommunikációs/előadói/kifejező készség
- általános műveltség, megbízható háttértudás, tájékozottság a világról

- intelligencia
- érettség (élettapasztalat, nem érettségi bizonyítvány!!)
- jó és gyors analizáló ill. szintetizáló képesség
- memória: megfelelő, fejleszthető munkamemória-kapacitás (*working memory*); ismert anyag gyors lehívása a hosszú távú memóriából (LTM)
- jó hallás utáni szövegértés
- gyors reakcióidő
- jó problémamegoldó képesség
- stressz-tűrés
- koncentráció
- rugalmasság
- alázat, beilleszkedő képesség (csapat egyenrangú tagjaként képes dolgozni)

A megbízható felvételi rendszer azt hivatott mérni, hogy mennyiben vannak jelen a fent felsorolt adottságok a felvételizőnél a vizsga időpontjában, és a jelölt által elért szint elegendő-e ahhoz, hogy a képzés ideje alatt a szükséges fordítási és tolmácsolási technikákat elsajátítsa, majd erről bizonyítványt szerezve később a konkrét feladatokat elvégezhesse. Mivel igen sok komponenst kell felderíteni, minden egyes részfeladat több adottság meglétét vizsgálja egyszerre, hiszen minden adottságot külön feladattal mérni akár egy hétig is eltartana.

3. Mit mér a felvételi dolgozat?

Az *írásbeli vizsgán* elsősorban a nyelvi készségek, a helyes nyelvhasználat, a háttértudás (a szöveg tágabb kontextusban való elhelyezése), az analitikus gondolkodás, a lényeglátás valamint a stressz-tolerancia (rövid idő alatt jó teljesítményt nyújtani) szempontjából értékeljük a dolgozatokat, erre a célra kiválasztott szövegek alapján.

A *szóbeli írásbeli vizsgán* a jelöltek motivációjáról bizonyosodik meg a vizsgabizottság, illetve arról, hogy bizonyos problémás helyzetekben hogyan járnának el, hogyan segítenének magukon. Ezen túlmenően az egyes részfeladatok a felvételiző reakcióidejét, koncentrációképességet, saját gondolatainak logikus strukturálását, memóriáját, absztraháló-lényegkiszűrési képességét térképezik fel, valamint azon képességét, hogy tud-e folyamatosan és önmagában koherensen érvelni ill. mások gondolatait hűen visszaadni.

Míg sok európai intézményben a tolmácsolási készség felmérésére a felvételi vizsgák keretében alkalmazzák a blattolást ill. a *shadowing* gyakorlatot annak megállapítására, hogy mennyire gyorsan tud szóban fordítani a jelölt ill. képes-e megosztani a figyelmét két párhuzamos cselekvés között (azaz fülkében fejhallgatón keresztül hallgatni egy bejövő szöveget és kis lemaradással visszaadni a hallottakat ugyanazon a nyelven), Szegeden nem része a vizsgának ez a két feladattípus. Dodds is felteszi a kérdést, hogy:

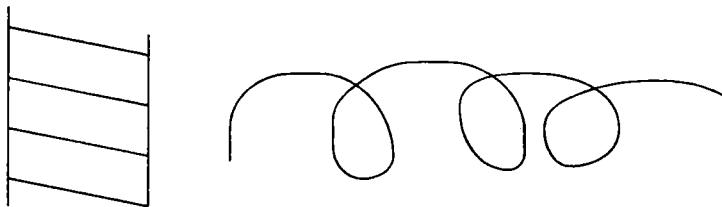
Vajon miért akarjuk sokszor olyan feladatok alapján felmérni a jelöltek alkalmaságát, amelyekre sokukat – sőt mondhatnánk a legtöbbjüket – előzőleg

még soha nem kérték fel? Kézenfekvő, hogy nem kimondottan célravezető olyan területen tesztelni a diákokat, amely számukra teljességgel ismeretlen... ebből következően nem is várható el, hogy ilyen esetben bármiféle releváns teljesítményt vagy akár készséget mutassanak fel... (Dodds 1990: 18ff)¹

Nyilvánvalóan kevés sikerrel várható el bárkitől is, hogy a megfelelő technikák ismerete és begyakorlása nélkül képes legyen úgy fordítani egy soha nem látott szöveget lapról, hogy – nem feltétlenül lineárisan haladva – folyamatosan és szépen fogalmaz, sőt közben nem áll meg, hogy az ismeretlen szavakat kikeresse a szótárból... Ahhoz, hogy valaki nagyobb egységeket (*chunks*) tudjon befogni a szemével előre, miközben még másról beszél, meg kell tanulnia „szélesebb látókörrrel” fókuszálni. Gyakorlat nélkül a legnagyobb valószínűség szerint a felvételiző előbb elolvassa az egész szöveget vagy legalább a mondatot, mielőtt azt lefordítja. Mivel azonban az igazi blattolás nem így működik, nem szerencsés felkérni a jelöltet olyan feladatra, amit *nem tud* megoldani úgy, hogy az igazi blattolás mércéjével értékelhető legyen a teljesítménye.

Ami a *shadowing* gyakorlatot illeti, annak eredménye nagyon megtévesztő lehet: a tapasztalatok azt mutatják, hogy a diákok általában nagyon gyorsan megtanulják, hogyan kell elismételni kis eltolódással egy elhangzott szöveget. Amennyiben azonban nem határozunk meg egy tisztes követési távolságot (*décalage*) és kényszerítjük őket arra, hogy a saját szavaikkal adják vissza az elhangzottak lényegét, csak papagáj módjára fogják visszamondani a **szavakat**, anélkül, hogy értelmezték volna a bejövő szöveget. Az utóbbival ráadásul azt a hamis látszatot is kelthetjük bennük, hogy a szinkrontolmácsolás során csupán szavakat rakosgatunk egymás után a célnyelven. (Ha egy találó képpel akarnám ábrázolni ezt a fajta dekódolási technikát, egy létrát képzelek magam elé, amelynek az egyik szára rövidebb és ezért egymáshoz képest elcsúsztak a fokai, mindamelllett, hogy párhuzamosan helyezkednek el. Lényegét tekintve a szinkrontolmácsolás azonban sokkal inkább hasonlatos a hurkosan előrehaladó mozgás képéhez, hiszen az értelmezésnél az anticipáció (a hosszú és rövid távú hipotézis) előreengedi az embert, de sokszor „utólag” még belefűzi azt, ami valamivel korábban hangzott el, de amit csak menet közben, valamivel később tudott értelmezni.)

1.ábra

¹ A cikkben előforduló szakirodalmi részleteket a szerző fordította magyarra.

A szegedi képzés írásbeli és a szóbeli felvételijén alapvetően nem azt vizsgáljuk, hogy a jelöltek fordítási és tolmácsolási know-how-ja kiforrott-e, aminek birtokában tudnának példának okáért blattolni, mert a technikákat majd a képzés során megtanulhatják. (Bár nyilván nem lehet a nulláról kezdeni.) Sokkal inkább a lényeglátást és a kiváló kommunikációs készséget vesszük górcső alá, mert ezek hiányában nem kecsegtet sok sikerrel a leendő kolléga pályája, bármilyen szépen beszél is az idegen nyelvet.

4. Az írásbeli felvételi vizsga részei:

- (1) Fordítás B–A (30 pont)
- (2) Fordítás A–B (30 pont)
- (3) Olvasott magyar nyelvű szöveg tömörítése B nyelven (20 pont)
- (4) Hallott B nyelvű szöveg összefoglalása magyarul (20 pont)

4.1. Fordítás B–A (30 pont)

4.2. Fordítás A–B (30 pont)

Ami a fordítások alkalmazását illeti, Walter Keiser közel negyed évszázaddal ezelőtt még úgy gondolta, hogy „A gyakorlati tolmácsképzés során kifejezetten kerülendő a fordítás curriculumba történő beiktatása; az írásbeli fordítás ne legyen sem része, sem pedig előfeltétele a tolmácsjelöltek felvételi vizsgájának” (Keiser 1978: 17).

Esetünkben ez a kijelentés már csak azért sem tartható, mivel a posztgraduális képzés keretében fordító- ÉS tolmácsképzés folyik. De a különböző elismert európai tolmácsképző intézeteknél (Brüsszel, Genf, Germersheim, Graz, Heidelberg, Párizs, Trieszt, Turku, Westminster stb.) és idehaza Budapesten is egységesen része az alkalmassági vizsgának a fordítás, még ha az később a tolmácsképzés során már nem is szerepel tantárgyként a curriculumban.

Vajon miért vált gyakorlattá a fordítás beiktatása a tolmácsok felvételi vizsgájába? Valószínűleg azért, mert a tolmácsolási készség felmérésére is hasznos és tanulságos egy **dokumentálható**, jól megszerkesztett írásbeli fordítási és tömörítési feladat, mert megállapítható belőle az elemző- ill. lényeglátó képesség és az is, hogy megszabott időn belül hogyan képes világosan és érthetően megfogalmazni a felvételiző az olvasott információkat. (Természetesen rögzíthető lenne egy egyfordulós szóbeli vizsga anyaga is, de sokkal tovább tartana az egész eljárás, és jóval nehezebben kereshető vissza egy-egy kérdéses rész. Ebből a megfontolásból tehát az időfaktor is jó érv az írásbeli számonkérés mellett, bármennyire profán is.)

Tekintettel arra, hogy a fordítás és a tolmácsolás két különböző modalitás, felmerülhet az az aggály, hogy a párhuzamos gyakorlás összezavarhatja a hallgatókat. Kétségtelen, hogy egyes diákok nem tudnak megbirkózni a szöveg ill. a közvetítési helyzet kétféle megközelítésével: aki a szótárak, szakkönyvek, encik-

lopédiák társaságában képes kiválóan fordítani írásban, karnyújtásnyira a telefonról, egérkattintásnyira az *online* elérhető egyéb segédanyagoktól, az nem biztos, hogy képes a szóbeli közvetítésre is, ahol csak a felkészülés során nyúlhat ezekhez az eszközökhöz a tolmács. Ilyen esetben a hallgató leadhatja a tolmácsolási szakirányt, mert aki jó fordító, az nem feltétlenül jó tolmács is egyben.

Nem tartom azonban indokoltnak, hogy egy tolmácsképzős diák soha ne fordítson; ugyanis a fordítási feladatok kapcsán rögzült terminológia sokkal könnyebben lehívható a tolmácsolás alkalmával, ugyanabban a témában. A már idézett Keiser szerint is kifejezetten hasznos, és jó alapokat teremt, ha a hallgatók tolmácsolási tanulmányaikat megelőzően jártasságot szereztek a fordításban, sőt a tolmácsképzés során sem árt néha-néha újra fordítaniuk írásban is Keiser (1978). Hönig (2000: 323–344) szerint a tolmácsok a jobb fordítók, mert a helyzet adta körülményeknél fogva gyorsabban kénytelenek megérteni és fordítani az üzenetet. Sok tolmács vállal fordításokat is a megbízások mellett vagy között, bizonyára azért is, hogy jártasságot szerezzen egy esetleges új szakterületen (hiszen ezzel fel is készül a bevetésre) vagy éppen azért, mert annak a bizonyos szakterületnek jól ismeri a terminológiáját, vagy esetleg azért is, hogy az írásban megkövetelt fegyelmet gyakorolva nagyon tudatosan alkalmazza majd azt a szóbeli közvetítésnél is. (Vagy egyszerűen azért, mert a tolmácsolásból nem élne meg.)

Moser-Mercer ugyan nem híve a fordítások alkalmazásának a tolmácsok szűrésére, főleg ha azokkal a jelentkezők nyelvtudását kívánják ellenőrizni, de azt elismeri, hogy a szövegértés felmérésére hasznos lehet egy-egy fordítási feladat (Moser-Mercer 1994). Lado indoklásából is nyilvánvalóvá válik, hogy miért:

A fordítás speciális készség. Az, hogy valaki jól beszél egy idegen nyelvet, még korántsem jelenti azt, hogy jól is fordítja azt, bár kétségtelenül van összefüggés az idegen nyelv ismerete és a fordítási kapacitás között... Fordítással az idegen nyelv ismerete nem tesztelhető megbízhatóan, erre a fordítás nem alkalmas. Egy jól megszerkesztett fordítási feladat [azonban] megbízhatóan mérheti a fordítási készséget (Lado in Bowen 1989: 111).

Ennek értelmében egy jól kiválasztott szöveggel felmérhető, milyen fordítói készség rejlik a felvételizőben. A szövegválasztásnál lényeges, hogy ne túl nehéz szöveget adjunk. Egy a jelöltek számára viszonylag kevés nehézséget tartalmazó szöveg sokkal jobban elárulja, mennyiben értették azt meg és tudják érthetően visszaadni.

Ezért a két fordítási feladat esetében az egyértelmű szöveginterpretáció megkönnyítésére elegendő külső releváns tényezőt ismertetünk a jelöltekkel: milyen kontextusban, kihez szólt eredetileg a fordítandó szöveg. A valóság közeli megbízás szimulálására pontos skopos-meghatározással (ld. Vermeer 1990) definiáljuk a feladatot: kinek, milyen célra készüljön a fordítás. (Mivel a középiskolában általában az idegen nyelv ismeretét ellenőrzik a lecke szövegének fordításával, sokan zavartan kérdezik, hogy a részletes és egybekezdésnyi feladatmeghatározást is kell-e fordítani.) A skopos definiálása azért is lényeges, mert pontosan

körülhatárolt követelmények nélkül csak nehezen értékelhető a fordítás minősége. Az értékelésnél Hönig diagnosztikus eljárását (Hönig 1990: 378) követjük: az értelemzavaró félrefordításokat és kihagyásokat ill. a helytelen szóhasználatot, azaz azokat a hibákat, amelyeket a felhasználó hibaként egyértelműen felismerne, **pontlevonásokkal szankcionáljuk.**

A kiválasztott, viszonylag rövid szövegek (160 szó) témája mindig valamilyen aktualitás, így a tárgyi nehézség a napi eseményeket nyomon követő felvételiző számára csekélynek mondható. Ugyanezen oknál fogva lexikai szempontból sem okozhatnak gondot a tájékozottaknak, eltekintve egy-egy grammatikai átváltást igénylő fordulattól. A fordításhoz a hozzáférhető segédeszközök mindegyike használható.

Mivel nem csupán bölcsészek, hanem más szakon végzett hallgatók is jelentkeznek a programba, akik tanulmányaik keretében nem abszolváztak fordítási szemináriumokat, nem egységes a „hozott” fordítói kompetencia. Amennyiben a jelölt munkája olyan hiányosságokat mutat, amelyek a képzés 4 féléve alatt orvosolhatók, nem tanácsoljuk el. Azonban azoknak a kérelmét, akik súlyos hibákat követnek el (magyartalan fogalmazás, germanizmusok, idiómák fel nem ismerése vagy félreértése, értelemzavaró interferenciák, az eredeti szöveg szórendjének, mondatstruktúrájának teljes átvétele stb.), és akiknek a homogén csoporton belül be nem hozható lemaradása lenne, elutasítjuk.

4.3. Olvasott magyar nyelvű szöveg tömörítése B nyelven (20 pont)

A tömörítés esetében is ismertetjük a lehető legtöbb háttérinformációt és világosan meghatározzuk a feladatot (milyen közönség számára készüljön a tömörítés: általában Magyarországon élő rendszeres újságolvasó külföldi, aki nem érti az eredetit), hogy az eredmény skopos-relevánsan értékelhető legyen. A kiválasztott szövegek (650 szó) általában redundánsak és aktuális témát tárgyalnak. A szövegből a lényeges információkat kell kiszűrni és azt a B nyelven tömören, világosan és koherensen visszaadni. Ez a feladat jól méri azt, hogy a jelölt felfedezi-e a vezérfonalat a szövegben, és annak mentén meg tudja-e különböztetni a fontos tartalmat a kevésbé lényegestől, valamint azt is, hogy tömören megfogalmazva a célnyelvnek megfelelően vissza tudja-e adni azt.

Mivel a legtöbb felvételiző számára új ez a fajta feladat, valamivel kevesebb pontot ér. A tapasztalatok azt mutatják, hogy akinek jó az analízáló képessége, de kevésbé elegánsan adja vissza a lényegét, a képzés során jobb eredményt ér el, mint azok, akiknek ugyan jobb a nyelvtudása, de a lényeglátást ellenőrző feladatoknál gyengébben szerepeltek. Ez is azt mutatja, hogy nyelvtudás mellett továbbfejlődhetnek azok, akiknek biztos alapja van, de arra nem vállalkozhat egy 4 féléves képzés, hogy az alapvető kognitív képességeket is fejlessze az olyan jelentkezőknél, akiknél nem megbízható az absztraháló képesség.

4.4. Hallott B nyelvű szöveg összefoglalása magyarul (20 pont)

Míg a tömörítésnél a szövegfeldolgozás során a forrásnyelvi írás végig rendelkezésre áll, addig a másik, lényeglátást felmérő feladtnál az emlékezetre és a szöveg hallgatás közben feljegyzetekre kell támaszkodniuk a felvételizőknek az összefoglalás elkészítésénél. (Lényegét tekintve ez a feladat a konsekutív tolmácsolás során végzett lépéseket tükrözi, azzal a különbséggel, hogy írásban zajlik a „tolmácsolás”. Mivel csak rövid idő áll rendelkezésre, a legtöbb esetben nem készül piszkozat ill. nincs idő javítgatni a leírtakat, hanem egyből élesben íródnak az összefoglalások – szótár használata nélkül.) A hallott szöveg rekonstruálása során a már mobilizált analízáló-szintetizáló képesség mellett a munkamemória is bekapcsolódik. Gyakran ez a feladat jobban sikerül az írásbeli tömörítésnél; ennek oka lehet részben az, hogy már ismert a feladattípus, valamint az is, hogy a fül egyszerűen eleve szelektál, amikor információt vesz be, míg a szem nem olvas automatikusan szelektálva.

A hallgatott 5 perces szövegről előzetesen elmondjuk, ki, mikor, hol, kinek tartotta a rövid beszámolót, aminek kulcselemeit kell összefoglalnia a jelöltnek egy magyar számára, aki jelen van a közönségben, de nem beszéli azt a nyelvet, amelyen a beszéd elhangzik. A rövid, néhány konkrét adatot és nevet tartalmazó előadásokat vagy beszámolókat szabadon adja elő a beszélő, közben többször ismétli magát, és a közérthetőség kedvéért menet közben maga is parafrázálja az elmondottakat. Teszi mindezt a jól követhető 100 szó/perces tempóban.

A rezümé felméri, hogy mennyire jó a jelöltek szöveg utáni hallásértése, mennyiben ismerik fel és értik meg a logikai összefüggéseket az egyes tartalmi egységek között, hogyan tudják azt jó magyarsággal megfogalmazni. De arra is rámutat a feladat, hogy képesek-e az emlékezetükben tárolni, és abból előhívni egy-egy olyan részletet, aminek segítségével úgymond „összeáll a kép”; vagy ha kimarad egy-egy láncszem, vannak-e átkötési stratégiáik, amivel egyenesbe hozzák a kissé hiányos részeket.

5. A szóbeli felvételi vizsga részei

- (1) Beszélgetés A és B nyelven, váltakozva (10 pont)
- (2) Érvelés egy adott témában a jelölt által választott szempontból (20 pont)
- (3) Ugyanarról a témáról folytatott beszélgetés tolmácsolása (A–B, B–A) (30 pont)

5.1. Beszélgetés A és B nyelven, váltakozva (10 pont)

A bemutatkozó beszélgetés elsősorban azt a célt szolgálja, hogy a vizsgabizottság megismerje kicsit közelebről a felvételizőt: fordított-e és/vagy tolmácsolta már, ha igen, milyen tapasztalatai gyűltek össze, ha nem, egy-egy helyzetben hogyan cselekedne, mi a speciális érdeklődési területe. Arra is alkalom nyílik, hogy a bizottság megfigyelje, mennyiben oldódik bizonyos idő elteltével a vizsga-

stressz, milyen a jelölt hangja, egészséges mértékben, túlzottan vagy túl kevésbé magabiztos-e, passzívan, rezignáltan vagy agresszíven reagál-e kritikai megjegyzésekre (a dolgozatából idézett megoldásokra). Ez utóbbi jól jelzi, mennyire tanítható, képezhető a felvételiző.

Annak felmérésére, hogy milyen a jelölt reakcióideje és mennyire jártas a nyelvekben, a bizottság tagjai a felvételi dolgozat egyes passzusaira vonatkozóan más ill. újabb megoldásokat várnak (pl. szinonimák). A beszélgetés alatt váratlanul váltanak egyik nyelvről a másikra, figyelve, mennyire "áll rá erre a szája" a felvételizőnek.

5.2. Érvelés egy adott témában a jelölt által választott szempontból (20 pont)

Mivel munkája során a tolmács az előadó helyébe lépve, szinte annak bőrébe bújva közvetíti annak gondolatait (miközben talán homlokegyenest az ellenkezőjét vallja, de ezt nem éreztetheti a közönséggel), érdemes megvizsgálni, a felvételiző képes-e más szemszögéből állást foglalni egy bizonyos aktuális témában. Ennek kiszűrésére húz egy feladatlapot, rajta egy idézettel vagy véleménnyel, amihez a lapon szereplő szempontok egyikéből érvelnie kell: vagy az állítás mellett vagy ellene, de következetesen. 1 perc felkészülési idő után egy 3 perces koherens, jól felépített, követhető beszédet vár a vizsgabizottság.

A felkészülési idő kihasználása jól mutatja, hogyan tud koncentrálni a jelölt, egyáltalán hogyan tudja beosztani az idejét. De ez a feladat arra is fényt derít, képes-e menet közben a vázlata alapján kikerekíteni a gondolatait, milyen az előadói készsége, hogyan bánik a hangjával, s közben kiesik-e a szerepéből. Nem utolsósorban a háttértudás, az általános tájékozottság is mérhető ezzel a feladattal.

5.3. Ugyanarról a témáról folytatott beszélgetés tolmácsolása (A-B, B-A) (30 pont)

Az általunk integrált részfeladatok indoklásánál idéztem Dodds megállapítását, miszerint nem célravezető olyan feladatra felkérni a jelöltet, amire nincs felkészítve, azonban a szóbeli fordulón mégis felkérjük a felvételizőt arra, hogy az „érvelés” feladat már ismert témakörében a két vizsgabizottsági tag által A ill. B nyelven folytatott 8-10 perces beszélgetésben működjön közre tolmácsként.

A jelöltek próbálkozása mindenképpen rámutat arra, hogy milyen gyorsan tudnak szóban fordítani, és egyben azt is, milyen problémamegoldó stratégiákat alkalmaznak (tisztázzák-e előre az egyes szakaszok hosszát; visszakérdeznek-e, ha valami nem világos; ha igen, hogyan kérdeznek vissza; ismeretlen kifejezésekkel mit kezdenek; érzik-e a helyüket a két beszélgető fél között; ránéznek-e arra, akihez szólnak stb.), mennyire oldódik bennük a stressz, milyen a memóriájuk. (A jelentkezők többsége ugyan már „tolmácsolt” a vizsga előtt – segítettek pl. telefont elintézni, vásárolni, autót szereltetni, elveszett iratokról bejelentést tenni

a rendőrségnél stb. –, mégis meglepetést okoz nekik az, hogy nem állnak meg a beszélgetőpartnerek minden egyes mondat után. Mivel 8-10 perces egy-egy ilyen beszélgetés, előbb-utóbb általában ráéreznek az emészthető szakaszok hosszára és az ügyesebbek jelzik az éppen beszélő felé, hogy elkezdenék a tolmácsolást.)

A felsorolt szempontok közül a szóbeli fordítás sebessége az, ami különösen nagy hangsúlyt kap a szakirodalomban – már a bemenetnél. Patricia Longley is felhívja a figyelmet arra, hogy

Sok esetben a fordításról a tolmácsolásra való továbblépés sikere nem azon múlik, hogy a diák a képzésnek a fordításra szánt szakaszában hogyan teljesített; gyakran az ilyenkor beiktatott teszt már túl későn fedi fel azt, hogy a diák nem képes a konferenciatolmácsoláshoz szükséges sebességgel **szóban** fordítani (Longley 1989: 105).

Ebből a megfontolásból indokoltnak tartom, hogy egy olyan természetes, szinte mindennapos feladat, mint amilyen a közvetítő tolmácsolás két egymás nyelvét nem bíró személy között, része legyen a felvételi vizsgának. Nyilván itt sem lehet maximális eredményt várni, de a jelentkezők alkalmasságáról sokkal többet elárul az, hogy hogyan képesek kommunikálni (főleg, ha a vizsgabizottság magyar és idegen nyelvű tagjai következetesen tartják magukat a saját anyanyelvükhöz, és ezzel valószínű helyzetben tolmácsol közöttük a felvételiző), mint pl. a blattolás. Ez a feladat alkalmas arra, hogy kiszűrje azokat, akik rendelkeznek a szükséges készségekkel, amelyek gyakorlással fejleszthetők, ill. azokat, akiknek egyszerűen nincs affinitása az ilyen szituációk megoldásához, mert nem képesek megérteni a mondottak lényegét, állandóan belefűzik a saját személyes véleményüket, elferdítik a tartalmat, mellébeszélnek; nem tudják elfogadni, hogy az adott helyzetben ők „csak” közvetítők, ha gondjuk van, nem tudnak segíteni magukon, vagy az egész feladatot terhesnek érzik, nem mutatkoznak segítőkésznek stb. Magától értetődik, hogy azok a jelöltek, akiknél a felsorolt negatívumok halmozottan fordulnak elő, a rátermettebb konkurensikkal szemben esélytelenek.

6. Az írásbeli felvételi vizsga értékelése:

6.1. Értékelési kritériumok a fordításhoz (összes adható pont: 30)

Figyelembe vett kritériumok:

- (1) nyelvismeret/nyelvhelyesség
- (2) kifejezőkészség/fogalmazás
- (3) tartalom

A sikeres kommunikáció záloga a kölcsönös, zökkenőmentes megértés. Ezért a kommunikációs szempontú hibaértékelési koncepció értelmében egy-egy hibát aszerint súlyozunk, hogy az a közlés értelmét megváltoztatja-e ill. negatív kihatással van-e rá (kommunikációt zavaró hibák), vagy nincs kihatása a kommuni-

káció előrehaladására (kommunikációt nem zavaró hibák). Nyilvánvalóan az előbbiek előfordulásakor az olvasó nehezebben tudja értelmezni a szöveget, sőt (a Hönig-féle diagnosztikus hibaértékelés szerint) a hibákat fel is ismeri, ezért ezek a hibák jóval súlyosabbnak számítanak. A *nyelvtani hibák* legtöbbször kevésbé nehezítik a szöveg megértését mint a *lexikai hibák*, ezért utóbbiak nagyobb súllyal is nyomnak a latban. A *pragmatikai* és *tartalmi hibák* sok esetben okoznak nehezen feloldható félreértéseket és ezen oknál fogva durva hibának minősülnek.

A fordítások értékelése esetében a nyelvhelyesség/nyelvtani helyesség kritériuma mindig kiterjed a megfogalmazás komplexitására is. Kézenfekvő, hogy a tartalom is meghatározó elem.

A nyelvhelyesség értékelésénél a helyesírást, a morfológiai/szintaktikai és a lexikai/szemantikai hibákat vesszük figyelembe. A megfogalmazásnál a választékoság, a változatos mondat szerkesztés, a célnyelvnek megfelelő nyelvi konvenciók (szövegépítési normák) betartása, ill. a koherencia a mérvadó szempont. A tartalom tekintetében a tartalomközpontú (informatív) szövegek fordításánál (és legtöbbször ez a szövegtípus szerepel a vizsgán) a tartalmi szintű egyenértékűség az elvárás: mind az elsődleges (A) információ, mind a másodlagos (B), azaz az (A) információt kifejtő, mind pedig a (C) információ, azaz a részletek vonatkozásában.

Az értékelésnél az „optimális” – az oktatók által az írásbeli vizsgára adott idő alatt megírt – fordítások szolgálnak alapul. Az egyes vizsgázók teljesítményét az oktatók által megírt fordításokhoz viszonyítva értékeljük úgy, hogy az összesített hibákért pontlevonás jár; végül a jelentkezők eredményeit rangsoroljuk. A felvétel alsó határa 75 %, azaz 75 pont.

1.táblázat
Értékelő lap a fordításhoz

Nyelvismeret/nyelvhelyesség (8 pont)	Kifejezőkészség/fogalmazás (10 pont)	Tartalom (12 pont)
Helyesírás (2 pont)	Mondatszerkesztés (2 pont)	Az elsődleges információ visszaadása (4 pont)
Morfológia/szintaxis (3 pont)	Stílus/célnyelvi konvenciók (4 pont)	Teljesség (4 pont)
Lexika/szemantika (3 pont)	Koherencia (4 pont)	Részletek, összefüzesek és súlyozás (4 pont)

6.1.1. Nyelvismeret/nyelvhelyesség (8 pont)

Helyesírás

- 2 pont – egy-két központosítási vagy kis súlyú helyesírási (figyelmetlenségből származó) hiba
- 1 pont – több központosítási vagy kis súlyú helyesírási hiba és egy-két súlyos helyesírási hiba
- 0 pont – értelemzavaró központosítási és/vagy helyesírási hibák

Morfológia/szintaxis

- 3 pont – egy-két főnévragozási, névelőválasztási ill. ragozási hiba, helytelen prepozíció, visszaható ige; komplex szintaktikai struktúrák
- 2 pont – három-négy főnévragozási, névelőválasztási ill. ragozási hiba, rossz prepozíció, visszaható ige. Néhány kivételtől eltekintve helyes mondatok, komplex struktúrák esetén egy-egy hiba
- 1 pont – számos főnévragozási, névelőválasztási- ill. ragozási hiba, több rossz prepozíció, visszaható ige. Kommunikációt zavaró interferenciák. Komplex szintaktikai struktúrák nem lelhetőek fel
- 0 pont – értelemzavaró hibák, az olvasó csak nagy erőfeszítés árán képes megérteni az üzenetet

Lexika/szemantika

- 3 pont – helyesen használt, változatos szókinccs, idiómák
- 2 pont – egy-két helyen rossz – de nem értelemzavaró! – szóhasználat
- 1 pont – több helyen értelemzavaró, rossz szóhasználat, csekély változatoság, tükörfordítások
- 0 pont – több félreérthetően megfogalmazott, a megértést nehezítő szakasz

6.1.2. Kifejezőkészség/fogalmazás (10 pont)

Mondatszerkesztés

- 2 pont – változatos mondat szerkesztés
- 1 pont – csekély változatoság, kizárólag az egyszerű struktúrák helyesek
- 0 pont – kizárólag egyszerű struktúrák, hibákkal, variabilitás nulla

Stílus/célnyelvi konvenciók

- 4 pont – a FNy és a CNy szöveg stílusa megegyezik, a fordítás minden tekintetben figyelembe vette a CNy konvenciókat
- 2 pont – egy-két helyen stílusbeli törések (az adott kontextusban nem szokványos nyelvhasználat)
- 0 pont – több szakaszban a CNy konvenciókat sértő fogalmazás, a stílus elvész a fordítás során

Koherencia

- 4 pont – jól olvasható fordítás: a CNy szöveg jól strukturált, önmagában koherens

- 2 pont – egy-két helyen az egyes mondatok közötti kapcsolat nem teljesen világos, de a kontextusból könnyen kikövetkeztethető
- 0 pont – értelemzavaró inkoherenca; a jelölt észrevehetően mondatról mondatra fordít, anélkül, hogy a szöveget globálisan kezelné

6.1.3 Tartalom (12 pont)

Az elsődleges információ visszaadása

- 4 pont – az elsődleges információtartalom (A) helyes visszaadása
- 2 pont – az elsődleges információtartalom visszaadásában egy-két hiba
- 0 pont – az elsődleges információtartalom visszaadásában háromnál több hiba, értelemzavaró félrefordítások

Teljesség

- 4 pont – a FNy szöveg maradéktalan visszaadása – minden információ lefordítva, ami a szöveg megértéséhez szükséges
- 2 pont – egy-két kihagyás a másodlagos (B) információból, ami azonban nem befolyásolja a szöveg globális megértését
- 0 pont – az elsődleges (A) információból több kihagyás, a FNy szöveg több szakasza hiányzik a CNy szövegből, ami az üzenet megértését akadályozza

Részletek, összefűzések és súlyozás

- 4 pont – a (B) információ (az elsődleges információt kifejtő tartalom) teljes egészében helyesen szerepel a CNy szövegben
- 2 pont – az elsődleges információt kifejtő tartalomban egy-két helyen hiba, félreértelmezés
- 0 pont – az elsődleges információt kifejtő tartalomban több hiba, a CNy szöveg megértése a félreértelmezések következtében szinte lehetetlen, csak a FNy szövegből rekonstruálható

6.2. Értékelési kritériumok a tömörítéshez (összes adható pont: 20)

Analizáló képesség (lényeglátás)

- 10 pont – a releváns {(A) és (B) információ} és kevésbé releváns tartalom egyértelmű elhatárolása, redundancia felismerése adott; az információk egyértelmű kapcsolatba állítva
- 5 pont – a lényeges és a lényegtelen tartalom ugyan megkülönböztetve szerepel, de anélkül, hogy bárminemű kapcsolatba lenne állítva
- 0 pont – a redundanciát a jelölt nem ismerte fel: mindent lefordított, anélkül, hogy a lényegyet kiszűrte volna

Rövid és tömör fogalmazás

- 10 pont – az (A) és (B) információt maradéktalanul és a megadott hosszúságban tömören és világosan adta vissza

- 5 pont – a tartalom két-három helyen indokolatlanul terjedelmes vagy túl szűkre szabott, a megfogalmazás nem egyértelmű, az üzenet nem világos
- 0 pont – az információkat nem az elvárt terjedelemben (túl röviden vagy túl hosszán) adta vissza és emellett nem világosak az összefüggések, az üzenet elvész

6.3. Értékelési kritériumok az összefoglaláshoz (összes adható pont: 20)

Hallás utáni szövegértés + analizáló képesség

- 7 pont – egyszeri hallás után ki tudja szűrni és megéri a lényegét: az üzenet szempontjából lényeges elsődleges (A) és az azt kifejtő (B) információt helyesen határolja el a kevésbé releváns részekről
- 3 pont – egyszeri hallás után nagyrészt ki tudja szűrni a lényegét és megéri: három-négy helyen az (A) és a (B) információkat ill. a kevésbé releváns részleteket rosszul súlyozza
- 0 pont – egyszeri hallás után nem tudja kiszűrni a lényegét és nem képes megérteni az üzenetet; csak szövegfoszlányokat „kap el”, ezeket összefüggéstelenül veti papírra

Memória

- 7 pont – az üzenet szempontjából lényeges (A) és az azt kifejtő (B) információt maradéktalanul visszaadja
- 5 pont – az üzenet szempontjából lényeges (A) információt maradéktalanul, az azt kifejtő (B) információt egy-két kihagyással adja vissza
- 3 pont – az üzenet szempontjából lényeges (A) és az azt kifejtő (B) információt csak részleteiben adja vissza
- 0 pont – az (A) és (B) információ nem rekonstruálható

Rövid és tömör fogalmazás – egyértelmű relációkkal

- 6 pont – az üzenet szempontjából lényeges (A) és az azt kifejtő (B) információt a feladatnak megfelelő terjedelemben és érthetően fogalmazva adta vissza; az összefüggések világosak
- 3 pont – a tartalmat egy-két helyen indokolatlanul terjedelmesen vagy túl szűkszavúan adta vissza; a megfogalmazás nem egyértelmű, az összefüggések nem világosak, ezért helyenként ködös az üzenet
- 0 pont – az információkat nem az elvárt terjedelemben (túl röviden vagy túl hosszán) adta vissza; az összefüggések nem felismerhetők, az üzenet elvész

7. A szóbeli felvételi vizsga értékelése

Az alkalmassági vizsga szóbeli fordulója azt hivatott kiszűrni, hogy rendelkezik-e a jelölt olyan adottságokkal, személyiségjegyekkel, amelyek birtokában valószínűsíthető, hogy az illetőből a kurzus végére jó tolmács lesz. A felvételizővel való

személyes találkozás alkalmával célszerű megvizsgálni, hogy kommunikatív-e, megbízhatóak-e az anyanyelvi ill. idegen nyelvi beszédértési és beszédprodukciós készségei, képes-e **gyorsan** megérteni egy-egy szóbeli közlés lényegét, felfedezni benne az összefüggéseket és azokat rövid ideig tárolni a memóriájában, majd érthetően megfogalmazni a másik nyelven. Ezen kívül nagyon lényeges kideríteni, hogy követi-e legalább a nyelvkombinációjához kapcsolódó kultúrákban az aktuális politikai, gazdasági és társadalmi eseményeket. Egyáltalán nem elhanyagolható szempont a stressz-tolerancia sem: mivel a posztgraduális képzésre diplomások jelentkeznek – számtalan vizsgával a hátuk mögött –, elvárható, hogy bizonyos szintig úrrá legyenek az idegességükön, tudjanak nagy nyomás alatt is jól teljesíteni, és ne blokkoljanak le, ha váratlan helyzetbe kerülnek. Végül arra is érdemes odafigyelni, hogy tanítható-e még egyáltalán a jelölt vagy már annyira rögzödtek nála bizonyos rossz szokások (pl. szó szerinti fordítás), hogy szinte lehetetlen ledolgozni azokat a képzés időtartama alatt.

A vizsgabizottság tagjai, akik maguk is gyakorló tolmácsok, legtöbbször „ránézésre” meg tudják mondani, hogy kit érdemes felvenni, de az értékelési szempontok és a pontozás segítségével objektíven alátámaszthatják döntésüket. Mindenképpen tudatosítani kell, hogy a jelöltek nem könnyített záróvizsgát tesznek, amikor felvételizni jönnek: tökéletes teljesítmény természetesen nem várható el tőlük. Az alkalmassági vizsga célja az, hogy a jelentkezőkben a képzés sikeres elvégzéséhez szükséges készségeket felderítse, amelyeket a képzés során kell továbbfejleszteni. Az értékelésnél a jelöltektől elvárható optimális felkészültségi szintet (azaz a kiváló nyelvtudást, beszédértést és beszédprodukciót, a jó előadásmódot, az általános tájékozottságot valamint a gyors lényeglátási képességet) a jelentkezők egymáshoz képest elért teljesítménye is meghatározza. Az elvárható szinttől való eltérést a maximálisan adható pontszámból történő levonással szankcionáljuk. A jelöltek eredményeit rangsoroljuk; a 70 % (42 pont) felett teljesítők nyernek felvételt. Aki az írásbeli fordulóban kiemelkedő eredményt ért el, de szóban gyengén szerepelt, az csak a fordítói szakirányon kezdi meg tanulmányait.

7.1. Értékelési kritériumok a beszélgetéshez (összes adható pont:10)

Bemutatkozás (4 pont az alábbi szempontok mindegyikére)

Stressz

- 1 pont – oldódik
- 0 pont – nem oldódik, ebből adódóan nem tud koncentrálni, nem tudja magát „eladni”

Hang

- 1 pont – kellemes
- 0 pont –fülsértő (túl magas, esetleg beszédhibás)

Prezentáció

- 1 pont – magabiztos
- 0 pont – nem biztos magában vagy arrogáns

Kommunikációs készség

- 1 pont – kommunikatív, érdeklődő; releváns válaszok
- 0 pont – nem a kérdésekre válaszol, nem a témáról beszél; akadozik, ködösen fogalmaz, monologizál

Nyelvhasználat – könnyed váltás az anyanyelv és az idegen nyelv között (2 pont)

- 2 pont – nehézségek nélkül vált
- 1 pont – csak felszólításra vált, de nem okoz problémát
- 0 pont – nem képes váltani – felszólítás után halmozottan interferenciák

*Részfeladatoknál figyelembe vett kritériumok, pl. más javaslat a dolgozattól idézett megoldásra: (4 pont)**Reakcióidő*

- 2 pont – spontán javaslat/rövid gondolkodási idő után helyes megoldás
- 1 pont – hosszú gondolkodási idő után nem túl szerencsés javaslat
- 0 pont – nincs más megoldási javaslata

Reakció kritikára

- 2 pont – defenzív
- 1 pont – rezignált
- 0 pont – offenzív/aggresszív

7.2. Értékelési kritériumok az érveléshez (összes adható pont: 20)*Koncentráció a felkészülés közben (1 perc)*

- 2 pont – a felkészülési időt kimeríti: gazdaságosan, hatékonyan használja fel
- 0 pont – a felkészülési időt elnyújtja: nem ismerhető fel tervezési stratégia

Gondolatok strukturálása

- 6 pont – logikusan strukturált beszéd
- 3 pont – a beszéd struktúráját csak nagy erőfeszítések árán ismeri fel a közönség
- 0 pont – a gondolatok logikus strukturálása nem felismerhető, a közönség nem tudja rekonstruálni a gondolatmenetet

Érvelés

- 6 pont – önmagában koherens, egyértelmű hangsúlyokkal
- 3 pont – helyenként inkohereus, a hangsúlyos gondolatok többségében egyértelműek
- 0 pont – nem a témáról beszélt; nem világos, „hová akar kilyukadni”

Előadásmód

- 1 pont – tisztán artikulál, nem monoton
- 1 pont – jó hangfekvés, tud bánni a hangjával
- 1 pont – folyamatos
- 1 pont – jól követhető beszédtempó

Nem esik ki a szerepéből

- 2 pont – a jelölt által választott perspektívát az érvelés során mindvégig fenntartja
- 0 pont – a választott szerepből néhányszor kiesik és személyes kommentárokat fűz hozzá

7.3. Értékelési kritériumok a beszélgetés tolmácsolásához (összes adható pont: 30)

2. táblázat
Értékelő lap a beszélgetés tolmácsolásához
(v.ö. Kutz 1997: 234–253)

Összbenyomás (10 pont)	Tartalom (10 pont)	Megfogalmazás (10 pont)
A kommunikáció biztosítása (5 pont)	Az (A) információ visszaadása (4 pont)	A tolmácsolt szöveg logikai felépítése (4 pont)
Testbeszéd (2 pont)	A (B) információ visszaadása (4 pont)	Prozódia (4 pont)
Problémamegoldás (3 pont)	A (C) információ visszaadása (2 pont)	Nyelvhelyesség (4 pont)

7.3.1. Összbenyomás (10 pont)

A kommunikáció biztosítása (5 pont)

A tolmácsolástechnikai helyzet megoldása (2 pont)

- 2 pont – a tolmácsolástechnikai helyzetet jól kezelte
- 1 pont – a beszélgetés tolmácsolása közben nem mindig érezte a helyét
- 0 pont – nem sikerült közvetítenie a két fél között

Kisugárzás, magabiztosság (1 pont)

- 1 pont – a jelölt viselkedése bizalmat kelt
- 0 pont – zavartsága zavarólag hat a beszélgető felekre is

A tolmácsolás követhetősége (2 pont)

- 2 pont – a két beszélgető fél közötti közvetítés zökkenőmentesen követhető
- 1 pont – kisebb fennakadások, esetenként nem világosak vagy hiányoznak a visszacsatolások
- 0 pont – a kommunikáció összeomlik, a felek elbeszélnek egymás mellett

Testbeszéd (2 pont)

Mimika, gesztikuláció (1 pont)

- 1 pont – természetes mimika, gesztikuláció
- 0 pont – ha zavaró

Szemkontaktus (1 pont)

- 1 pont – a jelölt odafordul ahhoz, akinek tolmácsol, a szemébe néz
- 0 pont – ha soha nem néz fel, nem fordul „az ügyfélhez”

Problémamegoldás (3 pont)

Értelmezés (1 pont)

- 1 pont – értelmesen visszakérdez, ha nem érti; javítja magát, ha észleli, hogy hibázott
- 0 pont – annyiban hagyja, ha nem érti, fel sem tűnik neki, hogy értelmetlenséget mond

Nyelvi problémamegoldás (2 pont)

- 2 pont – a nyelvi megfelelések hiányát ügyesen megoldja körülírással
- 1 pont – helyenként ügyetlen, de nem értelemzavaró tükörfordítások
- 0 pont – semmilyen erőfeszítést nem tesz arra, hogy az ekvivalens nélküli kifejezéseket közvetítse

7.3.2. Tartalom (10 pont)

Az elsődleges (A) információ átadása (4 pont)

Az elsődleges információ-tartalom (2 pont)

- 2 pont – a elsődleges információtartalmat maradéktalanul visszaadta
- 1 pont – az elsődleges információtartalmat egy-egy kihagyással adta vissza, amitől a beszélgetés folytatódhat
- 0 pont – végzetes kihagyások az elsődleges információtartalom visszaadásánál, a beszélgetés összeomlik

Koherencia (2 pont)

- 2 pont – a tolmácsolás önmagában véve koherens
- 1 pont – „az ügyfél” kérdéseivel helyreigazítható a közlés, ha inkohereus
- 0 pont – az inkohereencia miatt elbeszél egymás mellett a két fél

A másodlagos (B) információ visszaadása: (4 pont)

Összefüszések (2 pont)

- 2 pont – a jelölt a gondolategységek közötti összefüszéseket megértette és világosan adta vissza
- 1 pont – a gondolategységek közötti összefüszéseket nem tudja maradéktalanul helyesen visszaadni
- 0 pont – a gondolategységek közötti összefüszéseket nem érti meg és ezért nem is tudja visszaadni

A tartalmi egységek közötti súlyozások (2 pont)

- 2 pont – a tartalmi egységek közötti súlyozásokat az eredetinek megfelelően adta vissza
- 1 pont – a tartalmi egységek közötti súlyozásokat maximum kétszer elferdíti, kisebb hangsúlyeltolódás
- 0 pont – a tartalmi egységek közötti súlyozásokat többször is megmásítja

A harmadlagos (C) információ visszaadása (2 pont)

Releváns információk, hiányzó elemek (1 pont)

- 1 pont – a már korábban elhangzott, az adott helyzetben releváns információkra képes visszanyúlni, egyértelműen visszautalni, a hiányzó elemeket a kontextusból tudja értelmezni
- 0 pont – a már korábban elhangzott, az adott helyzetben releváns információkra nem emlékszik, a hiányzó elemeket a kontextusból nem tudja kikövetkeztetni

A beszélő egyéni stílusa (1 pont)

- 1 pont – a jelölt a beszélő ironikus megjegyzéseit, a szójátékokat, vicceket érzi és vissza tudja adni
- 0 pont – ezeket nem is érzi, nem tudja visszaadni; interferenciák

7.3.3. Megfogalmazás (10 pont)

A tolmácsolt szöveg logikai felépítése (4 pont)

- 4 pont – a tolmácsolás mindvégig jól követhető, a beszélgetőpartnerek megértik egymást a közvetítő segítségével
- 2 pont – a tolmácsolt közlés megértése a nem egyértelmű fogalmazás vagy a rossz szóhasználat miatt néha nagyobb erőfeszítést igényel a beszélgetőtársak részéről, de még elboldogulnak
- 0 pont – a jelölt nem tud világosan érthetően közvetíteni a két beszélgetőfél között

Prozódia: hang, beszédtempó, artikuláció (2 pont)

- 2 pont – jól artikulál, helyes intonáció, normális beszédtempó
- 1 pont – kedves magyar akcentus, ami nem zavarja a megértést, kicsit lassú
- 0 pont – nem artikulál tisztán, intonációs problémák, idegesítően lassú: mindez nehezíti a megértést

Nyelvhelyesség (4 pont)

Morfológia/szintaxis (2 pont)

- 2 pont – nagyrészt hibátlan mondatok, hibáknál javítja önmagát; komplex struktúrák, változatos mondatszerkezetek
- 0 pont – számos főnévragozási, névelőválasztási ill. ragozási hiba, több rossz prepozíció, visszaható ige. Kommunikációt zavaró interferenciák. Komplex szintaktikai struktúrák nem lelhetőek fel, be nem fejezett mondatok

Lexika/szemantika (2 pont):

- 2 pont – biztosan, helyesen használt szókincs, idiómák, nem kell keresnie a szavakat; helyenként a megfelelő regisztert nem találja el; jól körülírja az ismeretlen szavakat és kifejezéseket
- 0 pont – adott kontextusban rossz, értelemzavaró szóhasználat, tükörfordítások, hosszú szókeresés

Irodalom

- Ackermann, D., Lenk, H., Redmond, M. 1997. Between Three Stools, Performance Assessment in Interpreter Training. In: Fleischmann, E., Kutz, W., Schmitt, P.A. (eds.) *Translationsdidaktik. Grundfragen der Übersetzungswissenschaft*. Tübingen: Narr. 263–267.
- Alexieva, B. 1992. Aptitude Tests and Intertextuality in Simultaneous Interpreting. *The Interpreters' Newsletter* 5. 8–12.
- Behrens, S. Hg. 1984. Training Translators and Conference Interpreters. *Language in Education. Theory and Practice* 58.
- Bowen, D. und M. 1989. Aptitude for Interpreting. In: Gran L., Dodds, J. (eds.) *The Theoretical and Practical Aspects of Teaching Conference Interpretation*. Udine: Campanotto. 109–125.
- Dodds, J. M. 1990. On the Aptitude of Aptitude Testing. *The Interpreters' Newsletter* 3. 17–22.

- Gerver, D. 1979. Research on Selection of Students for the Postgraduate Course in Conference Interpretation at the School of Languages at the Polytechnic of Central London, 1975–78. Report. Stirling: University Press.
- Gerver, D., Longley, P., Long, J., Lambert, S. 1980. Selecting Trainee Conference Interpreters: a Pilot Study. Draft. Stirling: University Press.
- Gile, D. 1992. Basic Theoretical Components in Interpreter and Translator Training. In: Dollerup & Loddegaard (eds.) *Translation and Interpreting: Training, Talent and Experience*. Amsterdam: Benjamins. 185–193.
- Gringiani, A. 1990. Reliability of Aptitude Testing: A Preliminary Study. In: Gran, L. – Taylor, C. (eds.) *Aspects of Applied and Experimental Research in Conference Interpretation*. Udine: Campanotto. 42–53.
- Hönig, H.G. 1999. Humanübersetzung (therapeutisch vs. diagnostisch). In: Snell–Hornby, M. et al. (eds.) 378–381.
- Hönig, H.G. 2000. Sind Dolmetscher bessere Übersetzer? In: Wierlacher et al., (eds.) *Jahrbuch Deutsch als Fremdsprache*. Band 24. München: iudicium verlag. 323–344.
- Kalina, S. 1999. Kognitive Verarbeitungsprozesse. In: Snell–Hornby, M. et al. (eds.) 330–335.
- Keiser, W. 1978. Selection and Training of Conference Interpreters. In: Gerver D., Sinaiko, W.H. (eds.) *Language, Interpretation and Communication*. New York: Plenum. 11–24.
- Klaudy K. 1997. *Fordítás I. Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest: Corvina
- Kupsch–Losereit, S. 1999. Interferenzen. In: Snell–Hornby, M. et al. (eds.) 167–170.
- Kurz, I. 1997. Shadowing Exercises in Interpreter Training. Dollerup, C., Loddegaard, A. (eds.) *Translation and Interpreting: Training, Talent and Experience*. Amsterdam: Benjamins. 245–250.
- Kußmaul, P., Schmitt, P.A., Hönig, H.G. 1999. Textauswahlkriterien. In: Snell–Hornby, M. et al. (eds.) 358–361.
- Kußmaul, P., Hönig, H.G. 1999. Einblicke in mentale Prozesse beim Übersetzen. In: Snell–Hornby, M. et al. (eds.) 170–178.
- Kutz, W. 1997. Gut für wen? Zur Bewertung von Konsektivdolmetschleistungen. In: Fleischmann, E. et al.(eds.) *Translationsdidaktik. Grundfragen der Übersetzungswissenschaft*. Tübingen: Narr. 234–253.
- Longley, P. 1989. The Use of Aptitude Testing in the Selection of Students for CI Training. In: Gran, L., Dodds, J. (eds.) *The Theoretical and Practical Aspects of Teaching Conference Interpretation*. Udine: Campanotto: 105–108.
- Martin, P. & A. 1992. Similarities and Differences Between Interpreting and Translation: Implications for Teaching. In: Dollerup, C., Loddegaard, A. (eds.) *Teaching Translation and Interpreting: Training, Talent and Experience*. Amsterdam: Benjamins. 195–203.
- Moser–Mercer, B. 1985. Screening Potential Interpreters. *Meta* XXX,1. 97–100.
- Moser–Mercer, B. 1994. Aptitude Testing for Conference Interpreting: Why, When and How. In: Lambert S., Moser–Mercer, B. (eds.) *Bridging the Gap: Empirical Research in Simultaneous Interpretation*. Amsterdam: Benjamins. 57–68.
- Nord, C. 1999. Textanalyse: translatorischer Schwierigkeitsgrad. In: Snell–Hornby, M. (eds.) 355–357.
- Risku, H. 1999. Kognitionswissenschaft. In: Snell–Hornby, M., et al. (eds.) 119–122.
- Russo, C. 1989. Text Processing Strategies: A Hypothesis to Assess Students' Aptitude for Simultaneous Interpreting. *The Interpreters' Newsletter* 2. 57–64.
- Sándor C. 2000. *Überlegungen zur Konzipierung der neuen Aufnahmetests für die postgraduale Ausbildung für Übersetzer und Dolmetscher am Institut für Germanistik der Univer-*

- sität zu Szeged.* Publikátatlan záródolgozat. ETI, Genève. Certificat de Formateur d'Interpretes de Conference.
- Sándor C., Görbe T. 1999. Versuch einer Zusatzausbildung für Übersetzer und Dolmetscher am Institut für Germanistik der JATE. In: Bassola, P., Oberwagner, C., Schnieders, G. (eds.) *Schnittstelle Deutsch.* Festschrift für Pavica Mrazoviã. Szeged: JatePress. 219–228.
- Snell–Hornby, M., Hönig, H.G., Kußmaul, P., Schmitt, P.A. (eds.) 1999. *Handbuch Translation.* Tübingen: Stauffenburg.
- Van Dam, I.M. 1989. Strategies of Simultaneous Interpretation. In: Gran, L. –Dodds, J. (eds.) *The Theoretical and Practical Aspects of Teaching Conference Interpretation.* Udine: Campanotto. 167–176.
- Vermeer, H.J. 1990. *Skopos und Translationsauftrag.* Heidelberg: Julius Groos.
- Wilss, W. 1992. *Übersetzungsfertigkeit.* Tübingen: Narr.

FÜGGELEK

**Felvételi vizsga a német fordító és tolmácsképzésre
Szegedi Tudományegyetem, 2000. június 15.**

Név:
Végzettség:
Pontszám: 100/

I. Írásbeli felvételi vizsga

1. Fordítás németről magyarra (30 pont)

Während Regierung und Wirtschaft über die „Green-Card“, die Arbeitserlaubnis für Spezialisten aus dem Ausland, diskutieren, verschärft die Arbeitsverwaltung den Ausreisedruck auf ausländische Studienabgänger. Die Arbeitsämter wurden angewiesen, Ausnahmen von der Regel, dass Ausländer nach Abschluss ihres Studiums in ihre Heimat zurückkehren müssen, noch restriktiver zu gewähren als bisher.

Übersetzen Sie den folgenden Textausschnitt aus der Süddeutschen Zeitung (19. Mai 2000) für eine ungarische Tageszeitung, in der die Arbeitsmöglichkeit für Computer-Spezialisten in Deutschland bereits thematisiert wurde.

NACH DEM STUDIUM UNERWÜNSCHT

Im Schatten der Green-Card-Debatte tut sich Sonderbares: Während Bundesregierung und Industrie bemüht sind, Computer-Experten aus dem Ausland anzuwerben, werfen die Behörden junge Spezialisten, die schon in Deutschland sind, weil sie hier studiert haben, wieder hinaus: Die Bundesanstalt für Arbeit hat die Arbeitsämter angewiesen, fachlich besonders qualifizierten Kräften nach ihrem Studium in Deutschland keine Arbeitserlaubnis mehr zu erteilen.

Ausländische Experten, in Deutschland ausgebildet, können frühestens ein

Jahr nach Abschluss ihres Studiums vom Ausland aus die Arbeits- und Aufenthaltserlaubnis neu beantragen. Viele sehen dies als „kleinkarierten Irrsinn“, der Bürokratie, die ganz offensichtlich versuche, eine sich anbahnende neue Politik zu konterkarieren.

Das bestehende Recht, das Ausländergesetz von 1990, ist der Beschäftigung ausländischer Arbeitnehmer nicht gerade förderlich. Es hat die Ermessensspielräume, die nach dem Vorläufergesetz von 1965 noch bestanden hatten, weitgehend weggenommen. Es gibt allerdings auch in diesem Recht von 1990 eine Generalklausel für die Aufnahme von ausländischen Arbeitskräften. Ausnahme vom grundsätzlichen Anwerbestopp sind möglich, wenn „ein öffentliches Interesse besteht,,.

2. Fordítás magyarról németre (30 pont)

Vezető kormányparti politikusok szerint a magyar kormány a külpolitikában is a saját útját járja. Az Európai Unióhoz való csatlakozás lehetséges időpontjának kitoldása mindenesetre még táplálja is ezt a „dac-politikát”, és szemmel láthatóan arra készíti a magyar kormányt, hogy a szomszédságában, illetve a közép-kelet-európai régióban próbáljon sikereket felmutatni.

Fordítsa le az alábbi szöveget (HVG, 2000. május 6.) egy német hetilap számára, érzékeltetve a magyar álláspontot!

Magyarországon néhány hónapja kormányparti és ellenzéki politikusok is érzékelik, hogy lelassultak a bővítési előkészületek. Már nemcsak az EU-tagállamok politikusai tesznek egyre távolabbi felvételi határidőket sejtető nyilatkozatokat, de a brüsszeli bürokrácia is látványosan halogat. Ebben a vonatkozásban az EU alapvető módszere az, hogy további tájékoztatásokat kér a magyar álláspontokhoz, s nem kizárt, hogy öt megválaszolt kérdés huszonöt további kérdést generál.

Az EU intézményi reformjának elhúzódása mellett az is közrejátszhat a bővítési folyamat lassulásában, hogy jelenleg nincs a kelet-európai tagállamok felvétele mellett igazán elkötelezett európai állam és vezető politikus. Németország a Kohl-kormány leváltása után sokkal visszafogottabb lett a bővítés szorgalmazásában. Szinte úgy tűnik, a 89-es határnyitás emléke, az „együtt lovat lopni” élménye, lassan elmosódik. A berlini kormányváltással Magyarország nemcsak brüsszeli protezsálóját veszítette el, hanem azt az egyedülálló kapcsolatot is, ami az előző magyar kabinetet fűzte a Kohl-kormányhoz. Ehhez hasonló partneri viszonyt az Orbán-kormány más nyugati hatalommal sem épített ki. Mindezen problémák ellenére a magyar NATO-tagság és a biztosra vehető EU-tagság felértékelte Magyarország szerepét Közép-Európában és a Balkánon is.

3. Olvasott magyar szöveg tömörítése német nyelven (20 pont)

A két hete megnyitott hannoveri EXPO 2000 ember-természet-technika harmonikus együttélését hivatott bemutatni. Ez az üzenet azonban aligha jut el a különféle attrakcióktól meg vagy száz vendéglátóhelytől megrészegített, kevésbé figyelmes látogatókig.

Foglalja össze az alábbi cikk lényegét maximum 10-12 mondatban németül úgy, hogy felkeltse az olvasó érdeklődését és meggyőzze arról, érdemes ellátogatni Hannoverbe a világkiállításra! Tudassa vele, mire számíthat a pénzéért.

EXPO 2000

„Ez a telefon életet menthet” – áll a szokásos felirat a hannoveri világkiállítás több mint száz kilométeres úthálózata egyik hagyományos sárga telefonfülkéjén. Ám előbb magát a telefont kell kimenteni: a fülszóval ugyanis álca, valójában egy akvárium, s a telefonkagyló bugyborékol benne. A számos hasonló ötlettel szórakoztató, az ember-természet-technika hármasszava alatt szervezett, október végéig nyitva tartó alsó-szászországi expóra látogatók 14 színpadon élvezhetik a 155 országból érkezett előadók, táncosok, énekesek produkcióit. Júliusra a svédok az Abba együttest ígérnek, eljön Paul McCartney, a németek egyik legnevesebb rendezőjükkel, Peter Steinnel a Faustot viszik színre: a Goethe-mű viszonylag emészthetőbb első részét július 22-én délután 3-tól este fél 11-ig játsszák először, a folytatást pedig augusztus 6-án reggel 10-től éjjel fél 2-ig. Közben július végén hat napon át három és fél órás részletekben előadják a teljes 21 órás művet, majd szeptember végéig mindezt hatszor megismétlik. A jegyek már mind elkelték.

Arra persze nehéz válaszolni, mi köze a Faustnak a fenntartható fejlődéshez, s megéri-e a 69 márkás napi belépőjegy (a helyszínen váltva hétköznapon 10, hétvégén 20 márkával többet kell fizetni), meg a duplájára emelt hannoveri szállodaár a kulturális fesztivál, Disneyland és egy hagyományos világkiállítás sajátos keveredésének felkeresését. „Egy koncert, egy hoki- vagy focimeccs látogatói pontosan tudják, mire számíthatnak, egy ilyen általános világkiállításon kicsit zsákbamacskát vesznek, ezért inkább kívárnak. Lisszabonban és Sevilleben is a zárás előtti hetekben lendült fel a forgalom” – segít értékelni a június 1-i megnyitóra érkezett 150 ezres vendégforgalmat Andreas Vandersleben, a német pavilon sajtófőnöke. A szervezők a világkiállítás 153 napja alatt több mint 40 millió belépő eladásában reménykednek, ehhez csúcsidőben akár napi 450 ezer érkezőre is fel kell készülniük.

A 11 központilag megadott témának szentelt pavilonok látogatói nehéz helyzetben lennének, ha a látottak alapján kellene képet alkotniuk a világ energiaellátási, élelmezési helyzetéről vagy a környezet állapotáról. A környezetvédelmi kiállítás első mondata: „Változik Földünk klímája”. Majd ez következik: „Nem tudjuk, mi ebben az ember szerepe.” Aztán elgondolkodtató képek, videó a szemetelésről, majd egy imitált erdőben megtudható, milyen sikerrel képzik az erdészeket Gabonban, – például Stihl gépfűrész használatára. Búcsúzóul egy film teljes kört alkotó vászonra vetítve – hogy miről szól, nem tudni. Jobban jár az élelmezési helyzet iránt érdeklődő, láthat evőeszközöket akváriumban, százsámra tányért a falon, ételeket vitrinben, halászati eszközöket, és videóról megtanulhatja a bobola receptjét: ugyanúgy kell előkészíteni, mint a mintunkát, azaz három napig áztatandó a kasszavagyóké, mielőtt ízletes főtt rudak vagy puding lenne belőle. Azért a rendkívül szellős élelmezési kiállítás szót ejt az éhínségről is: a több ezer négyzetkilométeres falfelületen öttányérnyi helyen szerénykedő

felirat figyelmeztet e zavaró tényre, megjegyezvén, a több mint 800 millió éhezőn „tudományos, politikai és társadalmi együttműködéssel” lehet segíteni.

A tematikus kiállítás bölcsességeivel feltöltődve a 160 hektáros világkiállítás frissen megnyitott 60 hektáros területén egy más világ kínálja gyümölcsseit a kíváncsiaknak: 53 ország saját pavilonnal mutatkozik be. Hogy mivel, az változó. Egyesek, köztük Magyarország, leginkább önmagukat mutatják be, mások azért némileg igyekeztek alkalmazkodni az ember-természet-technika hármasához. A legegyszerűbben talán Svájc oldotta meg a feladatot: 7 méter magasra rakott fenyőhasábfalak jelzik a természetet, sikeres összekapcsolásuk egy összedőléssel nem fenyegető labirintusként a technikát szimbolizálja, végül a kijáratnál csapolt sörhöz jutó bókklászó maga az ember.

A németek nemcsak közpénzből finanszírozták a nemzeti részvételt: a csarnokot a Joseph Wund mérnökiroda építette az utóhasznosításhoz szükséges átalakításokkal együtt 120 millió márkáért. Wund a kiállítás után „jövőparkot” varázsol a csupa üveg épületből, annak a tervnek a jegyében, hogy a nagyrészt Hannover városa által felvásárolt 60 hektáros expóterület egy része ipari park, egy része új kiállítási terület, egy része pihenőpark, a maradék pedig autóparkoló lesz. Hasonlóképpen állandóan itt marad egyebek között a Preusság által épített fedett sportcsarnok-aréna, amelyről máris tudni, hogy jövőre a jégheki-világbajnokságnak ad otthont. A helyükön maradhatnak azok a nemzeti pavilonok is, amelyek vevőt találnak maguknak, a többit el kell takarítani. Az október végéig becsalogatandó 40 millió vendégnek eladott jegy 1,8 milliárd márkás bevételénél (az összköltség 3,4 milliárd márka, nem számítva a Hannover térségének juttatott több mint 4 milliárdos infrastrukturális támogatást) fontosabb hozama lesz a világkiállításnak, hogy erősíti Hannover pozícióit a vásárvárosok versenyében. Ráadásul a várt 400 milliós veszteség eltörpül a tervezett 4,5 milliárdos adóbevételi többlet és a Norddeutsche Landesbank szerint több tízezer, állítólag tartósan megmaradó új munkahely hozama mögött, mutatva az efféle rendezvények valódi értelmét.

4. Hallott német szöveg összefoglalása magyarul (20 pont)

Machen Sie sich beim Hören des Textes Notizen und schreiben Sie dann mit deren Hilfe eine Zusammenfassung des Gehörten in der Länge von etwa 10 Sätzen.

Günther Rexrodt, Bundeswirtschaftsminister (FDP) zur Initiative DIGITALER RUNDFUNK
Pressekonferenz

Meine Damen und Herren,

Das Bundeskabinett hat heute den Bericht zur Initiative Digitaler Rundfunk zur Kenntnis genommen, ihm zugestimmt. Danach soll nach 2010 in Deutschland digitales Fernsehen möglich sein, eine Umstellung von Analog auf Digital stattfinden, das betrifft dann die terrestrischen Sender, Kabel, Satelliten und 2010 sollen 95% der Endgeräte digitale Programme empfangen können. Und

digitaler Hörfunk soll spätestens im Frühjahr nächsten Jahres möglich sein, aber möglicherweise haben wir schon die Chance im Herbst 1998. Das wird dann zusätzlich zum analogen Hörfunk angeboten. Wir werden dann 2003 Termine für die Umstellung des Fernsehens anhand der tatsächlichen Entwicklung überprüfen und dann auch feststellen und festlegen, was das Auslaufen des analogen Hörfunks ist.

Meine Damen und Herren, wenn ich Ihnen das so vortrage, dann entsteht vielleicht nicht bei Ihnen, weil Sie ja mit der Materie mehr oder weniger vertraut sind, aber bei vielen Menschen draußen im Land der Eindruck, dass das ein rein technischer, nachgeordneter Vorgang sei. Dies ist es eben nicht. Es ist ein Vorgang, der den Weg ebnet in Richtung auf die Informationsgesellschaft und derartige Entscheidungen, wie wir sie hier vorgezeichnet haben, als Bundesregierung gebündelt haben, damit nicht jeder Seins macht, das sind Entscheidungen, die unsere Welt und unser Leben, das Leben der Menschen in den nächsten Jahren gravierend beeinflussen werden. Mehr beeinflussen werden als manche Entscheidungen, die im Innenpolitischen und Außenpolitischen Tagesgeschäft gefällt werden; das sind wirklich Strukturentscheidungen enormen Gewichts. Wichtig ist, dass die Bundesregierung hier gewissermaßen eine Bündelung vorgenommen hat und Länder und Netzbetreiber und Programme- und Dienstleister, die Geräteindustrie, Verbraucher, das Handwerk, den Handel zusammengefasst hat, zusammengepackt haben. Und dann haben wir diese Initiative gestartet und den Bericht gemacht, der Bericht ist für keinen der Beteiligten in sich rechtverbindlich. Aber er ist in Konsens verabschiedet worden. Und ich gehe davon aus, dass er für jeden auch Verbindlichkeit – ohne Rechtsverbindlichkeit – Verbindlichkeit in der Arbeit bekommt.

Sie alle wissen, dass die derzeitige Radio- und Fernsehwelt analog ist, das digitale Verfahren schafft nun die Voraussetzung für eine enorme Kapazitätserweiterung, die für neue Dienste genutzt werden kann. Auf einem heutigen analogen Fernsehkanal können dann 4 bis 6 digitale Kanäle verbreitet werden, und wir haben uns also in dieser Initiative geeinigt auf einen Zeitplan und damit dann auch für jeden die Vorteile digitaler Übertragung deutlich gemacht. Wir gehen einen großen Schritt auf den Weg in die Informationsgesellschaft voran. Wir werden, um nur mal Beispiele zu nennen, in Zukunft Fernsehprogramme künftig über Telefonnetze empfangen können, und umgekehrt sind die Rundfunknetze zum Telefonieren nutzbar zu machen. Auf dem PC – um sich das mal auf der Zunge zergehen zu lassen – auf dem PC kann das ganze Radio- und Fernsehprogramm abgespielt und weiterverarbeitet, in den Datenfluß hineingenommen werden. Und umgekehrt können dann mit dem TV elektronische Geräte, elektronische Abrufdienste genutzt werden. Und darüber hinaus wird die Digitalisierung des Fernsehens neben der besseren Bild- und Tonqualität eine Fülle von Informations- und Kommunikationsdiensten den Weg ebnen. Video auf Abruf und Bildtelefon, Home-learning und der online Einkauf sind ja heute schon möglich und für die Zukunft sind dann der Phantasie keine Grenzen gesetzt, was passieren kann im Geschäftsverkehr, im Anzapfen wissenschaftlicher Daten, im Unterhaltungsbereich und vielem anderen mehr.

Mit digitalem Hörfunk können außerdem störungsfrei und in CD-Qualität im ganzen Land Radioprogramme empfangen werden.

II. Szóbeli felvételi vizsga

Témák az érvelési feladathoz (az érvelés B nyelven történik egy választott szemszögből):

- 1) A magzatnál kimutatott olyan fejlődési rendellenesség esetében, ami valószínűsíthető, hogy a gyermek születése után élete végéig intézeti ellátásra szorul, a terhességet szakítsák meg.
FOGLALJON ÁLLÁST
A) a szülő szemszögből
B) adófizető állampolgárként
- 2) Bölcsődékre nincs már szükség a XXI. században, mert minden anyát arra kell ösztönözni, hogy gyermeke 3. életévéig otthon maradjon vele.
FOGLALJON ÁLLÁST
A) az anya szemszögből
B) a bölcsőde dolgozójaként
- 3) A fizetős másoddiplomás képzések biztosítják, hogy azok végén a hallgatók diplomát kapjanak.
FOGLALJON ÁLLÁST
A) diákként
B) tanárként
- 4) Magyarországon a népesség úgy növekedhetne, ha minden magyar családban három gyermek születik.
FOGLALJON ÁLLÁST
A) a miniszterelnök szemszögből
B) állampolgárként
- 5) Ha egy élsportolónál a dopping-teszt eredménye pozitív, tiltsák el örökre a versenyzéstől.
FOGLALJON ÁLLÁST
A) sportolói szemszögből
B) versenybíró vagy néző szemszögből
- 6) A dohánygyártó cégeket kötelezzék, hogy sokkoló képeket jelenítsenek meg a cigarettás dobozokon, melyek tudatosítják az emberekben a dohányzás egészségkárosító hatását.
FOGLALJON ÁLLÁST
A) nem dohányzóként
B) dohányzóként
- 7) A mobil telefonok mozgó gépjárművekben való használatát szigorúan büntessék, mert veszélyezteti a közlekedők testi épségét és növeli az agytumor kialakulásának esélyét.
FOGLALJON ÁLLÁST
A) menedzserként
B) onkológusként

- 8) A jelenlegi nyugdíjkorhatárt csökkentsék nőknél 50, férfiaknál 55 évre, hogy a tradicionális családi struktúra helyreálljon.
FOGLALJON ÁLLÁST
A) nyugdíjárulékot fizető állampolgárként
B) a nyugdíjkorhatárhoz közelítő dolgozóként
- 9) A káros UV-sugárzás megnövekedése miatt a strandok legyenek zárva 11h és 15h között.
FOGLALJON ÁLLÁST
A) bőrgyógyászként
B) strand tulajdonosaként
- 10) Minden húsevő ember sérti az állatok jogait.
FOGLALJON ÁLLÁST
A) vegetáriánusként
B) táplálkozástudósként
- 11) Mivel a világ erdőállománya rohamosan csökken, a bútorgyáraknak tiltsák meg a tömör fából készült bútorok gyártását.
FOGLALJON ÁLLÁST
A) lakberendezőként
B) természetvédőként
- 12) A káros anyag kibocsátás csökkentése érdekében tegyék kötelezővé a felső vezetékes tömegközlekedési eszközök használatát.
FOGLALJON ÁLLÁST
A) a Greenpeace tagjaként
B) a MOL vezérigazgatójaként
- 13) A futball-huliganizmus ellen lépjenek fel drasztikusabban, és vezessék be a több évnyi szabadságvesztést.
FOGLALJON ÁLLÁST
A) szurkolóként
B) a stadion melletti üzlethelyiség tulajdonosaként
- 14) Tiltsák be a génmanipulált vetőmagok eladását és használatát.
FOGLALJON ÁLLÁST
A) termelőként
B) fogyasztóként
- 15) A tulajdonosokat kötelezzék harci kutyáik ivartalanítására.
FOGLALJON ÁLLÁST
A) kutyatulajdonosként
B) szülőként

Bart István

Világirodalom és könyvkiadás a Kádár-korszakban

Budapest: Scholastica, 2000. 150 pp.
ISBN 963 86141 02

A szerző bemutatja a magyar fordításpolitikát
az elmúlt fél évszázad magyar műfordítás-irodalmának
elemzése alapján

FORDÍTÁS ÉS POLITIKA

Kultúrpolitika és fordításpolitika
A Kiadói Főigazgatóság
A Kiadói Főigazgatóság szerepe
A kiadáspolitika szabályozásának mechanizmusai
A cenzúra

FORDÍTÁSPOLITIKA A GYAKORLATBAN

A könyvkiadás
Kiadók és profilok 1956-1990
A kiadók belső szerkezete (a kiadói „műhely”)
A lefordítandó művek kiválasztása
Fordításirodalom a magyar könyvkiadásban
A kiválasztás mechanizmusai

MŰFORDÍTÓ ÉS MŰFORDÍTÁS

*

Megvásárolható:

Corvina Könyvklub

Budapest, 1051 Vörösmarty tér 1. II. em. 201. Tel: (1) 317-5185

Lícium könyvesbolt

Debrecen, 4026 Kálvin tér 2. Tel: (52)419-128

Művészeti könyvesbolt

Pécs, 7021 Széchenyi tér 8. Tel: (72)310-127

A lexikai fokozás kifejezése A. P. Csehov *Вушнёвьи сад* c. drámájában és magyar, illetve német fordításaiban

Székely Gábor

Előzmények

Az 1980-as években három dolgozat jelent meg a Bessenyei György Tanárképző Főiskola két kiadványában A. P. Csehov *Cseresznyés kertjének* fordításairól (Székely 1984, Cs. Jónás 1987, Székely 1987). Később főként Cs. Jónás Erzsébet foglalkozott a Nyíregyházi Főiskolán Csehov műveinek fordítástani kérdéseivel. Egyik legutóbbi ilyen témájú értekezése például nemrég jelent meg e folyóiratban (Cs. Jónás 2000), és legutóbb írt könyvében is a Csehov-drámák magyar fordításaival foglalkozik (Cs. Jónás 2001). Jelen írásom témája révén a fentebb említett értekezésekhez kapcsolódik. Az 1984-ben, majd később orosz nyelven is közreadott dolgozatomhoz (Székely 1986) képest annyi a változás, hogy most nem a kicsinyítő-becéző képzős szavakat, hanem a lexikai fokozás kifejezésének az eszközeit vizsgálom, és a magyar változatok közül nemcsak Tóth Árpádnak, hanem Spiró Györgynek és Elbert Jánosnak a fordításai is az elemzés tárgyát képezik.

A párhuzamos műfordítás valóban „kivételes lehetőséget” (vö.: Kocsány 2001: 444) nyújt a nyelvi jelenségek vizsgálatához. Jelen esetben a forrást a dráma orosz változata (Чехов 1978) képezi. Feltételezhető, hogy két német fordítás (Scholz 1918; Frisch 1919) alapján dolgozott Tóth Árpád. Valószínűnek látszik, hogy az 1912-ben megjelent Aschkinasy-féle német változattal nem foglalkozott. Ezt én sem vizsgálom. Elbert János és Spiró György nyilvánvalóan az eredeti orosz szöveg alapján dolgozott, de természetesen ismerték Tóth Árpád fordítását is, amely a *Színházi Életben* megjelent változatban (Tóth 1924) áll rendelkezésemre. Spiró György és Elbert János műve kéziratban (géppel írott formában) van birtokomban. Az e művekből vett példák és hivatkozások csak e szövegváltozatok alapján azonosíthatók, annak ellenére, hogy Elbert műve nyomtatásban is megjelent (Elbert 2001). A lexikai fokozással kapcsolatos kérdéseket tehát két oroszból fordított német, illetve két oroszból fordított magyar szöveg és egy németről magyarra fordított szöveg alapján vizsgálom.

A lexikai fokozás kifejezésének a kérdéseivel több értekezésben foglalkoztam (például: Székely 1998, Székely 2000a, Székely 2001a). *A lexikai fokozás* c. könyvben pedig megkíséreltem összegezni ismereteimet a MAGN paraméterrel kapcsolatban (Székely 2001b). A lexikai fokozással kapcsolatos kérdések körébe – véleményem szerint – a fokozó értelmű szókapcsolatok fordításával összefüggő kérdések is beletartoznak (Székely 2001b: 94). A fokozó értelmű szókapcsolatok nagy többsége a fokozható szóból (kulcsszóból) és a tőle jól elkülöníthető fokozó elemből áll. A fokozó értelmű szókapcsolatoknak e típusait analitikus szó-

kapcsolatoknak nevezem. Ilyenek például: *végtelenül jó; szép, mint az álom*. A fokozó értelmű szókapcsolatok másik jellemző csoportját azok a kifejezések alkotják, amelyek esetében a kulcsszó és a fokozó elem mintegy „összenő”, azaz nem különül el teljesen egyértelműen. Ezek a szókapcsolatok a szintetikus fokozó értelmű szókapcsolatok. A szintetikus fokozó értelmű szókapcsolatok közé sorolhatjuk azokat a szinonimákat, amelyek egy másik szóhoz viszonyítva nyomatékosítást fejeznek ki (*fázik < didereg*), az ilyen tartalom kifejezésére alkalmas fokozó értelmű képzett és összetett szavakat (*szép < szépséges, fehér < hófehér*), illetve idiómákat (*álmos < majd leragad a szeme*). A fokozás szintaktikai eszközökkel (például felkiáltó mondatokkal /*Hogy esik!*/) és különböző típusú szóismétlésekkel is kifejezhető. Azért szükséges és célszerű ezeket a szintaktikai eszközöket a szorosabban vett lexikai fokozás eszközrendszerével együtt vizsgálni, mert a fokozást kifejező mondatok tartalmi szempontból nagyon sok esetben teljes mértékben azt fejezik ki, amit a fokozó értelmű szókapcsolatok: pl.: *Hogy esik!* = *nagyon esik*; *Milyen szép!* = *nagyon szép*. Amint később látni fogjuk, a fordítók gyakran élnek ezzel a lehetőséggel, azaz a forrásnyelvi fokozó értelmű szókapcsolatokat a célnyelvben olykor mondatokkal, illetve a fokozást kifejező mondatokat szókapcsolatokkal adják vissza. Úgy tűnik, hogy a lexikai fokozás kifejezésének az eszközei többé-kevésbé univerzális jellegűek, jellemzőik tehát a különböző nyelvekben hasonlóak.

A fokozás a különböző nyelvekben természetesen nemcsak lexikális vagy mondattani eszközökkel valósul meg. A melléknévfokozással kapcsolatos kérdések most nem képezik a vizsgálat tárgyát, holott a komparáció, az összehasonlító fokozásnak talán a legáltalánosabban használt, legismertebb változata. A szorosabb értelemben vett melléknévfokozás azonban többnyire nem lexikális, hanem morfológiai eszközökkel (a magyarban például főként fokjelek alkalmazásával) valósul meg. Ilyenformán a melléknévfokozás inkább alaktani és csak kisebb mértékben lexikológiai jellegű nyelvi jelenség. A fordítást illetően a vizsgálatot tehát a lexikai átváltási műveletek vizsgálatára szűkítem le, kiegészítve ezt – mint fentebb jeleztem – a fokozást is kifejező mondatok elemzésével.

A fokozó értelmű szókapcsolat fordítása, mint a lexikai átváltási művelet sajátos esete

A lexikai átváltási művelet a „látszólag legegyszerűbb átváltási művelet, ilyenkor a fordító nem tesz mást, mint a forrásnyelvi szót felcseréli azonos jelentésű célnyelvi szóval” (vö.: Klaudy 1994: 105). Persze olykor már ez is bonyolult feladatot jelenthet a fordító számára (Klaudy i. m., i. h.). A fokozó értelmű szókapcsolatoknak mint a szemantikai függvények (Klaudy i. m.: 63) körébe tartozó kifejezéseknek a fordítása pedig sajátos nehézségekkel is együtt jár. Miből adódik e sajátos problémák? Mint láttuk, a fokozó értelmet különböző típusú nyelvi eszközökkel fejezhetjük ki. Egy-egy szót mind a forrásnyelvben, mind pedig a célnyelvben különbözőképpen fokozhatunk. A fordító tehát válogathat a lehetőségek között. Egy forrásnyelvi szintetikus szókapcsolatot visszaadhat analitikus szókapcsolattal is, de ugyanazt a jelentést mondattani eszközökkel is kifejezheti. Ugyanakkor viszont azt is el kell döntenie a fordítónak, hogy milyen mértékben

tekinti az adott kifejezést lexikai függvénynek, illetve mennyiben ragaszkodik az elsődleges jelentés tényszerű lefordításához. Ha ugyanis a fokozó elem, illetve az egész szókapcsolat elsődleges (fő-)jelentését tekinti mérvadónak, nem, vagy csak kevésbé élhet a fokozó értelmű szókapcsolatok kifejezésére jellemző sokszínű választási lehetőséggel, míg ellenkező esetben szinte teljesen eltekinthet az elsődleges jelentéstől, és a forrásnyelvi szövegtől nagy mértékben eltérő megoldást választhat, sőt megteheti azt is, hogy a célnyelvben nem ad fokozó értelmet a kifejezésnek. Nézzünk egy-egy példát!

Csehovnál a következőt olvashatjuk: «...ударил меня по лицу кулаком, кровь пошла из носу...» (197). Itt egy tény közléséről van szó, az idézett szövegrész jelentése 'ököllel az arcomba ütött, elkezdett folyni a vér az orromból'. Nincs igazán szó arról, hogy az orosz szövegben az író fokozó értelmet fejezzen ki, bár az ilyen típusú mondatok nagyon könnyen válhatnak fokozó értelmű mondatokká is (*Úgy pofon váglak, hogy elered az orrod vére.*) Ebben az esetben a fordítók „szöveghűen” közvetítették az idézett részt, szükségesnek ítélték az esemény tényszerű leírását, de a Scholz-féle szöveg kivételével mindegyik változatban a fokozó értelmű mondatokra is nagyon jellemző utalószó – kötőszós megoldást (Székely 2001b: 21–24, 51–53, 68–71) figyelhetjük meg, eltérően az orosz nyelvi szövegtől:

Scholz: „*Ich hatte von meinem Vater selig eine Ohrfeige bekommen, dass mir die Nase blutete...*” (8)

Frisch: „...*schlug mich mein seliger Vater ... mit der Faust so ins Gesicht, dass mir das Blut aus der Nase floß...*” (13)

Tóth: „*Az én néhai való jó édesapám, Isten nyugosztalja, úgy képen talált vágni, hogy az orrom vére is elindult.*” (91)

Spiró: „... *megboldogult Apám, ... úgy képen vágott ököllel, hogy megindult az orrom vére ...*” (2)

Elbert: „...*megboldogult édesapám ... úgy képen törölt az öklével, hogy az orrom vére is eleredt.*” (3)

Nézzünk most egy másik szövegrészt! Csehovnál ezt olvassuk: ...но это мне *решиительно всё равно* (204). Egyértelmű, hogy itt a *mindegy* szavunknak megfelelő orosz szó nyomatékosításán túl az író nem közöl konkrét információt, a szövegrész jelentése: 'de nekem **teljesen** mindegy'. A fordító tehát élhet a különféle lehetőségekkel, és ennek következtében az öt fordításban öt különböző megoldást találunk. Az eredetihez Spiró változata áll a legközelebb: „*Nekem **tökéletesen** mindegy*”. (15) Scholz teljesen más megoldást választ: „...*aber daraus mache ich mir nichts*“ (17) (= 'ebből nem csinálok ügyet'). Frisch nem jelöli a fokozást: „*Aber das ist mir gleich...*” (27) (= 'de nekem mindegy'), Tóth Árpád egyszerűen kihagyja az egészet. Elbert is különös megoldást választ: „...*de ez engem egy csöppet sem zavar*” (13).

Amikor tehát a lexikai fokozást kifejező szövegrészek fordítását vizsgáljuk, talán a következő algoritmus szerint kell eljárunk: (1) meg kell állapítani, hogy a fordító fokozó szókapcsolatnak tekinti-e az adott kifejezést, (2) ha annak tekinti, meg kell állapítanunk, hogy a fokozó elemnek ugyanazt a változatát választotta-e a fordításkor, (3) ha nem azt választotta, megállapítjuk az eltérés jellegét. Az irodalmi szövegekben a fokozó szókapcsolatok elég gyakran, olykor igen gyakran fordulnak elő. Amennyiben egy fordító nagyon sok esetben eltér a fokozó értelmű szókapcsolatok fordításakor a forrásnyelvi szövegben található fordulatok jellegétől, megváltoztathatja az egész szöveg hangulatát. E kérdések vizsgálata fogja képezni az elemzés tárgyát.

A fokozó értelmű szókapcsolatok fordítástípusai a vizsgált művekben

A fokozó értelmű szókapcsolatok fordításakor is gyakran megfigyelhető az ekvivalencia. Úgy vélem, hogy a fordítási ekvivalencia (Catford 1986) fogalma kellőképpen tisztázott. Akkor, amikor egy fokozó értelmű szókapcsolat fordításáról azt állapítjuk meg, hogy a célnyelvi változat teljesen egyenértékű a forrásnyelvi változattal, lényegében véve azt állítjuk, hogy a fordításkor mind a kontextuális, mind pedig a funkcionális egyenértékűsítés megvalósult. „A **kontextuális** egyenértékűség lényege, hogy a célnyelvi mondatok ugyanazt a helyet foglalják el a célnyelvi szöveg egészében, mint amilyent a forrásnyelvi mondatok foglalnak el a forrásnyelvi szöveg egészében. A **funkcionális** azonosság lényege, hogy a célnyelvi szöveg ugyanazt a szerepet töltse be a célnyelvi olvasók körében, mint amilyen szerepet a forrásnyelvi szöveg betöltött a forrásnyelvi olvasók körében (ez a szerep lehet információ átadása, érzelemkeltés, felhívás stb.)” (vö.: Klauzy 1994: 77). A fokozó értelmű szókapcsolatokat illetően ez azt jelenti, hogy egy szókapcsolat a célnyelvi változatban akkor ekvivalens a forrásnyelvi változattal, ha annak megfelelően fokozó értelmű szókapcsolatnak tekinthető, szerkezete nem tér el a forrásnyelvi változat szerkezetétől, és megvalósul a funkcionális azonosságra vonatkozó feltétel is. Nézzünk egy-két ilyen példát!

Csehov: *«Он меня любит безумно...»* (199)

Scholz: *„Er liebt mich wahnsinnig...”* (9)

Frisch: *„Er liebt mich wahnsinnig...”* (16)

Tóth: *„És bolondulásig belém van gabalyodva...”* (92)

Spiró: *„...és örülten szerelmes belém...”* (4)

Elbert: *„És örülten szerelmes belém...”* (5)

Megítélésem szerint Scholz, Frisch, Spiró és Elbert fordítását ez esetben teljes egészében egyenértékűnek tekinthetjük a forrásnyelvi szövegrésszel, hiszen mindegyik szövegben analitikus fokozó értelmű szókapcsolat van, és a választott megoldások funkcionálisan is megfelelnek az orosz eredetinek. Ez esetben Tóth Árpád

sem változtatja meg a szókapcsolat típusát, de azzal, hogy a *szertet*, *szerelemes* szavak helyett a *belegabalyodik* szót használja, némileg megváltoztatja a kifejezés hangulatát.

Minden vizsgált műben ekvivalensnek tekinthetjük a következő fokozó értelmű mondat fordítását is: «*Как ты похожа на свою мать!*» (Csehov 203)

Scholz: „*Wie ähnlich du deiner Mutter bist!*” (16)

Frisch: „*Wie bist du deiner Mutter ähnlich!*” (26)

Tóth: „*Tudod te, hogy mennyire hasonlítasz az édesanyádhoz?*” (97)

Spiró: „*Hogy te mennyire hasonlítasz az anyádhoz...*” (13)

Elbert: „*Hogy hasonlítasz az anyádra!*” (12)

Tóth Árpád megoldása most is eltér egy kicsit az eredeti szövegtől és a többi fordítástól, de azért ez a megoldás is ekvivalensnek tekinthető a forrásnyelvi szöveggel, hiszen Tóth Árpád is felkiáltó mondatot használ, és kétségtől nyomatékosítja a *hasonlít* szó jelentését.

Az ekvivalenciánál talán érdekesebb az a jelenség, amikor bizonyos szövegrészekben az eredeti szöveghez viszonyítva egyik vagy másik fordításban lényeges eltérést mutathatunk ki.

Vizsgáljunk meg először olyan példákat, amikor a forrásnyelvi szövegben analitikus fokozó értelmű szókapcsolat van, a célnyelvi szövegben viszont szintetikus változatot találunk! Azt a nagyon egyszerű kifejezést, hogy «*...очень добродетельно...*» (212) ('nagyon jólelkű') Scholz *herzensgut*-nak fordítja, tehát a kulcsszó + fokozó elem szerkezet helyett egy összetett szót választott. [A többi fordító ez esetben a szóismétlés lehetőségével élt, méghozzá olyan módon, hogy a hasonló jelentésű szavakat is variálta: „*...sie ist gut, prächtig, gütig...*” (Frisch 40), „*Szép asszony, jó asszony...*” (Tóth 102), „*Ljuba szép is, jó is...*” (Spiró 29), „*Jó asszony, derék asszony, nagyszerű asszony...*” (Elbert 22).]

A «*...хорошо бы выдать Аню за очень богатого человека...*» (Csehov 212) szövegrészben a kiemelt szókapcsolat ugyancsak tipikus analitikus fokozó értelmű szókapcsolat ('nagyon gazdag'), amelyet Elbert jellegzetes szintetikus fordulattal, szóösszetétellel ad vissza: *dúsgazdag* (22). Olyan példát is találtam, amikor Scholz és Tóth felkiáltó mondatot fordított le fokozó értelmű szóval, szóösszetétellel: «*Какой изумительный сад!*» (210), Scholz: „*Ein wunderbarer Garten.*” (25), Tóth: „*Csodaszép kert, hiába...*” (25).

Közismert, hogy az orosz nyelvben a némethez és a magyarhoz viszonyítva kevesebb a szóösszetétel. Ritkább tehát az olyan eset, amikor az oroszban szintetikus fokozó értelmű szókapcsolat van, és ezt fordítják le magyarra vagy németre analitikus változattal. Éppen ezért különösen érdekes, milyen megoldás született a *молоденькая* ('fiatalka') és *худенькая* ('soványka, vékonyka') szavak fordításakor (Csehov 197). A magyar változatok követték az eredeti szöveget: Spiró: „*...fiatalka volt, ... vékonyka...*” (8), Elbert: „*fiatalka... (de!) törékeny teremtés...*” (3). Ők tulajdonképpen nem foglalkoztak azzal, hogy a forrásnyelvi szavak fokozó

értelműek-e. Tóth is képzett szavakat választott, de azzal, hogy felkiáltó mondatba építette be azokat, egyértelművé tette a fokozás tényét: „...*milyen fiatalka volt még, Istenem, milyen finomka és vékonyka.*” (92). A német változatokban viszont megjelennek a fokozás lexikai elemei: „...*ganz jung war, ganz schlank und schwächig...*” (Scholz: 8), „...*damals noch jung und so schlank...*” (Frisch 14).

Természetesen az is gyakran előfordul, hogy a fordító nem változtatja meg a fokozó értelmű szókapcsolat jellegét, de a lehetőségeken belül válogatva a forrásnyelvi szövegben használt fokozó lexémától főjelentését tekintve eltérő fokozó elemet választ. Csehov azt írta, «...*сильно скрипят...*» ('erősen nyikorognak') (198). Scholz ezt „...*laut knarren...*” ('hangosan nyikorognak') (8), Frisch „...*sehr knarren...*” ('nagyon nyikorognak') fordítja. Tulajdonképpen elhanyagolható a különbség, mégis észrevehető: ha a *nagyon* szóval (illetve az ahhoz közelálló idegen nyelvi megfelelővel) nyomósítunk egy szót, akkor hangulatilag, stilisztikailag alapvetően közömbös kifejezést használunk, és a fokozás tényén kívül semmilyen információt nem nyújtunk. A *hangosan, erősen* szavak használata esetében a fokozáson túl némi többlet-információ közlésére is sor kerül. A magyar fordítások közül ez esetben a Tóth- és a Spiró-féle változatok némileg a hangulatot változtatják meg, mert mondatnani eszközzel adják vissza a fokozás tényét („...*amik csak úgy csikorognak...*” – 92 –, „...*ami csak úgy csikorog...*” – 3 –), Elbert viszont azzal fokozza a nyomatékosítást, hogy fokozó lexémaként a *kegyetlenül* szót használja: „...*amely kegyetlenül nyikorog...*” (4).

Egy másik példa: Csehovnál ezt olvashatjuk: «...*я люблю родину, люблю нежно...*» (204). Frisch nagyon pontosan ügyel a *нежно* szó hangulatának a visszaadására: „*Ich liebe sie zärtlich...*” (26). Spiró is ezt teszi: „...*szeretem a hazámat, gyöngéden szeretem...*” (14). Scholz is a *zärtlich* szót használja, de azzal, hogy felkiáltó mondatba ágyazza be, megváltoztatja, erősíti az érzelmi töltést („*O Gott, wie ich die Heimat liebe, wie ich sie zärtlich liebe!* – 17 –). A «...*похолодела вся...*» (199) ('teljesen átfáztam' esetleg 'egészen kihültem') kifejezés fordításakor Scholz nem elégszik meg az egyszerű fokozó elem alkalmazásával, hanem egy szintetikus fokozó szókapcsolatnak tekinthető szóösszetétel (*eiskalt* 'jéghideg') beiktatásával még erősebbé teszi a nyomatékosítást: „*Ganz eiskalt bin ich...*” (9). Frisch egyszerű lexikai fokozással fordítja a kifejezést: „...*mir wird ganz kalt...*” (16). A magyar változatok közül Spiró megoldása áll a legközelebb az eredetihez: „...*teljesen kihültem ...*” (5). Tóth itt a *mint a jég* (fokozó lexémát használja) (92), Elbert pedig szintetikus szókapcsolatot választott, de azt – Scholtztól eltérően – nem fokozza tovább: „*Jéghideg lett kezem-lábam.*” (5).

Hangulat és szöveghűség

A lexikai fokozás kifejezésének és az érzelemkifejezésnek a nyelvi eszközei között összefüggés figyelhető meg (Székely 2000b). Mint fentebb is utaltam rá, egy-egy fokozó értelmű szókapcsolatnak, mondatnak a hangulata függ attól, hogy a lehetséges fokozó elemeknek melyik változatát választjuk ki. Fordítás esetében nyilvánvalóan módosul a célnyelvi szöveg hangulata, ha a fordító túl gyakran választ az eredetihez viszonyítva nem teljesen egyenértékű fokozó lexémákat,

és mindez bizonyos mértékben befolyásolja a célnyelvi szöveg szöveghűségét a forrásnyelvihez viszonyítva. Vizsgáljuk meg most ebből a szempontból Csehov drámáját és a német, illetve magyar változatokat!

Az eléggé egyértelmű, hogy a német fordítók közül Scholz szívesebben használ olyan kifejezéseket, amelyek érzelmileg telítettebbek, mint Frisch. «*Денег было!*» (206) – írja Csehov. Jelentése: 'pénz volt'. Frisch ezt így adja vissza: „...*das gab Geld.*” (30) ('ez pénzt adott/hozott'), ami talán még az orosz eredetnél is visszafogottabb, közömbös hangulatú, fokozást nem is tartalmazó kijelentés. Scholz viszont erőteljesen nyomatékosít: „...*Geld wie Heu gab's dafür!*...” (30) ('pénz, , annyi volt, mint a pelyva').

Hasonló a helyzet az «*O, сад мой!*» (210) ('Ó /én/ kertem!') mondat fordításával. Frisch nem fokoz: „*O, mein Garten, ...*” (35). Scholz viszont szóismétlést és különböző szinten fokozó értékű szinonimákat is alkalmaz: „*Mein lieber, herrlicher Garten!*” (24) ('Kedves, pompás kertem!').

«*Она утомилась очень.*» (203) – olvashatjuk Csehovnál. Jelentése: 'nagyon elfáradt'. Frisch szó szerint ezt fordítja: „*Sie ist sehr müde.*” (25). Scholz viszont erőteljesen fokoz: „*Sie ist ganz hin vor Müdigkeit.*” (16) ('Egészen odavan a fáradtságtól.')

A «*Нету, нету!*» – fordulat, tehát a tagadószó ismétlése, nyilvánvalóan a tagadás nyomatékosítását jelenti. Frisch ez esetben is az oroszral ekvivalens megoldást választja: „*Wir haben nichts... wir haben nichts...*” (34) ('Nincs semmink, nincs semmink'). Scholz erősíti az amúgy is nyomatékos tagadást: „*Es ist nichts da, gar nichts!*” (23) ('Nincs semmi, egyáltalán semmi.')

Tóth Árpád valószínűleg a Scholz-féle szöveg alapján fordított. Az említett példák közül két esetben tűnik vitathatatlannak Scholz hatása: „*Dólt is érte a pénz mint a pelyva!*” (99), „*Drága, drága kertem!*” (101). Az is megfigyelhető azonban, hogy Tóth Árpád saját felfogásának megfelelően Scholztól függetlenül is szívesen és bőségesen fokoz akkor, amikor az eredeti orosz szövegben nincs vagy nem túlságosan erős a fokozás mértéke. Tóth Árpád fordításában gyakoribbak a fokozást kifejező felkiáltó mondatok, a hangulatilag, érzelmileg erőteljes fokozó szók: „...*borzasztó hideg volt...*” (94), „...*a francia tudásom teljesen csütörtököt mondott...*” (94), „*Ajjaj...micsoda örült, bolond hülyeség ez már megint...*” (98), „*Sütlelen zöld butaság!*” (99), „...*roppantul befűzve...*” (100), „*Micsoda paraszt!*” (100), „...*micsoda szörnyű butaság...*” (103).

Mind Spiró György, mind pedig Elbert János az orosz eredeti alapján dolgozott. Ennek megfelelően a fokozó értelem kifejezésekor sokkal inkább jellemző fordításaikra mind a hangulatot, mind a szöveghűséget illetően az ekvivalencia, mint Tóth Árpád, vagy akár Scholz esetében. Érdekes viszont, hogy Spiró művében vannak olyan fordulatok, amelyek feltehetően Tóth Árpád hatására kerültek be a fordításba ebben a változatban: Tóth: „*Alig áll a lábán a fáradtságtól.*” (94), Spiró: „*Alig áll a lábán a fáradtságtól.*” (7). Az orosz eredeti: «*Она очень утомлена...*» (200) ('nagyon fáradt / kimerült / elcsigázott'). Tóth és Spiró: „*Micsoda paraszt!*” (100, 22). Találtam egy olyan szövegrészt is, amikor mind a három magyar szöveg ekvivalens az orosz szöveggel, a két német változat viszont egy kicsit eltér attól. Sem Scholz, sem Frisch nem használja a *kopejka*, *kopek* szót:

Csehov: «У меня тоже не осталось ни копейки,...» (201)

Scholz: „Auch ich bin ganz...blank...” (13)

Frisch: „Ich hatte auch keinen Heller mehr,...” (20)

Tóth: „Persze nekem sincs egy kopekem se,...” (94)

Spiró: „Nekem se maradt egy kopejkám se,...” (9)

Elbert: „Nekem se maradt egy árva kopejkám,...” (8).

Következtetések

Talán sikerült bizonyítani, hogy a fokozó értelmű szókapcsolatok fordítása a lexikai átváltási műveleteknek egyik sajátos típusa. Ha ez így van, feltételezhetjük azt is, hogy a lexikai (szemantikai) függvények körébe tartozó kifejezések fordításakor a fordítónak hasonló jelenségekkel kell szembenéznie. Ha tehát a fordítónak például a 'kezdet' (INCEP paraméter) vagy a 'végetér' (FIN paraméter) körébe tartozó kifejezéseket kell fordítania, ügyelnie kell az adott függvényre jellemző sajátosságokra (a szemantikai függvényekről Papp 2001).

Túlzott merészséggel vádolhatna bárki, ha a fentiek alapján általánosan érvényes megállapításokat tennék a fordításokkal kapcsolatban. Mégis úgy tűnik, hogy a szöveghűséget és a hangulatot illetően Frisch, Spiró és Elbert fordítása közelebb áll az orosz eredetihez, mint Scholz műve. Tóth Árpád fordításáról pedig azt állapíthatjuk meg, hogy érzelmi töltését tekintve ez a legimpulzívabb a fordításváltozatok közül, de Elbertnek kétségtávolú igaza volt akkor, amikor arról nyilatkozott, hogy Tóth Árpád gyönyörű fordítása a hangulatát tekintve nagyon eltér az eredeti alkotástól (Kopasz 1982).

Irodalom

- Catford J. C. 1986 Ekvivalencia, formális megfelelés és jelentés. In: Bart I., Klaudy K. (szerk.) *A fordítás tudománya*. Budapest: Tankönyvkiadó: 159–183.
- Cs. Jónás E. 1987. Tóth Árpád Cseresznyéskert-fordításának stílusa. In: Székely, G. (szerk.) *Filológiai tanulmányok A. P. Csehov drámai műveiről II*. Nyíregyháza: BGYTF 85–101.
- Cs. Jónás E. 2000. Csehov a mai magyar színpadon. *Fordítástudomány* 2. évf. 1. szám: 17–33.
- Cs. Jónás E. 2001. *Kontrasztív szövegszemantikai vizsgálatok (Csehov-drámák magyar fordításai)*. Nyíregyháza: Bessenyei György Könyvkiadó.
- Klaudy K. 1994. *A fordítás elmélete és gyakorlata*. Budapest: Scholastica.
- Kocsány P. 2001. Párhuzamos műfordítás: a stilisztika kivételes lehetősége. *Magyar Nyelvőr* 125. évf. 444–452.
- Kopasz Cs. 1982. „Minél több tükörből látni”. Négy szemközt Elbert Jánossal. (Az interjút készítette Kopasz Csilla). *Új Szó* 11. sz. IX. 24. Bratislava.
- Papp F. 2001. *A moszkvai szemantikai iskola*. Budapest: Corvina.

- Székely G. 1984. A kicsinyítő-becéző képzős származékszók A. P. Csehov Вишнёвый сад c. drámájában és Tóth Árpád Cseresznyés kert c. fordításában. In: Székely G. (szerk.) *Filológiai tanulmányok A. P. Csehov drámai műveiről I.* Nyiregyháza: BGYTF 40–49.
- Székely G. 1986. Производные слова с уменьшительно-ласкательными суффиксами в пьесе А. П. Чехова «Вишневый сад» и в ее венгерском переводе Арпада Тота „Cseresznyés kert”. In: *Лингвистика – литературоведение – методика.* Под редакцией Ф. Паппа. Будапешт, 103–112.
- Székely G. 1987. Ismerhette-e Tóth Árpád Csehov Cseresznyés kertjének orosz változatát? In: Székely G. (szerk.) *Filológiai tanulmányok A. P. Csehov drámai műveiről II.* Nyiregyháza: BGYTF 102–109.
- Székely G. 1998. Az abszolút szuperlatívusz felszíni szerkezetéről. *Magyar Nyelv* 3. sz. 334–338.
- Székely G. 2000a. A lexikai fokozás általános kérdéseiről. *Magyar Nyelv* 3. sz. 296–310.
- Székely G. 2000b. Az érzelmekifejezés és a fokozó értelem kifejezése diplomáciai szövegekben. In: Mihalovics Á. (szerk.) *Tanulmányok a politikai szaknyelvről.* Nyiregyháza: Bessenyei György Könyvkiadó. 95–103.
- Székely G. 2001a. A lexikai fokozás a magyar nyelvben. *Magyar Nyelv* 4. sz. 432–446.
- Székely G. 2001b. *A lexikai fokozás.* Budapest: Scholastica.

Források

- Чехов А. П. 1978. Вишнёвый сад. В кн-е: *Полное собрание сочинений и писем в тридцати томах. Сочинения в восемнадцати томах. Том двенадцатый. Пьесы (1889–1891).* Москва: Наука.
- Tscheckow, A. 1918. *Der Kirschgarten.* Deutsch von August Scholz. Berlin: J. Ladschnikow Verlag.
- Tscheckow, A. 1919. *Der Kirschgarten.* Deutsch von Fega Frisch. München: Georg Müller Verlag.
- Csehov, A. 1924. Cseresznyés kert. Fordította: Tóth Árpád. *Színházi Élet* szeptember 21. 91–125.
- Csehov, A. 2001. Cseresznyés kert. In: *Drámák és elbeszélések.* Fordította Elbert János. Budapest: Fekete Sas Kiadó: 264–312.

Salinger *Zabhegyezője* és magyar nyelvű fordítása körül kialakult vita

Sebestyén Rita

1. Bevezetés

1951. július 6-án az Amerikai Egyesült Államokban egy a regényműfajban kifejezetten rövidnek számító mű látott napvilágot egy olyan írótól, aki mindaddig magazinokban megjelenő novelláiról volt ismert. A regény nem aratott azonnali és osztatlan sikert, csak jó két évvel megjelenése után kezdték „az évszázad könyve”-ként aposztrofálni az amerikai kritikusok. Írója a hangos siker elől ekkor New Hampshire-i magányába vonult és 1965-ig egy sort sem publikált – mindez csak tovább fokozta addigi művei és elsősorban a *Zabhegyező* iránti érdeklődést. Salingernek egész életében kevesebb, mint 800 oldalnyi írása jelent meg, a róluk szóló művek azonban egy közepes nagyságú könyvtárt tesznek ki, mely még napjainkban is egyre gyarapszik. Irodalmárok, nyelvészek, stiliszták mondtak magasztaló vagy elítélő kritikát munkáiról és megteremtették azt, amit ma „Salinger ipar”-nak hív az irodalomtudomány (Steiner 1959: 14).

Már a *Zabhegyező*t érő első kritikákban is a mű negatívumaként említik nyelvezetét: James Stern a *New York Times* oldalain például megpróbálta egy barát-nőjével folytatott elképzelt párbeszédben kifigurázni a főhős, Holden Caulfield rövid, befejezetlen mondszerkezetekkel, gondolatmenetekkel tűzdelt stílusát (Stern 1951: 5). Mások, mint Anne Goodman, a főhős alakját, jellemét kifogásolták; megint mások a *Zabhegyező* érdemeit hangsúlyozták, köztük maga William Faulkner, aki a könyvet egyenesen generációja legjobbjának tartotta, íróját pedig egy új irónemzedék friss hangú képviselőjének, akinek elsőként sikerült az emberi faj embertelenségét hitelesen ábrázolnia (French 1963: 31).

A mű idegen nyelveken való megjelenésével a kritikák száma természetesen csak tovább gyarapodott. A szovjet szocialista kritika például erősen támadta a művet és Holdenből egyfajta „antikapitalista lázadót” csinált – ugyanez a hozzáállás fedezhető fel a vasfüggöny keleti oldalának többi országában, így a Magyarországon kialakult véleményekben is. Salinger műve azonban elért azokhoz, akiknek írója valóban szánta: a regényt kitörő lelkesedéssel fogadták a Holdenhez hasonló középiskolás, egyetemista és főiskolás generációk, akik saját életérzésük manifesztációjának tekintették a művet – és ezt csak fokozta a könyv „profán, szexuális és az amerikai hagyományokkal ellentétes” tartalma miatti betiltása (French 1963: 28). „De a *Zabhegyező* általában meghódította a kollégiumokat, egy amerikai katolikus hetilap például arról értesít, hogy a jezsuita kollégiumok (!) 1959-es országos tanulmányi versenyén a diákok kilencven százaléka Salinger regényét választotta irodalmi témául. Az amerikai kritika statisztikusai a *Zabhegyező* hatalmas bestseller-sikerének (tiz évvel az első kiadás után

még évi negyedmillió példány fogyott belőle Amerikában) a titkát egyenesen az amerikai olvasóközönség szerkezetének megváltozásában látják: a régebbi nő-többség helyét kamasztöbbség foglalta el” (Elbert 1964: 1383).

A mű magyarországi fogadtatása is hűen tükrözi mindazokat az ellentmondásokat, amelyeket a regény anyanyelvi olvasói körében élesztett. A kritikusok tábora itt is két pártra szakad: vannak, akik dicsérik és vannak, akik támadják a művet. Hazánkban jó pár éves késéssel, 1964-ben jelenik meg a regény nyomtatásban magyarul, fordítója Gyepes Judit. Rögtön a megjelenést követően irodalmi folyóiratok hasábjain kirobban az ún. *Zabhegyező*-vita, amely részben magát az eredeti művet és annak nyelvezetét minősíti, részben a fordítással foglalkozik.

Tanulmányom a vitában felmerülő főbb kérdéseket mutatja be három különböző folyóiratban megjelent értékelő hangvételű cikkekre támaszkodva az eltérő nézőpontok és vélemények ütköztetése és a vitában körvonalazódó, általános érvényű problémák, kérdések tárgyalásán keresztül. Magam e sorok írójaként az akkori cikkírókkal szemben egyrészt előnyös helyzetben vagyok, hiszen egy közel négy évtizeddel korábban folytatott vitáról mondhatok véleményt az azóta eltelt évek tapasztalatainak birtokában, másrészt viszont helyzetem hátrányosnak mondható, mivel a vita olyan társadalmi és nyelvi kérdéseket érint – például a hatvanas évek diák argója – amelyekről elsődleges, személyes információim, tapasztalataim nem lehetnek. Ezért elengedhetetlenül fontosnak tartom a vita ismertetése előtt a regény keletkezési körülményeinek illetve magának a regényről az irodalomtudományban azóta kialakult és általam felkutatott nézeteknek illetve ezek összefüggéseinek a leírását.

2. A *Zabhegyező* és a kor, melyben íródott

2.1. Az 'álságos' ötvenes évek

A regény főhőse, Holden Caulfield maga nevezi az ötvenes éveket 'álságosnak' (az eredetiben *phony*, a magyar fordításban *hamis* illetve legtöbbször *megjátszott*) és ez az általa oly gyakran használt szó jellemzi a korabeli amerikai élet úgyszólván minden jelenségét. Az ötvenes évek történelme Dél-Koreában kezdődik az északi kommunista szomszédok elleni harccal, amely egyben a nemzetközi politikai színtér átalakulását is jelzi: a világ polarizálódik, kialakul a két szembenálló atomnagyhatalom közötti évtizedekig tartó gazdasági, társadalmi, politikai és ideológiai feszültség. A kommunizmus fenyegető szelleme kísért a nyugati világban, amit szinte a hisztérikus félelemig fokoz a média: politikai „boszorkányüldözés” indul a wisconsini szenátor, McCarthy beszéde nyomán (French 1970:2), ami romboló hatással van az amerikaiak nagyra becsült demokráciájára, szabadságjogaira. Félelem és gyanakvás uralkodik a politikában, amit a szovjet „Szputnyik” 1957. október 4-i fellövése csak tovább fokoz. Az amerikaiak először az oktatás megreformálásával próbálják behozni technikai lemaradásukat, majd egy gyorsabb és egyszerűbb módszerhez folyamodnak: az agyelszíváshoz. Megkezdődik a verseny, röviddel ezután a Holdra lép az első amerikai (a világszerte jól ismert képsorok eredetiségét napjainkban erősen megkérdőjelezi egyes szak-

értők), és az Egyesült Államok mindent megtesz, hogy visszaszerezze nemzetközi presztízsét és biztonságérzetét.

Mindeközben az átlagpolgár meggazdagodott, jövedelme megduplázódott és a materiális javak megszerzése lett élete fő célja. A pénz mellett megjelent egy másik hatalmi tényező, a média, s vele együtt a konformizálódás folyamata. Warren French az ötvenes évek generációját „hallgatag generáció”-ként („silent generation”) említi (French 1970: 6), míg Robert Lowell egy versében a „lenyugtatott ötvenes évek”-ről („tranquilized Fifties”) (*saját ford.*) beszél (Northon Anthology 1989: 2475).

A kor irodalmát John Dos Passos, Ernest Hemingway, Steinbeck és Faulkner, Flannery O’Connor és Saul Bellow neve fémjelzi, de mindegyikjük közül kitűnik Salinger. Neki a *Zabhegyezőn* kívül mindössze 30 novellája, egy válogatott novelláskötete és egy családrégénye jelenik meg, mégis ő számít az ötvenes évek igazi krónikásának: ő az egyedüli, akinek sikerül hitelesen ábrázolnia egy generáció kimondhatatlan, „elfojtott” érzéseit egy számukra is jól ismert hangon, nyelven. Salinger az elfogadás attitűdjét propagálta, mint azt művében is látni fogjuk, ezért vonul vissza cornish-i otthonának magányába. S bár könyvét az ötvenes évek szülte és ennek a generációnak szánta, azóta igazi modern klasszikus vált belőle, és habár akkoriban sokan – szándékosan-e vagy sem – félreértelmezték a mű üzenetét és nyelvezetét, mára a regény bebizonyította, hogy mondanivalója a jövő generációinak is szolgál hasznos üzenettel.

2.2. A *Zabhegyező* fő témái

Mint azt az előzőekben már említettem, a regény főszereplője, Holden Caulfield alakja és nyelve sokak felháborodását váltotta ki az Egyesült Államokban éppúgy, mint hazánkban. Kritikusi azonban, véleményem szerint, túlságosan leegyszerűsítik az amúgy igen összetett, nagy írói gonddal megrajzolt alakot. Caulfield egy tizenéves, ártatlan kamasz a „hamis”, korrump világban, aki a többi, ártatlan gyerek megmentője kíván lenni, és kezdetben ez az isteni megmentő-szerep határozza meg az élethez való viszonyulását. Ő akar lenni a „srácfogó a rozsbán” (187), aki megakadályozza, hogy a gyerekek a játék hevében felmásszanak és egy óvatlan pillanatban leessenek egy közeli szikláról. Ezt az életfilozófiát Robert Burns egy általa rosszul idézett verssorára alapozza, mint az a regény cselekményéből egy a testvérével, Phoebe-vel folytatott párbeszéd során kiderül (179-180/ magyar fordítás: 187-188).

Burns egyrészt az író kedvencei közé tartozik (French 1963: 34), másrészt a skót költő a XVIII. századi romantika pasztorál-ideáljának megtestesítőjeként Holden hasonmásaként fogható fel. Mindketten autentikusan beszélnek koruk és környezetük dialektusát és mindketten a valóságból a természet védelmébe vágynak vissza, habár Holden XX. századában a természet rousseau-i ideálja már nem létezik. Az ártatlanság blake-i „bárány”-világát felváltotta a „tigris” világa – vagyis a természet is „hamis”, boldogság helyett a halálba vezet, mint azt a regényben Holden barátnője, Sally Hayes is megfogalmazza (138/144).

Vagyis Holden nem csupán egy érzékeny 16 éves kis Rousseau, mint azt jó pár kritikus állítja – alakja ennél jóval összetettebb.

Sokat idézik Holden tanárával, Mr. Spencerral folytatott párbeszédét, amelyben először jelennek meg a Central Park kacsái és a kérdés, hogy vajon hova tűnnek télen (17/17). Holden megmentő szerepét jól példázza ez a regényben vissza-visszatérő probléma: a kacsák az *ártatlanok*, akiket valamilyen *veszélytől* meg kell *menteni*, akárcsak a rozstáblában kergetőző gyerekeket. Ez a megmentő szerep egyik fő témaként végigkíséri, és meghatározza Holden alakját az egész regényben. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy Holden nem teljesen biztos abban, hogy meg *kell-e* menteni a kicsiket, az ártatlanokat – ezt mutatják a két taxisofőrhez intézett kérdései is (64/68 illetve 88/90-91). A cselekmény során több lehetséges megmentő-figurával is találkozik, például Carl Luce pszichiáter apjának személyében, aki azonban maga is a „hamis” világ befolyása alá kerülve képtelennek bizonyul erre a feladatra; Mr. Spencer és Mr. Antolini, Holden két tanára, akiknek felsőbbrendűséget sugalló megmentő-alakja kudarcra van ítélve emberi gyengeségük, tökéletlenségük okán.

Holden maga is megpróbálkozik a megmentő szereppel: pénzt ad a két apácának; segít egy kislánynak felvenni korcsolyáját; előadást tart két kislánynak a Természettörténeti Múzeumban az egyiptomi múmiák bebalzsamozásáról; és végül akkor, amikor minden „... meg” falfirkát szeretne letörölni, hogy a kisgyerekek nehegy elolvassák őket. Kisgyerekeket próbál tehát megvédeni a valós világtól, anélkül azonban, hogy tudná, azok akarják-e az ő védelmét. A Broadway éneklő kislány éppen ezt a törekvését gúnyolja ki dalával, s ettől a ponttól Holden kezdi másképp látni a világot: rádöbben, hogy az ártatlanok boldogok lehetnek anélkül, hogy minduntalan meg akarnának menekülni az őket körülvevő világ veszélyeitől, mi több, fel akarják fedezni azokat. És ez az a pillanat a regényben, amikor Holden először nem érez depressziót (122/127). Később a Természettörténeti Múzeumban maga is megfogalmazza a gondolatot, hogy egy olyan világban, ahol teljes védelem alatt áll az ember, unalmas lehet élni (128/133). Aztán a múzeumnak ez az unalmas biztonságérzetet nyújtó világa is szertefoszlik, amikor ott is felfedez egy „... meg” feliratot (210/220).

Meg kell említenünk Phoebe, a testvér alakját is, aki önmaga egy megmentő, mégpedig éppen Holden megmentője. Neve a görög mitológiában a Hold istennőjével azonos, és valóban ő vezeti bátyját a világ sötétjében a megoldáshoz: az élet elfogadásához anélkül, hogy a „hamis” világ részévé válna. Holden végül feladja az eredeti „fogó-a-rozsbán” („catcher-in-the-rye”) vízióját a körhinta-jelenetben (218/226). Elfogadja az élet veszélyeit és azt, hogy a gyerekek tudnak magukra vigyázni, nincs szükségük megmentőkre.

A regény Holden életfilozófiájának változását mutatja be: hogyan jut el a Central Park kacsái és a rozstáblában futkározó gyermekek képétől a megmentő szerep teljes feladásáig és az élet veszélyeinek, hamisságának elfogadásáig. Ez tehát fejlődésregény, több, mint egy a világot elutasító és az ellen lázadó, rebellis kamasz története. Valóban elutasítja a képmutatást, mindent és mindenkit kritizál, de alakjában összefonódik a tagadás és az elfogadás: a dolgok mindkét olda-

lát nézi és kétkedése, bizonytalansága akadályozza meg abban, hogy egyértelmű, kategorikus döntéseket hozzon.

Gyakran viszonyul elutasítóan valamihez, amit aztán maga is kénytelen később elfogadni, mint például a semmitmondó, üres frázisok használata mindennapi párbeszédeinkben (92/96), a moziba, színházba járás. Ez az ellentmondás, valamint az emberekkel való kommunikációra való képtelensége aláássa személyiségét, depresszióba dönti. Charles Kegel szerint Holden általános problémája a „kommunikációképtelensége” (Kegel 1963:53) és az ebből fakadó magánya, amelyet a cselekmény során többször is megpróbál enyhíteni különböző emberi kapcsolatokkal, de mindhiába. Több alkalommal is próbál telefonon és üzenetekben keresztül kommunikálni, de ezek a próbálkozásai is jórészt sikertelnek. Mi több, a benzinkutas jelenetben kifejti vágyát, hogy siketnémaként szeretne élni mindenféle emberi kommunikációtól elvágva (205/ 209).

Ezek az érzései az alakjában megtestesülő elidegenedés általános érzéséből fakadnak – ez a könyv másik nagy témája. Az ötvenes évek tömegkommunikációs robbanása eltávolította egymástól az embereket mind társadalmi, kulturális, mind gazdasági értelemben véve. Ez az életérzés azonban már korábban is megjelent az amerikai irodalomban, gondoljunk csak Washington Irving *Rip van Winkle*-jére, Hawthorne *Skarlátbetűjére*.

Az elidegenedés folyamata a sehova sem tartozás, a kitaszítottság érzésével kezdődik. Ennek az érzésnek a hatására a kitaszított szereplő cselekvésbe kezd: önvizsgálatot tart, majd különböző fizikális/mentális szenvedések által megváltozva képessé válik arra, hogy felülkerekedjen az elidegenedettségek érzésén – mindez a fájdalmas belső folyamat valamilyen külső változásban, gyakran utazás formájában jelenik meg, melynek végén a hős visszatér a kiindulási pontra vagy egy új élethelyzetben, új környezetben megtalálja azt, akihez vagy amihez tartozhat. A harmónia újra helyreáll. Ez az út rajzolódik ki Caulfield történetében is, amikor a Pencey Prep elhagyásával cselekvésre szánja el magát, háromnapos New Yorki-i Odüsszeiája a megtisztulás története, majd legvégül a főhős megbékél önmagával és a világgal, s úgy dönt, hazatér.

A regény harmadik jellemzője, a világba asszimilálódni képtelen tinédzser hős szerepeltetése a kritikus, Leslie Fiedler által „jó rosszfűk”-nak nevezett irodalmi vonulat részévé teszi a művet (French 1963: 103), mely tradíció egyik jeles képviselője Mark Twain *Huckleberry Finnje*. Mindkét mű naiv narrátora otthonról megszökö ifjú hős, akik koruk problémáiról beszélnek a maguk jellegzetes nyelven (érdekes, hogy mindkét művet időszakosan betiltották). Mindketten elvágódnak a civilizációból a természetbe. Holden azonban érzékenyebb, „lelkizőbb” alkat, pszichológiai harca, kételyei, idealizmusa Shakespeare *Hamletjéhez* teszi hasonlatossá (erről maga Holden vall egy színházi előadás kapcsán (123/128), és saját megőrülését is gyakran emlegeti (130/137), míg kommunikációképtelensége, elidegenedettsége és spirituális utazása Joyce *Daedalusát* idézi. Mindez jól bizonyítja, mennyivel sokszínűbb, bonyolultabb jellem Salinger főhőse a kritikusok által megrajzolt utálkozó kis kamasznál.

3. A mű hazai fogadtatása: a *Zabhegyező*-vita

Mint azt már a bevezetőben említettem, a *Zabhegyező*-vita főbb pontjainak ismertetéséhez három megjelent kritikát használok alapul: Nemeskürty István *Zabhegyező?* (Új Írás); Koroknai Zsuzsa *J. D. Salinger: Zabhegyező* (Kortárs); és Vidor Zsuzsa *A diák jassz nyelv és jasszmagatartás* (Valóság). A szóban forgó cikkek mindegyike közel egy időben, 1964 augusztus, szeptember folyamán jelent meg a felsorolt irodalmi folyóiratokban.

A mű fordítóját érő legélesebb kritikát maga a cím magyarra fordítása váltotta ki: az egyébként magyarul igen jól hangzó „szellemes cím – „*Zabhegyező*” – kedvéért eladta a fordító a mű pozitív mondanivalóját, akarva-akaratlan az öncélú létezés filozófiájává torzítva azt” – írja Nemeskürty cikkében (991), majd részletesen kifejti, az eredeti angol és a magyar fordításból vett idézetekkel alátámasztja bírálatát. Koroknai szintén – bár csak igen röviden – megemlíti a címmel kapcsolatban felmerült kifogásokat. Valójában ezekkel a kifogásokkal egyet kell értenünk, hiszen, mint azt a mű tárgyalása során már említettük, a rozstáblában játszó gyerekek jelenete kulcsfontosságú motívum Holden jellemének, változásának megítélésében, és így az egész cselekményben.

A jobban csengő „*zabhegyező*” kifejezés azonban semmit sem árul el a főhős megmentő szerep utáni vágyáról, sőt éppen ellenkezőleg, a céltalan, értelmetlen cselekvés sugalmazásával további lehetőséget ad az amúgy is szépszájú, Holdent negatív hősként beállító félreértelmezések kialakításához. „Értelmetlen dolog ez, és a regény mélységesen komoly mondanivalóját a visszájára fordítja.” – zárja cikkét Nemeskürty, lehetséges megoldást nem ajánlva, pedig maga is elismeri, hogy „...A rozsban a fogó. Kétségtelen, hogy ez magyarul képtelenül hat.” (992). Nehéz dolga lesz annak, aki valaha is megpróbálja másként, az eredetihez hűen újrafordítani ezt a címet, feltéve, hogy ez ennyi év után egy, a már irodalmi kánon részét képező cím esetén egyáltalán lehetséges és/vagy szükséges.

Koroknai Zsuzsa a könyv címének értelmezésével kapcsolatos rövid bíráló megjegyzésén kívül azt a problémát említi meg a fordításra vonatkozóan, hogy az eredeti műben használt diákargót a fordításban több helyen pesties kiszólások, vagánynyelvi fordulatok helyettesítik. (Igaz, Koroknai nem teljesen itéli el az alkalmazott fordítói eljárást, hiszen maga is jobb megoldásnak tartja azt az eredeti köznyelven vagy netán irodalmi nyelven történő tolmácsolásánál.)

A mű első megjelenésének idején a cikkében idézett kifejezések („megütné a gutman”, „jattolt”, „komálom”) lehet, hogy jellemzőbbek voltak a nagyvárosi argó nyelvhasználatban, mint mondjuk egy vidéki település diáknyelvében, de nem szabad elfelejtenünk, hogy a mű cselekménye is egy nagyvárosban, New Yorkban játszódik, és mi más lehetne az ott beszélt argó megfelelője hazánkban, ha nem a pesti. Ráadásul tudjuk, hogy egy beszélő nyelvhasználatában nem lehet éles határvonalat húzni a különböző nyelvváltozatok között, hiszen a beszélő egyszerre több csoportba is tartozik egyidejűleg s ezen keresztül több nyelvhasználati formát tudhat magáénak. Ráadásul „a magas fokon rétegzett modern társadalmak különböző csoportjai sem különülnek el élesen egymástól általában, gyakoriak ... közöttük az átmenetek, az átfedések, az egymásba fonódások” (Kiss

1995: 75). A fordító tehát, véleményem szerint, semmilyen hibát nem követett el azáltal, hogy több olyan magyar csoportnyelvet is felhasznált munkája során, amelyek a főhős életkörülményeinek ismeretében megfeleltethetők az eredeti, a főhős egyéni nyelvváltozatában jelenlévő amerikai csoportnyelveknek.

A kifogásolt fordítói eljárás védelmében még az is felhozható, hogy talán helyesebb ezt a kérdést a szleng oldaláról megközelíteni. A szleng tágabb fogalma ugyanis „magában foglalja mind az argó (a „zsvivány- vagy jassznyelvet”), az ún. ifjúsági csoportnyelvet, de a társalgási nyelv alsóbb, fesztelen (és sokszor durva, sőt trágár) rétegeinek szókincsét is; általában mindazokat a szavakat, melyeket sokan használnak, még többen ismernek, de a közkézen forgó általános szótárak nem tartalmazznak” (András 1989:10). Bárczi Géza 1932-ben már felismerte azt a nyelvfejlődési folyamatot, amely során az ún. „pesti nyelv”-ből az argó szavak magasabb társadalmi rétegek és a nem nagyvárosi lakosság körében egyaránt kezdtek elterjedni, s ugyanez a folyamat volt megfigyelhető az amerikai és más európai nyelvekben (Kiss 1995: 80). Ebből a szempontból nézve a fordító éppen korát megelőzve felismerte ezt a tendenciát és ’beemelte’ a pesti argót a fordításába.

Szintén a magyar szleng megjelenése és a fordításban történő alkalmazása okozhatja a Vidor és Nemeskürty cikkekben fellelhető alábbi általános megállapításokat. Vidor azt írja, hogy a magyar nyelvű fordításban élesebb a különbség a főhős nyelve és a magyar köznyelv között, míg e kettő az amerikai angolban „közelebb állnak egymáshoz”(75). Nemeskürty szerint „a fordítás vagánykodó stílusa nem azonos az angol nyelvű eredetinek srácos bemondásokkal tűzdelt, de egy jó fokkal irodalmibb nyelvű stílusával”(991). Mindkét kritikus, nézetem szerint, azért érez így, mert egyrészt nem számolnak azzal, hogy a mű eredetije jó 13 évvel korábban legalább olyan nemtetszést váltott ki az amerikai kritikusok körében – elsősorban éppen a nyelvezete miatt –, mint az ennyi évvel később Magyarországon tapasztalható. Másrészt az amerikai társadalomban valóban korábban indult el és gyorsabb ütemben haladt a szóban forgó nyelvváltozási folyamat, amelynek eredményeképpen a szleng jóval közelebb kerülhetett az akkori amerikai köznyelvhez. S a fenti megállapítások értékelésekor azt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy mindkét bíráló egy idegen nyelvi változást vet össze a saját anyanyelvükben lejátszódó változási folyamattal, ami anyanyelvi beszélők lévén, a változás általi személyes érintettségük miatt, bírálatukat erősen befolyásol(hat)ja.

Koroknai cikkére visszatérve a szleng által kiváltott ellenérzéseknek másik példája az a kritikai vonulat, ami a fordítás helyett valójában a mű eredeti nyelvét, a diákargót és annak a műben betöltött szerepét minősíti. A cikkíró véleménye szerint ez a nyelv „eredetieskedő, valójában azonban nagyon is sablonos, szegény szókincsű, primitív... [Holden] mai kamasz-lényének egyik fölöttébb jellemző ellentmondását hordozza ez a nyelv; az önkifejezés szüntelen vágya és az igazi önkifejezésre való képtelenség között feszülő, kízó ellentétet” (1509–10). Hasonlóan elítéli Vidor a mű általa diák jassznyelvként emlegetett nyelvezetét: „a jassznyelv nyelvrontási folyamat terméke”(71), „szegényedést jelent abban a vonatkozásban, hogy leegyszerűsíti, gyakran elszűrki, sematizálja a nyelvet, megfosztja attól, ... ami által a nyelv egyáltalán a művészet eszközévé válhat:

az árnyalás lehetőségeitől” (72). Ugyanakkor a nyelv „szegényedése” mellett annak „gazdagodásáról” is beszél, igaz, Kovalovszky Miklósnak a jassznyelvről írt egy cikkében mondottakra hivatkozva ezt „látszólagos”-nak nevezi. A nyelv regényben betöltött szerepeként pedig azt mondja, hogy „Salinger ... a kamaszok jellegzetes nyelvhasználatának bemutatásával ... rávilágít a társadalommal való szembenállás társadalmi-lélektani gyökereire” és „zabhegyezői magatartás”-ként írja le a főhős „nagyképű, patetikus és bőbeszédű társadalommal” való szembenállását, „bagatellizálási törekvés”-ét, „szembenézéstől való menekülés”-ét (74).

Ami a nyelv „elszegényedését” és „látszólagos gazdagodását” illeti, Vidor több helyen is ellentmondásba kerül önmagával. A cikk jelentős részében a magyar nyelvű fordításból vett példákkal fűszerezve próbálja bemutatni a jassznyelv jellemzőit, s ezekből kiindulva megfejteti a nyelvváltozat kialakulásának „lélektani rugói”-t. Eközben hol negatív, hol pozitív jelzőkkel szól az adott nyelvről: „Aho-gyan a jassznyelv lexikai gazdagodását is egy leleményesen fürge, képalkotó fan-tázia jellemzi, úgy a *mondatszerkesztési sajátosságok még fokozottabban* valamilyen *gyors tempójú asszociációkra* támaszkodó folyamatokról árulkodnak ... A felgyor-sított kapcsolással együtt jár az összetett képekből alkotott mondatépitmény, a metaforalánc egy láncszemének, a közbeeső képnek a kihagyása. Ilyen *képkí-hagyásos metaforák* gazdagon virulnak-burjánzanak a jassznyelvi stilisztikában. Ezek néha frappánsan szellemesek, hallatlanul szemléletesek... (72-3). A felsorolt szerkezeti jellegzetességek megegyeznek abban, hogy valamiféle gyorsítás, összevonás, kihagyás adja meg karakterüket.” A gyorsító szándék lélektani okait pedig a következő tényezőkben látja: (1) a modern élet okozta időhiány; (2) a rétegnyelvek konspiratív sajátossága, amellyel a kívülállók megértését akadályoz-zák; (3) a modern költői nyelv elgondolkodtatásra készítő tendenciája; (4) a már korábban említett „zabhegyezői magatartás”.

Megítélésem szerint az elemzőnek igaza van annyiban, hogy, mint az a csoport- és rétegnyelvekre általában jellemző, a csoporthoz tartozásnak és a kívül-állók kizárásának egyik alapvető nyelvi eszköze a köznyelvtől való eltérés, egy különálló nyelvváltozat kialakítása, s a dolog természetéből fakadóan egyszerűbb a nyelvi elemeket rövidítés, egyszerűsítés által változtatni (és ily módon végeredményben a nyelvet „gyorsítani”), mint hosszabb, bonyolultabb szerkeze-teket, elemeket kialakítani. Ez azonban a nyelvek, nyelvváltozatok fejlődésének általánosan jellemző tendenciája, mint ahogy az is, hogy az ilyen módon kiala-kított elemek, szerkezetek – mint a cikk írója által is elemzett elliptikus szerke-zetek – dekódolása bonyolultabbá, nehezkesebbé válik – elliptikus szerkezetek esetén például a hiányzó szemantikai és szintaktikai információ szükséges pótlása, rekonstrukciója miatt. Idővel azonban ezekre a folyamatokra nem is lesz szükség, hiszen, mint az a cikkben példaként felhozott szerkezetek esetén is tör-tént, az adott elemek lexikalizálódási folyamat eredményeképpen idiomatikus szerkezetekké alakulnak, amelyek adott illokúciós tartalommal bírnak, például: „*Nem vágnád a ronda körmödöt az asztal fölött?!*” jelentése Vidor szerint még „*Mi volna – de ezt el sem tudom képzelni rólad, mert olyan rendetlen vagy –, ha nem vágnád a ronda körmödöt az asztal fölött?!*” (73) ma már mindenkinek egyértelműen egy kategorikus felszólítás funkcióját tölti be, vagyis „*Ne vágd a*

ronda körmödet az asztal fölött!” Ráadásul mára ez a szerkezet teljesen hétköznapi, köznyelvi szerkezetévé vált.

A felsorolt, változást kiváltó okok közül tehát a másodikat elfogadhatónak, az elsőt és a harmadikat erőltetettnek érzem, míg a negyediket kifejezetten elhibázottnak. Ez az a pont, ahol, mint arra már korábban utaltam, mind az amerikai, mind a magyar kritikusok egy része helytelenül ítélte meg a mű nyelve és mondanivalója közti viszonyt, illetve értékítéletüket erősen befolyásolta a szlengről általánosan kialakított közvélekedés.

Salinger tinédzserekről írt tinédzsereknek – milyen más nyelvet használhatott volna, mint az adott korosztály tagjai által beszélt szlenget, amelynek hitelességét jól bizonyította az akkori diák korosztály körében aratott óriási sikere. De nemcsak ennek a társadalmi rétegnek a hangja szólal meg a regényben, mellettük feltűnnek más nyelvváltozatok is, mint Sunny, a prostituált, Maurice, a liftesfiú vagy a New York-i taxisofőrök. Salinger tudatosan használja az angol nyelv különböző – főleg beszélt nyelvi – változatait (ő az első angol nyelven író, aki külön eszközként használja a dőlt betűs kiemelést, mellyel a beszélt nyelv figyelemfelkeltő, kiemelő funkciójú hangsúlyait jelöli). Azt tartják róla, hogy különleges gonddal gyűjtötte magának a szavakat és kifejezéseket, amelyeket aztán később munkáiban felhasznált. Gyakran órákat töltött el hosszú szólistáit tanulmányozva, míg kiválasztotta a szövegbe illőt (Skow 1961: 61).

A szleng használata egyrészt Holden szuperérzékenységét hivatott kifejezésre juttatni. Míg a köznyelvi szavak egyértelműen kifejeznek valamit, utalnak valamire, addig a szleng kifejezések metaforikus jellegüknél, képiségüknél fogva nehezebben meghatározható, bizonytalanabb, sokszor többretegű jelentéssel bírnak. Amerikai nyelvészek szerint 100 tipikusan szleng szó, kifejezés jelenik meg a műben (Rot 1978: 45), ezek némelyike újból és újból visszatér. Általában a „hamis” világ valamely negatív jelenségére utalnak, mint például „*goddam, lousy*” és „*moron, bastard, sonuvabitch*”. Holden világ iránti gyűlöletét fejezik ki ezek az állandóan visszatérő elemek.

Holden hosszabb, összetett szerkezeteket is gyakran ismétel, ilyen az „*and all*”, „*or anything*”, „*or something*”, „*I really mean it*”, „*I really did it*”, „*If you want to know the truth*”. A legfőbb funkciója ezeknek a kifejezéseknek az olvasó/hallgató biztosítása arról, hogy a narrátor Holden komolyan beszél – erre szükségünk is van, hiszen egy ponton megtudjuk, hogy Holden nagy hazudozó; illetve ezek a szerkezetek is kiemelik azt, mennyire nem akar a főhős részévé válni az őt körülvevő hamisságoknak. Vidor cikkében erre vonatkozóan beismeri, hogy „ilyen értelmezésben lehet a jasszmagatartásnak illetve nyelvhasználatnak bizonyos pozitív erkölcsi magja.”

Holden tudatosan éli az életét, véleményt alkot a világ legkülönfélébb jelenségeiről, az emberekről, ugyanakkor váratlanul érik események, hatások, amelyek fölött nincs és nem is lehet kontrollja. Kamaszként tanácstalanul áll ebben a világban, megmentő-ideálját feladva, határozatlanságát, tanácstalanságát jól tükrözik az alábbi kifejezések, amelyek mindegyike bizonytalanságot fejez ki: „*I was beginning to sort of hate him*” (16), „*I started to sort of laugh*” (203), „*It was funny in a way*” (26), „*I sort of liked him in a way.*” (210).

Mint azt a fenti példák jól mutatják, a felsorolt szleng szerkezetek, kifejezések

külön jelentéssel bírnak a műben, használatuk az író részéről tudatos, célirányos, akár csak a trágársága miatt sokat kifogásolt „... meg” kifejezés megjelenése Phoebe iskolájának és a Természettörténeti Múzeumnak a falán. Salinger nem az olvasóközönség megbotránkoztatásának céljából használja éppen ezt a kifejezést, hanem azért, mert sokkoló hatásuknál fogva éppen ezek a szavak alkalmasak arra, hogy Holdent rádöbbsentsék: „Azért nem talál az ember szép és békés helyet, mert egyáltalán nincs is” (220/210). Véleményem szerint a trágárság és minden más, a hagyományostól eltérő nyelvi eszköz jelenléte és használata, akár formai, akár tartalmi jegyként tekintünk rájuk, nem lehet kétséges az irodalomban, abban az esetben, ha alkalmazásuk hozzájárul a szövegegész kialakításához és megszólalásához, a hitelesség, a kifejező-, és ábrázolóerő megteremtéséhez. A mű egészét tekintve tehát azt kell mondanunk, hogy a szleng egész művön végighúzódo konzekvens használata indokolt és tudatos, korántsem von le a mű irodalmi értékeiből, inkább fokozza, például a jellemábrázolás plasztikusabbá tételével.

Azok pedig, akik a szleng és a főhős alakjának kapcsolatában a primitivizálódást, a tinédzserkori céltalan lázadást és az önkifejezésre való képtelenséget vélik meghatározó jegyként felfedezni, alapvetően félreértelmezik, leegyszerűsítik a művet és bírálatukat döntően az élet egyre több területén felbukkanó szleng jelenségek fölött érzett személyes felháborodásuk határozza meg.

Vidor cikkének utolsó, összegző részében megkísérli feloldani a nyelv felett érzett általános megbotránkozása, illetve az adott irodalmi mű azonos nyelvezete között feszülő ellentmondást: „Mindazok a nyelvi folyamatok, amelyek arra irányulnak, hogy egy egészséges erkölcsi szemlélet újszerűen leleményes – és ezért hatásos – kifejezői legyenek, életképesek, a nyelv képalkotó módszereit gazdagítják, s mint ilyeneknek nemcsak létjogosultságuk van – a maguk funkciójában –, hanem különleges esztétikai értékük is. A legszemléletesebb képek és képsorok néha egyenesen művészi produktumnak tekinthetők. ... A jassznyelvi szóhasználat vagy mondatszerkezet akkor válik igazán ellenszenvenessé, izléstelenné, ha az nem az egyén eredeti és őszinte megnyilatkozása, hanem csupán utánérzés, divathóbort, sablon. ... Minthogy pedig mindennapi életünkben aránytalanul többször találkozunk a jassznyelv ilyen tömegcikk-arculatával ... nyelvi kultúránk szempontjából nincs komoly elvi értéke” (75). A cikkíró szerint tehát ugyanaz a nyelvezet különböző értékeket képvisel attól függően, hogy ki és mire használja. Ezzel a véleménnyel akár azonosulni is lehet, a következő kiegészítések figyelembe vételével.

- (1) A cikk keletkezése idején kezdődött az a folyamat, amelynek során a szleng közvetítő szerepének eredményeképpen egyre több korábban meghatározott társadalmi nyelvváltozat, nyelvi elem, szerkezet jelent meg az élet és a köznyelv több területén. Ez a nyelvfejlődési folyamat mára általánossá vált, s a diák- és ifjúsági nyelv egyre növekvő köznyelvalakító funkciója szorosan összefügg az ifjúság mai, a korábbinál jóval nagyobb önállóságával, társadalmi szerepével és elismertségével. Az iskolázottsági szint általános emelkedése és a felsőoktatás tömegesítése révén erősödik a különböző iskolatípusok által közvetített viszonylag homogén nyelvhasználat

szerepe és a köznyelv általános állapotára gyakorolt hatása. A folyamat együtt jár a köznyelvi nyelvhasználat szlengesedésével, a szubnorma egyre erősödő térhódításával (Kiss 1995: 81). Az általánosan elfogadott normáktól való elszakadási törekvés szabad utat enged a trágár kifejezések mindennapos használatának, melyek egy része kvázi-szalonképessé válva végső soron a norma elsilányosodásához vezethet. Ennek veszélyét azonban minden korban hajlamosak vagyunk eltúlozni. Ma ugyanúgy féltjük nyelvünket a „nyelvromlástól”, a trágárság eluralkodásától, mint negyven évvel ezelőtt tettük, de ez a félelem és ösztönös védekezés a változásokkal szemben legalább olyan természetes velejárója a nyelv alakulásának, mint a változás maga. A két mechanizmus egymást feltételezve, egymást akadályozva és segítve, kölcsönhatásban létezik – és nemcsak a nyelvben.

- (2) Szociolingvisztikai felmérések eredményei azt mutatják, hogy a szélsőséges illetve trágárnak minősíthető nyelvhasználat egyértelműen visszaszorul az életkor előrehaladtával – még a harmadlagos szocializáció, azaz a munkavállalás, az aktív tevékenység megkezdése előtt. Nem kell hát azonnal megkongatni a vészharangot, ha azt tapasztaljuk, hogy fiataljaink a másodlagos szocializáció idején, részben a csoportnormákhoz való igazodásból fakadóan, több, a normától eltérő szót, kifejezést használnak. És elhamarkodott lenne csupán a hétköznapi benyomásaink alapján olyan következtetésekre jutni, miszerint a fiatalok által beszélt divatos nyelvi változat alacsonyrendű, primitív, és anyanyelvi képességeik nem megfelelően fejlődnek. Az ilyen és ehhez hasonló általánosító megállapításokat mindig jól megalapozott, körültekintő nyelvészeti vizsgálatoknak kell(ene) megelőzniük, „diagnosztizálni” a nyelvi kórképet és kijelölni a „terápiát” – hogy a magyar nyelvűvelésről folytatott Kontra - Deme vita találó metaforáját idézzem (Kontra 1998: 49-53).

Irodalom

- András T. L., Kövecses Z. 1989. *Magyar-angol szlengszótár*. Budapest: Maecenas.
- Bart I., Rákos S. (szerk.) 1981. *A műfordítás ma*. Budapest: Gondolat.
- Deme L., Grétsy L., Wacha I. 1987. *Nyelvi illemtan*. Budapest: Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó,
- Elbert J. 1964. Salinger. *Nagyvilág*. 9. 1381–1386.
- French, W. 1963. *J. D. Salinger*. New York: Twayne Publishers, Inc.
- French, W. 1970. *The Age of Salinger. The Fifties: Fiction, Poetry, Drama*. Deland, Florida: Everett/Edwards, Inc.
- Kegel, Ch. 1963. Incommunicability in Salinger's „The Catcher in the Rye”. In: Laser, Marvin (ed.): *Studies in J. D. Salinger: Reviews, Essays, and Critiques*. New York: Odyssey Press.
- Kiss J. 1995. *Társadalom és nyelvhasználat. Szociolingvisztikai alapfogalmak*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kontra M., Saly N. 1998. (szerk.): *Nyelvmentés vagy nyelvárulás. Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról*. Budapest: Osiris.

- Koroknai Zs. 1964. J.D. Salinger: Zabhegyező. *Kortárs*. 9. 1509–1510.
- Lowell, R. 1989. Memories of West Street and Lepke. In: Baym, Nina et al. (eds.): *Norton Anthology of American Literature*. 3rd ed. New York: W.W. Norton & Company, Inc.
- Nemeskürty I. 1964. Zabhegyező? *Új Írás*. 8. 991–992.
- Rot S. 1978. J. D. Salinger művei a modern stiliztika fényében. *Filológiai Közlemények*. 1. szám.
- Skow, J. 1961. A Private World of Love and Death. *Time Magazine*, September 15.
- Steiner, G. 1959. The Salinger Industry. *Nation*, November 14.
- Stern, J. 1951. Aw, the World's a Crummy Place. *New York Times*, July 15.
- Trágárság és irodalom. *Nagyvilág* 1968: 124–31., 282–8., 441–8., 597–609.
- Vidor Zs. 1964. A diák jassznyelv és jasszmagatartás. A Zabhegyező ürügyén. *Valóság*. 9. 69–75.

Források

- Salinger, J. D. 1983. *Zabhegyező*. Ötödik kiadás. Fordította: Gyepes Judit. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Salinger, J. D. 1988. *The Catcher in the Rye*. 48th ed. London: Penguin Books.

Gyömörey Erzsébet–Nyikulina Nagyzezsda

Orosz–magyar nyelvi kalauz

(Lexikai változások és újdonságok a mai orosz nyelvben)

A szótár mintegy 3500 lexikai egységet ölel fel a mai orosz nyelvű nyomtatott és elektronikus sajtótermékek szókincséből. Rendhagyó és felhasználóbarát jellege abban áll, hogy a szavakat és kifejezéseket fellelt szövegkörnyezetükkel együtt mutatja be, és nemcsak a szavak hangsúlyát, ha szükséges, nemét és ragozhatóságát, hanem kiejtését is jelöli. Jelentős arányt képviselnek az üzleti élet, az informatika, a környezetvédelem és a szórakoztatóipar szókincsének újdonságai.

A nyelvtudomány művelői, gyakorló és leendő nyelvtanárok, üzletemberek, tolmácsok, fordítók, idegenvezetők és nyelvtanulók egyaránt haszonnal forgathatják.

Terjedelem: 300 oldal

Ára: 2990 Ft

Kiadó: Nemzetközi Üzleti Főiskola

Kapható az ország egész területén a Bibliofil-hálózat könyvesboltjaiban,
Budapesten a Pólus Centerben. Megrendelhető a Kiadónál:

Nemzetközi Üzleti Főiskola,

1021 Budapest, Tároगतó út 2-4. E-mail: SCHOOL@TECH.IBS-B.HU

Krónika

Doktori értekezések a fordítástudomány köréből

Pápai Vilma

AZ EXPLICITÁCIÓS HIPOTÉZIS VIZSGÁLATA

Angol-magyar és magyar-angol párhuzamos korpuszok egybevetésével
című

doktori értekezésének vitája

2001 őszén a PTE BTK Alkalmazott Nyelvészeti Doktori Programjában

AZ ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

1. Az értekezés témája, célja, felépítése és elméleti háttere

1.1. Az értekezés témája

Mit ér a szöveg, ha fordítás? Vannak-e árulkodó jegyei a fordított szövegnek? Ha igen, mik ezek? *A fordított szövegek természetének tanulmányozása önálló kutatási tárgyként* csupán az utóbbi évtizedben jelent meg a fordítástudományban. Ma már több kutató keresi a választ arra a kérdésre, hogy különböznek-e a fordított szövegek az eredetiektől, hogy vannak-e kizárólag a fordított szövegekre jellemző sajátos nyelvi vagy diskurzusbeli jegyek. Más szóval: vannak-e *univerzálisnak* tekinthető jegyei a fordított szövegeknek.

A fordított és az eredeti szövegek között (a nyilvánvaló nyelvi különbségeken túl is) törvényszerűen lennie kell valamilyen eltérésnek. Minden szöveg jellemzőit ugyanis befolyásolja, hogy milyen körülmények között, milyen céllal jött létre, milyen befogadó környezet számára készült. Míg az író elsődleges célja, hogy új, élő szöveget teremtsen: „*a szerző mindig új mondatot csinál, kreál, olyat, amilyen addig még nem volt abban a nyelvben*” (Esterházy 1996: 182)*, addig *a fordító* mindig kész, valaki által *már megfogalmazott gondolatokat közvetít* egy másik nyelven (Baker 1996: 177; Klaudy 1996: 53). A fordítónak ebben a helyzetben mind gondolati, mind egyfajta formai, kifejezésbeli korlátozással meg kell küzdenie. Ebben a lényeges pontban különbözik a szövegalkotás két módja, s ennek a körülménynek törvényszerűen nyomot kell hagynia a fordított szövegeken.

A fordítással keletkezett szövegekről sommás – többnyire elmarasztaló – megállapítások élnek a köztudatban, s a szakirodalomban is számos nézet uralkodik, amelyeket nagyszámú nyelvi adattal kellőképpen nem ellenőrzött még senki, például: a fordított szövegek általában grammatikailag konvencionálisabbak, mint

*Megjegyzés: A hivatkozott művek pontos adatai az értekezés irodalomjegyzékében találhatóak meg.

az eredeti szövegek (Baker 1996); lexikailag egyszerűbbek, kevésbé színesek, nem használják fel a nyelv teljes idiomatikai készletét, szóhasználatuk internacionálisabb (Baker 1993).

„A fordított szövegek általában explicitebbek a forrásnyelvi szövegeknél” – ez az egyik általánosító kijelentés, amely az *explicitációs hipotézis* (Blum-Kulka 1986) megfogalmazásakor került a figyelem középpontjába a fordításelméletben. Tömören fogalmazva arra a stratégiára utal, hogy a fordítók általában *felelősítik a forrásnyelvi szöveg logikai kapcsolatait és utalásrendszerét*, kiegészítik az elliptikus szerkezeteket, *magyarázó betoldásokat alkalmaznak* a forrásnyelvi kultúrába ágyazott fogalmak, eszmék, események megvilágítására.

A disszertációban azt vizsgáltam, milyen szabályszerűségeket mutatnak a fordított szövegek az eredeti szövegekhez képest. Ezekhez a szabályszerűségekhöz az explicitációs hipotézis tesztelésével kívántam közelebb jutni.

1.2. Az értekezés célja

Az értekezés elsődleges célja az *explicitációs hipotézis igazolása* vagy cáfolata. Erre a célra olyan angol – magyar és magyar – magyar párhuzamos korpuszt építettem (lásd 2. pont), amelynek kutatásával megvizsgálhattam, hogy 1.) az angolról fordított magyar szövegek explicitisége növekszik-e az eredeti angol szövegekéhez viszonyítva, hogy 2.) a fordítás útján keletkezett magyar szövegek explicitisége magasabb-e, mint a nem fordítás útján létrejött magyar szövegeké.

Az empirikus kutatás vezérfonalaként – oktatási gyakorlatom, szakirodalmi ismereteim alapján – a következő négy hipotézist állítottam fel:

1. Az angolról magyarra fordított szövegek explicitebbek, mint a forrásnyelvi angol szövegek.
2. A fordítás útján létrejött magyar szövegek explicitebbek, mint az eredeti magyar szövegek.
3. Az explicitáció mértéke magasabb a tudományos szövegekben, mint a szépirodalmi szövegekben.
4. Az explicitáció a fordítás univerzális sajátossága.

A dolgozat elsődleges célja a négy hipotézis tesztelése, valamint az alábbi – általános és alkalmazott nyelvészeti, illetve módszertani – célok elérése:

1. az explicitációs műveletek feltárása és leírása (angol → magyar fordítási irányban),
2. a fordított szövegek természetének feltérképezése, a fordítási produktum univerzális jegyeinek kimutatása (a magyar – magyar korpusz elemzésével),
3. a fordításoktatás elősegítése.

Az értekezés a magyar fordításelméletben először alkalmazott kutatási módszerével mintát kíván nyújtani arra is, *hogyan alkalmazhatók a korpuszok a fordítás-tudományban* az elméleti és a gyakorlati célú kutatásokra.

1.3. Az értekezés felépítése és elméleti háttere

Az értekezés hét fejezetből áll, a bibliográfiával és a mellékletekkel zárul. Tartalomjegyzék, a rövidítések, táblázatok és ábrák jegyzéke, valamint angol nyelvű összefoglaló egészíti ki. A disszertáció elméleti hátterét a 2–4. fejezet alkotja, s fontos része a korpuszt alkotó szépirodalmi és tudományos művek jegyzéke (1. fejezet) is.

1.3.1. A fordítás mint speciális kommunikáció

A disszertáció 2. fejezete a fordítási folyamat elemzését tartalmazza *kommunikációelméleti* megközelítésben. A legtöbb fordításelmélet a fordítást a verbális kommunikáció egyik fajtájaként kezeli s legfőbb feladatát abban látja, hogy közvetítő szerepet töltsön be a különböző nyelvi és kulturális világok között (Baker 1992, Dániel 1983, Hatim és Mason 1990, Nida 1964, Nord 1991, Reiß 1978, Sager 1994, Tarnóczy 1966, Trosborg 1997, Ulrych 1992, Wilss 1978).

A fordítást magam is a fenti nézőpont szerint értelmezem, mivel azt a pragmatikai alapállást tükrözi, hogy a fordítási folyamatot nem szűkítjük le nyelvek, nyelvi rendszerek/struktúrák érintkezésére; a fordítás nem csupán a szöveg egyik nyelvből a másikba történő átváltását jelenti. A fordítási folyamat szerves részének tekintem a tágabb kontextust, a *valós világbeli kontextusát*: a *szerző-fordító-olvasó* résztvevőket, a nyelvek, a szereplők által hordozott egyéni, társadalmi történelmet, ízlést, kulturális hátteret és hagyományt, s nem utolsósorban olyan tényezőket is, mint a szerző szándéka, a szöveg funkciója, a befogadóra tett hatása, s végül az érintett kultúrák közötti *idő- és térbeli távolságot*, amely a mű születése és fordítása/befogadása között feszül és az explicitációs stratégiát oly messzemenően meghatározza.

1.3.2. Az explicitációs hipotézis

Az *explicitáció műveletével* és az *explicitációs hipotézissel* foglalkozó elméleti és empirikus kutatásokról adok átfogó képet a 3. fejezetben. Ebben a részben megfogalmazom azokat a fő témákat, amelyek az elmúlt másfél évtizedben a kutatások középpontjában álltak, beleértve a fordítás- és a tolmácsoláskutatást is. Rendszerbe foglalom az explicitációval foglalkozó munkáknak az egyes *szövegjellemzőkkel* kapcsolatos nézeteit, majd rámutatok a művelet lehetséges kiváltó okaira, és szólok az explicititás megjelenési formáiról. A célnyelvi szövegben tett 'beavatkozások' vagy elmozdulások (shifts), illetve elmozdítások (shifts) a célnyelvi szöveg minőségének javítását eredményezik, és hozzásegítik a műalkotás/dokumentum új olvasóját annak teljesebb megértéséhez (Baker 1995, 1996a, Blum-Kulka 1986, Ishikawa 1998, Klaudy 1993a,b, 1996, 1999, Sager 1994, Shlesinger 1995, Séguinot 1988, Toury 1995, Vanderauwera 1985, Weissbrod 1992).

Blum-Kulka, az explicitációs hipotézis megfogalmazója szerint az *explicitáció* olyan *univerzális stratégia*, amely valószínűleg *minden nyelvi közvetítő tevékenység inherens része*, független a két érintett nyelv rendszerétől, a szövegfajtaiktól és a fordító (vagy nyelvtanuló) szakmai rutinjától (Blum-Kulka 1986). Ez a stratégia

a célnyelvi szöveg redundánsabb jellegében és explicitiségének magasabb szintjében jelentkeznek.

Az elméleti és empirikus kutatások ezeket a feltételezéseket tesztelik, illetve újabb kérdéseket vetnek fel. Így már kísérletekkel bebizonyították, hogy az explicitáció stratégiája nemcsak a fordításra, hanem a tolmácsolásra is jellemző (Shlesinger 1995, Ishikawa 1998), mások kimutatták, hogy függ az intézményi normáktól (Klaudy 1993a, Séguinot 1988), illetve csaknem teljesen független a fordítás irányától (Overås 1996). Megint mások azt vizsgálják, hogy függ-e az explicitáció mértéke a fordítói rutintól (Séguinot 1988, Shlesinger 1995, Pápai 2000) vagy egy adott nyelvi közösségben egy adott korszakban a fordított szövegekkel szemben támasztott normáktól (Weissbrod 1992).

1.3.3. A korpusznyelvészet

Az explicitációs hipotézis igazolásának elméleti alapjául és módszertanul jelen dolgozatban az összehasonlító nyelvészet mellett az új tudományág, a korpusznyelvészet szolgál. A 4. fejezet „a nyelv új szemléletét és az ezzel kapcsolatos új technológiát” (Sinclair 1991) hozó tudományág fő irányait és alkalmazásait ismerteti.

Bevezetésként összefoglalom a nyelvtudományban és a fordítástudományban a 80-as években bekövetkezett változásokat, amelyek a *nyelvészet és a technológia egymásra találásához*, s így például a korpusznyelvészet kialakulásához vezettek. A számítógép és nyelvészet közeledésének természetes folyamatát az Európai Unió és az Európa Tanács nagyszabású projektek kezdeményezésével segíti, hogy „az irtatlan információtömeget a számítógép a *nyelv bizonyos szintű megértésén keresztül* a jelenleginél lényegesen intelligensebben tudja kezelni” (Prószéky 1996: 30, kiemelés P. V.).

A fordítástudományban ezeknek a változásoknak következtében a hosszú évszázadokon át uralkodó *preskriptív, normatív álláspontot felváltotta a deskriptív, leíró álláspont*. Az előző irányzat, amelynek fő kategóriája az ekvivalencia volt, a forrásnyelvi szöveget szem előtt tartva határozta meg azokat a normákat, amelyeket a fordítóktól elvártak. A jelenleg követett *deskriptív irányzat a célnyelvi befogadót és kultúrát* tartja szem előtt, és a hatékony nyelvleíráshoz szívesen használja a kor felmérhetetlen hatású eszközt, a számítógépet, valamint az autentikus nyelvi anyagot kínáló korpusznyelvészet módszereit.

A „corpus linguistics”, korpusznyelvészet elnevezés csak 1984 óta fordul elő rendszeresen a nyelvtudományban, és a nyelvészeti kutatásoknak egy radikálisan új metodikáját jelenti. De többet is mint metodikát: a nyelv új, filozófiai megközelítésének, újfajta ismeretek megszerzésének lehetőségét is jelenti – az új technika használatának köszönhetően (Leech 1991, Sinclair 1991, Svartvik 1991, Clear 1993, Baker 1993, 1995, Kohn 1996).

A *korpusz* pedig a modern nyelvészet kontextusában pontosan meghatározott kritériumok szerint összeállított, különböző szerzőktől, különböző forrásokból származó *szövegek* számítógéppel olvasható és elemezhető *gyűjteményét* jelenti. A korpuszok nyújtotta adatokból *objektivebb* és árnyaltabb *tudást szerezhetünk a nyelvről*, mint a nyelvtanírók intuícióján alapuló példamondatokból

vagy a hagyományos szótárak szócikkeiből. A folyamatosan bővített hatalmas korpuszok másik nagy előnye, hogy *a nyelv aktuális állapotát* mutatják, következésképpen *érzékenyen tükrözik a nyelvi változásokat* is (Sinclair 1991, Svartvik 1991).

Ebben a részben foglalom össze a *korpuszépítés szempontjait* (Sinclair 1991) és ismertetem a több száz millió szövegszót tartalmazó legnagyobb angol korpuszokat is (*Bank of English, British National Corpus, TEC-korpusz* – az angolra fordított szövegek tárháza). A fejezetet a *magyar nyelv leírására* irányuló európai (Sinclair 1996) és hazai korpusznyelvészeti kutatómunkák ismertetése zárja, elsősorban az MTA Nyelvtudományi Intézetében készülő *történeti korpuszé* (Pajzs 1994) és a *Magyar Nemzeti Szövegtáré* (Váradai 2000).

Eddigi eredményei alapján úgy tűnik, hogy a korpusznyelvészet megfelel annak a sürgető igénynek, hogy „*a nyelvészet alkalmassá váljon arra, hogy korunk néhány új problémájának megválaszolásában részt vegyen*” (Szépe 1997: 76).

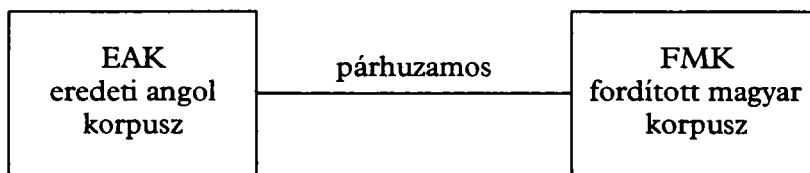
2. A kutatás módszere és a vizsgált korpusz

2.1. A korpusz szerkezete és mérete

Az elemzést az ARRABONA-korpusznak elnevezett két különböző párhuzamos korpuszon végeztem. Az egyik a nyolc angol műből és magyar fordításából álló kétnyelvű angol → magyar korpusz (AMK). A másik a nyolc magyarra fordított és a tőle független nyolc eredeti magyar műből álló egynyelvű korpusz (MMK). A fordított magyar szövegek a két korpusz közös részét képezik. A párhuzamos korpuszok felépítését/rendszerét a sematikus ábrák mutatják (1–2. ábra).

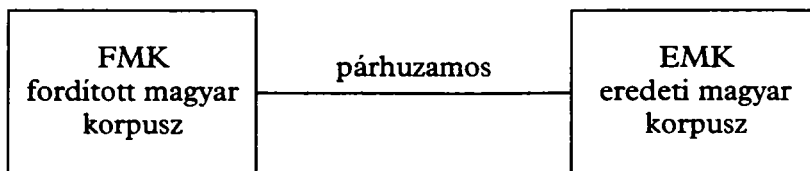
1. ábra

Az angol-magyar kétnyelvű korpusz (AMK)

2. ábra

A magyar-magyar egynyelvű korpusz (MMK)

Természetesen arra nem vállalkozhattam, hogy a korpuszt alkotó minden művet (8 + 8 + 8) teljes terjedelemben feldolgozzam. Ezért az elemzés céljára a művek első száz mondatát vettem fel, feltételezve, hogy ezek a szövegrészletek reprezentálják a szöveg egészére jellemző fordítói, műfaji és írói jellegzetességeket. Összességében a korpusz 2400 mondatból és kb. 45000 szövegszóból áll.

2.2. A korpusz összetétele

Az ARRABONA-korpusz írott szövegek gyűjteménye és szépirodalmi művekből, illetve tudományos értekező prózából áll. Az EAK angol, amerikai és kanadai szerzők nyomtatásban megjelent műveit, a FMK pedig ezek hivatásos fordítók által készített, lektorált fordításait tartalmazza. Az EMK magyar szerzőknek az utóbbi 30 évben kiadott műveiből áll. Két műfaj elemzése mellett azért döntöttem, hogy az explicitációs műveletek és szövegjellemzők elemzésekor árnyaltabb képet kapjak erről a fordítói stratégiáról.

Választásom azért esett a szépirodalom műfaja mellett a tudományos értekező szövegekre, mert ezekben egyértelműbben megállapíthatónak véltem a szövegkohézió, illetve szövegszerveződés jellegzetességeit. A reprezentativitás érdekében a tudományos művek alkorpuszába különböző tudományterületet képviselő szövegeket választottam (fizika, közgazdaságtan, biológiai evolúcióelmélet és kognitív pszichológia).

2.3. A kutatás módja, menete, a nyelvelemző szoftver

A dolgozatban *empirikus kutatás* útján a megépített két- és egynyelvű korpusz többoldalú elemzésével teszteltem a fenti hipotéziseket.

- Az *AMK* korpuszt „manuálisan” elemezve feltártam, elemeztem és rendszerbe foglaltam a magasabb fokú explicitiséghez vezető átváltási műveleteket.
- Az *MMK*-t *korpuszelemző módszerekkel* vizsgáltam, összevetve a két alkorpuszának mennyiségi mutatókkal megfogalmazható *szövegjellemzőit*.

Szükség volt a kutatás céljainak megfelelő szoftver kiválasztására, amely rendelkezik a tervezett nyelvelemzés elvégzésére alkalmas funkciókkal, és amellyel létre lehetett hozni az angol-magyar nyelvű, elektronikusan tárolt párhuzamos korpuszt (alignment funkció). A széles körű funkciókkal rendelkező *WordSmith Tools* nyelvelemző program (Scott és OUP 1998) megfelelt erre a célra. Végezhetünk vele többek között szógyakorisági, KWIC-konkordancia, type/token vizsgálatokat és nem utolsósorban általános statisztikai számításokat.

A *WordSmith Tools* programot angol nyelvű szövegek tudományos elemzésére már felhasználták a hazai korpuszvizsgálatokban (Horváth 1999, Rébék-Nagy 1999), de a jelen értekezés az első alkalmazása magyar nyelvű szövegek elemzésére.

3. A nyelvi adatok elemzése

3.1. Az angol → magyar korpusz elemzése

Az angol → magyar párhuzamos korpusz összevető elemzésére az 5. fejezetben kerül sor. Arra a kérdésre kerestem a választ, hogy magasabb-e az explicittség szintje az angoltól magyarra fordított szövegekben, mint az angol eredetiekben, s ha igen, milyen pontokon figyelhető meg ez az elmozdulás.

1. táblázat

Az angol → magyar korpusz összevetése: az explicitációs műveletek típusai

Szint	Mód	Megjegyzés (Oka/Jellege)
1. logikai-vizuális kapcsolatok szintje	1. központosítás: írásjelbetoldás és írásjelváltás 2. 1 m → 2 m, 2 m → 1 m 3. magyarázó kötőszavak: pl. <i>azaz</i>	tudatos stratégia és/vagy egyéni/közösségi stílus
2. lexikai, grammatikai kapcsolatok szintje	4. lexikai ismétlés 5. grammatikai párhuzamosságok 6. elliptikus szerkezetek kiegészítése 7. helyettesítések visszaállítása 8. nominalizáció: névmás → főnév	párhuzamos szerkezetek létrehozása
3. szókap- csolatok szintje	9. szófajváltók I.: <i>lévő</i> , való, kapcsolatos 10. szófajváltók II.: <i>közötti</i> , <i>belüli</i>	nyelvtipológiai különbségekből eredő betoldások (pl. a főnevek bővíthetősége)
4. mondatok szintje	11. kötőszavak betoldása 12. utalószó + kötőszó betoldása	nyelvtipológiai különbségekből eredő betoldások (pl. mondattömörítő szerkezetek feloldása), tudatos stratégia (pl. implicit viszonyok explicitté tétele)
5. szövegen és nyelven kívüli elemek szintje	13. lexikai magyarázat 14. diskurzusszervező elemek 15. szituatív betoldások 16. reáliák	tudatos stratégia, nyelvi/műfaji konvenciók

Az angol → magyar fordítási irányra *feltártam és elemeztem 16 explicitációs műveletet*, megvilágítva azokat a – főként szövegkohéziót növelő – módokat (De Beaugrande, R. – Dressler, W. 2000, Halliday – Hasan 1976, Szikszainé Nagy 1999), amelyekkel a fordító a szöveget nyelvi, illetve nyelven kívüli információkkal bővíti (1. táblázat).

Az egyes műveletekre reprezentatív példákat hoztam, s az aktuális példákon elemeztem és magyaráztam az explicitáció formáját, jellegét és a kiváltó okokat is. A vizsgálatot statisztikai elemzéssel is kiegészítettem, amikor az adott művelet mennyiségi mutatókkal is jellemezhető volt; így rávilágíthattam az egyes műfajokban megmutatkozó fordítói sajátosságokra.

A *16 explicitációs művelet* elkülönítése nem kis szám, ha figyelembe vesszük, hogy az angol → magyar fordítási irányban a két nyelv tipológiai különbségeiből eredően jobbra inkább csak implicitáció fordulhat elő, például *I love you* → *Szeretek*.

A nagyszámú *explicitációs művelet leírása* bizonyítékot szolgáltatott ahhoz a hipotézishez (1. hipotézis), hogy *az angolról fordított magyar szövegek explicitási szintje magasabb, mint az angol szövegéké.*

3.2. A magyar – magyar korpusz elemzése

A 6. fejezet tartalmazza az egynyelvű magyar – magyar korpusz nyelvi adatainak teljes körű, nyelvelemző programmal végzett elemzését. Itt nem fordítói műveleteket (pl. kötőszók betoldása), hanem azok alkalmazása során létrejött *szövegjellemzőket* (pl. kötőszók gyakorisága) figyeltem meg.

A különböző nyelvi szintekről vett szövegjellemzők (pl. egyes írásjelek, kötőszók, utalószó + kötőszó kapcsolat előfordulása) gyakoriságának összevetésével azt a kérdést kellett megválaszolnom, hogy explicitibbek-e a fordítás eredményeképpen létrejött magyar szövegek, mint az eredetileg magyarul írt szövegek, hogy a fordítás kognitív, nyelvváltó folyamata hatással van-e a szövegek szerződésére.

A vizsgálat módszere gyökeresen különbözött az előző résztől, amennyiben itt egyenrangú szövegcsoportokat egészen új perspektívából szemléltem: a részletes, mondatról mondatra, fordítási megoldástól fordítási megoldásig haladó közeli szövegvizsgálat helyébe – a korpusznyelvészet módszereinek megfelelően – szélesebb perspektíva lépett, s a vizsgálat a szövegszerződés általános – szabad szemmel nem látható – jellemzőire: apró szabályosságaira és nagy vonulataira irányult.

Mint a 2. táblázat is mutatja, a mennyiségi vizsgálatnak alávetett szövegjellemzők abszolút gyakorisága mindkét műfajban magasabb a fordított szövegekben, mint az eredeti szövegekben, s ugyancsak magasabb az egész fordított korpuszra nézve is (az *amely, való is, tehát* kivételével). Ezek az adatok bizonyították, hogy a *fordítással létrejött magyar szövegek explicitási szintje magasabb az eredeti magyar szövegeknél* (2. hipotézis). Ezáltal az *explicitáció univerzális jellegét is bizonyítottam*: a fordítás útján létrejött szövegek explicitibbek, mint a nem fordítás útján létrejött szövegek (4. hipotézis). Ezt az állítást természetesen *csak*

2. táblázat
A magyar – magyar korpusz összevetése. Az explicitég szövegjellemzői

sorszám	KÓD	SZÖVEG- JELLEMZŐ	SZÉP- IRODALOM			TUDOMÁNYOS IRODALOM			MMK	
			EMK	FMK	Σ	EMK	FMK	Σ	E	F
1.	K1*	kettőspont	21	34	55	56	50	106	77	84
2.	K2	pontosvessző	1	34	35	10	19	29	11	53
3.	K3	gondolatjel	53	99	152	72	36	108	125	135
4.	K4	zárójel	21	4	25	30	63	93	51	67
5.	H1	hogy	80	121	201	86	176	262	166	297
6.	A1	aki*	12	29	41	8	12	20	20	41
7.	A2	ami*	30	38	68	28	39	67	58	77
8.	A3	amely*	7	13	20	63	48	111	70	61
9.	P	pedig	6	8	14	13	18	31	19	26
10.	Azn	azonban	5	7	12	14	20	34	19	27
11.	H2	az*..., hogy	5	26	31	28	54	82	33	80
12.	H3	arr*..., hogy	2	4	6	11	21	32	13	25
13.	H4	ann*..., hogy	2	2	4	2	9	11	4	11
14.	SZV1	közötti, belüli	0	4	4	0	17	17	0	21
15.	SZV2	való	1	0	1	19	8	27	20	8
16.	DP1	csak	18	37	55	18	30	48	36	103
17.	DP2	még	24	30	54	10	23	33	34	53
18.	DP3	is	59	59	118	51	33	84	110	92
19.	DP4	például	1	1	2	10	19	29	11	20
20.	DP5	így	11	23	34	18	16	34	29	39
21.	DP6	tehát	5	0	5	13	7	20	18	7
22.	T/T	Type/token	66	62	átlag 64	61	55	átlag 58	63,5	58,5

az adott korpuszra vonatkoztatva tehetem: a 4. számú hipotézis az adott méretű magyar-magyar korpuszon igazolódott.

A 3. számú hipotézis a két vizsgált műfajra vonatkozott. Ezt a hipotézist a kutatás jelenlegi állása szerint *el kell vetni*. Nem jelenthetem ki, hogy a tudományos szövegekben a vizsgált szövegjellemzők nagyobb gyakorisággal fordulnak elő, mint a szépirodalmi szövegekben.

A két alkorpuszban kimutatott szövegszerveződési sajátosságok összevetésének egyértelmű eredménye viszont az, hogy megtudtuk, melyek azok a szöveg-

* K – központosítás, SZV – szófajváltók

** A sötéttel jelölt relációk nem támasztják alá az adott hipotézist.

jellemzők, amelyek inkább a szépirodalom vagy inkább a nem-fordított szövegek sajátjai (pl. a rémakiemelő partikulák, az *amely* vonatkozó kötőszó, bizonyos írásjelek, a *való* melléknévi igenév). Egy-egy közülük régóta fennálló nézeteket kérdőjelezett meg.

A két korpusz *elemzését összefoglalva* megállapíthatom: az angol-magyar és magyar-magyar korpusz *kvalitatív és kvantitatív vizsgálata* azt bizonyította, hogy a vizsgált időszakban (1969–1999) olyan *fordítói norma érhető tetten*, amely szerint a fordítók általában igazodnak a CNY olvasó közegének más nyelvi-kulturális-történelmi-műfaji hagyományaihoz, azaz megpróbálják a másodlagos olvasót az elsődleges olvasó státuszára emelni. Ezt szolgálja mindent összevetve a számos explicitációs művelet.

4. Az értekezés új tudományos eredményei

- Elsőként építettem párhuzamos korpuszt angol-magyar és magyar-magyar párhuzamos szövegekből és eredeti magyar szövegekből, amelyeken azonos korszakból származnak, azonos méretűek és hasonló összetételűek.
- Magyarországon elsőként alkalmaztam a párhuzamos korpuszokat fordítástudományi kutatás céljaira.
- Az angol-magyar egybevetés során kidolgoztam az eddigi legrészletesebb tipológiát az explicitáció műveletének fajtáira angol → magyar fordítási irányban.
- Az angol → magyar fordítás explicitációs műveletének elemzése érdekében a magyar nyelv kohéziós eszközeinek kontrasztív szempontú leírását adtam.
- Az explicitáció mint művelet és az explicitáció mint szövegjellemző fogalmának különválasztása, valamint a relatív és abszolút explicitáció fogalmának definiálása hozzásegít a fordítástudományban az explicitációról való gondolkodás megvilágításához.
- A magyar – magyar nyelvű szövegek egybevetése során elsőként mutattam ki, hogy az explicitáció univerzális jellemzője a fordított szövegeknek.
- Mivel a korpusznyelvészet szakirodalma csaknem kizárólagosan angol nyelven íródik, a magyar nyelven írt értekezésemmel hozzájárultam a korpusznyelvészeti eredmények ismertetéséhez és a tudomány magyar nyelvű terminológiájának megalapozásához.
- A magyar nyelvre vonatkozó kutatási adataimmal gazdagítom a nemzetközi fordítástudományban folyó egynyelvű (pl. angol – angol, finn – finn) korpuszvizsgálatokat.
- Mindezek egyaránt szolgálják a fordítók elméleti és gyakorlati képzését.

5. További alkalmazások. A kutatás kiterjesztése

A legfontosabb fejlesztési iránynak a következők látszanak.

- A korpusz méretének növelése kétségtelenül az egyik legfontosabb feladat. Nagyobb korpuszon végezve a vizsgálatot pontosíthatjuk eredményeinket, valamint elmélyíthetjük a nyelv most feltárt új dimenzióját.

- A másik irány a két műfaj további, explicitáció szempontú vizsgálata, mivel láttuk, hogy ezen rendező elv mentén merült fel kérdés legtöbbször. Más műfajok, szövegtípusok bevonása szélesítheti tudásunkat az explicitációról és a fordított szövegekről általában.
- A már meglévő AMK korpuszt *újabb szempontokból* is vizsgálhatjuk. Felhasználható a párhuzamos szövegek e gyűjteménye más fordítási univerzálék, kollokációk, idiómák és egyéb lexikai szabályosságok vizsgálatára, az MMK korpusz pedig *a fordított és eredeti magyar szövegek további eltéréseinek vagy hasonlatosságainak* vizsgálatára.
- Tágabb perspektívát nyithat a munka *intézmények közötti kooperációvá* fejlesztése. Az ARRABONA-korpussszal megteremtődött az alapja egy többnyelvű párhuzamos, illetve egy magyar-magyar párhuzamos korpusznak, amely pl. az idegennyelv-oktatásban, az autonóm nyelvtanulásban s nem utolsósorban a fordításoktatásban és fordításelméleti kutatásokban is alkalmazható.

Bízom benne, hogy a jelen kutatás hozzájárult az explicitációs stratégia kutatásának eddigi eredményeihez, valamint a fordított magyar szövegek természetének megismeréséhez.

KLAUDY KINGA OPPONENSI VÉLEMÉNYE

Az utóbbi években a nemzetközi fordítástudomány egyre nagyobb figyelmet fordít a fordítás univerzális jellegzetességeinek feltárására. Vonatkozik ez mind az eredményközpontú, mind a folyamatközpontú megközelítésre, tehát a **fordított szövegek** univerzális jellegzetességeinek kimutatására, és a **fordítói viselkedés** univerzális sajátosságainak feltárására egyaránt.

Örvendetes, hogy Pápai Vilma dolgozatának témaválasztása ebbe a nemzetközi vonulatba illeszkedik bele. Az explicitáció egyike a fordítás feltételezett univerzáléinak, az előbb említett mindkét értelemben: tehát egyrészt feltételezzük, hogy a fordítók, akiknek célja a két különböző nyelvközösség közötti kommunikáció elősegítése, minden rendelkezésükre álló eszközzel igyekeznek megkönnyíteni a célnyelvi olvasó dolgát, másrészt feltételezzük, hogy ebből következően a célnyelvi szövegek explicitebbek, azaz nyiltabbak, világosabbak, bőbeszédűbbek, redundánsabbak lesznek, több felszíni kapcsoló elemet fognak tartalmazni, mint az eredeti forrásnyelvi szövegek, sőt azt is feltételezzük, hogy a fordított szövegek, mint afféle **másodlagos** szövegalkotás eredményeképp létrejött szövegek, általában explicitebbek mint az eredeti, azaz **elsődleges** szövegalkotás eredményeképp létrejött szövegek.

Ezt a hipotézist Blum-Kulka fogalmazta meg először 1986-ban, már akkor is jelezve, hogy ez így csak egy hipotézis, amit nagyméretű és különböző nyelvpárokra feldolgozó szövegtörzsekkel kell vizsgálni, bár akkor, 1986-ban, még senki sem gondolhatott arra, hogy alig tíz év múlva milyen óriási gépileg olvasható szövegtörzsek állnak majd a kutatók rendelkezésére, és hogy ezeket a törzseket a fordítások kutatására is fel lehet használni.

Pápai Vilma jól ismeri mind John Sinclair, mind Mona Baker munkásságát.

Sinclairnek köszönhetjük a korpusznyelvészet módszertani magalapozását, Mona Bakernek a fordítástudományban való alkalmazás propagálását, aminek következtében egyre több párhuzamos fordítási korpusz épül világszerte. Pápai Vilma nem kisebb dologra vállalkozott, mint hogy saját korpuszt épít fel az explicitációs hipotézis tesztelésére. Az általa ARRABONA-korpuszoknak nevezett szöveggyűjtemény két részből áll, egy angol-magyar és egy magyar-magyar korpuszból. Az első angol szépirodalmi és tudományos szövegeket és azok magyar fordításait tartalmazza, a második fordított magyar szövegeket és eredeti magyar szövegeket tartalmaz. Az elsőt Mona Baker terminusával párhuzamos (parallel) korpuszoknak, a másikat összehasonlítható (comparable) korpuszoknak nevezhetnénk, de mivel ezek a terminusok meglehetősen vitatottak a szakirodalomban, egyetértünk a dolgozat szerzőjével, aki mindkét korpuszt párhuzamosnak nevezi. Mindkét korpuszban (FMK, MMK) kétszer nyolc mű első száz mondata található, ami nem négyszer, csak háromszor 800, azaz 2400 mondatot jelent, mivel a fordított magyar korpusz (FMK) része mind az angol-magyar korpusz (AMK), mind a magyar-magyar korpusz (MMK).

A dolgozat jól szerkesztett, világos felépítésű, könnyen áttekinthető. Hét fejezetből áll, ebből az első a hipotézis, az ötödik és a hatodik a bizonyítás, a második, harmadik és negyedik a témában folyó nemzetközi kutatások áttekintése és a módszer felvázolása, a hetedik pedig az összefoglalás, de a fejezetek mindegyikének saját összefoglalása is van. A dolgozat elején található a tartalomjegyzék, az ábrák jegyzéke és a jelmagyarázat, ami megkönnyíti a mondanivaló követését. A számozott oldalak száma 163, de ebben nincsen benne a függelék és a 13 oldalas irodalomjegyzék. Az 1. fejezetben a szerző ismerteti a kutatás előzményeit, a kutatás célját és menetét. Megfogalmazza a kutatási kérdéseket, amelyek a következők:

- (1) Növekszik-e az explicititás szintje az angolból magyarra fordított szövegekben az eredetihez képest?
- (2) Explicittebbek-e a fordítás eredményeképp kapott magyar szövegek, mint az eredeti magyar szövegek?
- (3) Változik-e az explicitáció mértéke a szöveg műfajától függően?
- (4) Univerzális jellemzője-e az explicitáció a fordítás folyamatának?

Eddigi fordításoktatói, fordításelemzési tapasztalatai és a szakirodalom tanulmányozása alapján a következő válaszokat adja ezekre a kérdésekre, amelyek egyben a dolgozat kiinduló hipotézisei is:

- (1) Az angolról magyarra fordított szövegek explicitebbek, mint az eredeti angol szövegek.
- (2) A fordítás útján létrejött magyar szövegek explicitebbek, mint az eredeti magyar szövegek.
- (3) Az explicitáció mértéke magasabb a tudományos szövegekben, mint a szépirodalmi szövegekben.
- (4) Az explicitáció univerzális sajátossága a fordításnak.

Mielőtt a hipotézisek bizonyítására vagy cáfolatára kerülne a sor, a szerző három fejezetet szentel a vizsgálat megalapozásának: a 2. fejezet témája a fordítás mint speciális kommunikáció (17–30), a 3. fejezet az explicitációs hipotézissel kapcsolatos eddigi kutatásokat tekinti át (30–47), a 4. fejezet pedig a korpusznyelvészet és a fordításkutatás kapcsolatát mutatja be (47–74). Mivel Magyarországon eddig kevésbé kutatott területről van szó, ezt a három fejezetet mindenképpen indokoltak tartjuk, annál is inkább, mivel a szerző nemcsak a szakirodalom idevonatkozó fejezeteinek ismertetését nyújtja, hanem a saját állásfoglalását is megfogalmazza (vö. Sager modelljének adaptációja 22–25-old.).

A dolgozat 5. fejezete tartalmazza az angol-magyar korpusz elemzését az explicitációs műveletek szempontjából. A szerző 16 explicitációs műveletet különít el az angol-magyar fordításban, és ezeket elemzi, tehát a korpusz feldolgozása ebben a fejezetben nem teljes körű, hanem reprezentatív jellegű.

A szakirodalomban mindmáig vitatott kérdés, hogy mi számít explicitációnak: csak a megszámlálható többlet, tehát a több szó, több írásjel stb., vagy vegyük számításba a szemantikai többletet is, amikor egy általánosabb jelentésű forrásnyelvi szónak egy konkrétabb jelentésű célnyelvi szó felel meg a fordításban (Esterházy példáját megfordítva: ha a *gehen*-ből *cammog* lesz). Ebben a kérdésben P.V. állást is foglal a dolgozat 74. oldalán, ahol azt mondja, hogy a tágabb értelmezést követve explicitációnak vesz „minden olyan strukturális, szemantikai, grammatikai, logikai és pragmatikai szinten megmutatkozó többletet, amely a fordított magyar szövegben megjelenik”, de nem meggyőző számomra az ún. „automatikusan elvégezhető vagy elvégzendő műveletek” kihagyása az elemzésből. Az a példa, amit felhoz (*morning – reggel/délelőtt*) tipikus példája a szemantikai többletnek, az átlagos fordító említésének pedig nincs értelme akkor, ha Göncz, Osztovits, Bart és Tandori fordításokat elemez. Jó lenne néhány példát látni a kihagyott műveletekre.

A 16 műveletet a 76. oldalon található táblázatban 5 csoportra osztja, aszerint, hogy az explicitáció művelete milyen nyelvi szinten fordul elő. A táblázattal kapcsolatban az alábbi kritikai megjegyzésünk van: nem világos, hogy az ötödik szint elnevezése miért „szövegen és nyelven kívüli elemek szintje”, a „nyelven kívüli” rendben van, de mit jelent a „szövegen kívüli”, és akkor hol a „szöveg-szint”??? Hiszen az idetartozó négy explicitációs művelet közül pl. a diskurzuszervező elemek betoldása nyilvánvalóan a szövegszinthez tartozik.

A táblázat után következik a 16 művelet részletes elemzése, azaz a számszerű adatok értelmezése, magyarázata, ami rendkívül érdekesítő olvasmány, és bőséges alapot nyújt a vitára, az adatok másféle értelmezésére.

A központosítás megváltoztatása (1. explicitációs művelet) című alfejezetből az derül ki, hogy a kettőspont, a pontosvessző, gondolatjel számszerűleg is több az FMK korpuszban mint az EAK-ban (csak a zárójelek száma nem nő). Ez nagyon érdekes adat, a 79. és 80. oldalon található ábra jól szemlélteti az írásjelek számának növekedését mindkét stílusban (az ábrához egyébként jó lenne jelmagyarázatot fűzni), de a szerző mindjárt az elején elkedvetleníti az olvasót a következő kijelentéssel: „Hogy az írásjelek számának növekedése milyen arányban írható az angol és a magyar nyelv központosásbeli különbségeinek és milyen arányban a fordítás=kohézivebb szöveg számlájára, itt nem dönthető el”. Akkor

miről szól a dolgozat? Nem éppen erről?? Szerencsére ezután a szerző végigmegy a betoldások és módosítások egyes esetein, elemzi és magyarázza őket. De a betoldások közül csak a zárójel és a kettőspont betoldására kapunk magyarázatot. A pontosvessző betoldásának nem szentel külön alfejezetet a szerző, pedig érdekes lenne a magyarázat. Ugyancsak nem magyarázza a gondolatjelek számának növekedését, pedig annak a szépirodalmi szövegekben nagyon egyszerű a magyarázata: a dialógusok jelölésének tipográfia különbségei. Tehát itt nincs szó explicitációról.

Nem kapunk adatokat arról, hogy a vesszők száma nő-e az AM fordításban, pedig ennek meg kellene történnie két okból is: (1) az angolban a vonatkozó mellékmondat előtt nem kell kitenni a vesszőt, a magyarban igen, (2) a tagmondatok számának növekedésével az AM fordításban természetesen együtt jár a tagmondatokat a magyarban kötelezően elválasztó vesszők számának növekedése is. Az (1) a fordítástól független kontrasztív nyelvészeti különbség, a (2) csak a fordítás folyamatában realizálódó különbség. Az (1) nyilván nem eredményez explicitebb szöveget, a (2) igen, és ezt jól jelezhetné a kötőszó előtti vessző.

A mondathatárok megváltoztatásának (2. explicitációs művelet) kapcsolata az explicitációval érdekes téma, a magyarázó kötőszavak betoldása (3. explicitációs művelet) az explicitáció tipikus esete, bár mint a konkrét adatokból kiderül az eredetiben meglévő magyarázó kötőszavak módosítása esetében minden esetben külön kell mérlegelni, hogy ténylegesen explicitációról van-e szó (ezt a szerző meg is teszi).

Ezzel átlépünk a következő szintre, amit a szerző „lexikai-grammatikai kapcsolatok” szintjének nevez, és amin belül öt explicitációs műveletet vizsgál: lexikai ismétlés (4. explicitációs művelet), grammatikai párhuzamosságok (5. explicitációs művelet), elliptikus szerkezetek kiegészítése (6. explicitációs művelet), helyettesítések visszaállítása (7. explicitációs művelet), nominalizáció (8. explicitációs művelet). Ebben a részben a szerző azokat a kategóriákat használja, amelyeket Haliday-Hasan az angol szövegek kohézív eszközeinek leírására állított fel, és megvizsgálja, hogy mi lesz ezekből a kohézív eszközökből a magyarban: pl. az angol elliptikus szerkezet esetében az ellipsis megszűnik a fordításban, amitől a fordítás explicitebb lesz, de (!) és itt egy fontos kérdés vetődik fel: vajon egyúttal csökken a kohéziója is? Mindez felveti az explicitáció és a kohézió összefüggésének általánosabb problémáját. Kíváncsi lennék ezzel kapcsolatban a dolgozatíró véleményére.

Nagyon érdekes a 8. explicitációs művelettel, a nominalizációval kapcsolatos névmás-főnév átváltás gyakorisági adatokkal való bizonyítása: pl. a Darwin szöveg esetében az angol szövegben a 10. helyen található *Paley* tulajdonnév a magyar fordításban az első helyre kerül. A Capote szöveg esetében az angolban első helyen a *she* személyes névmás áll, míg a magyar fordításban az *ő* csak a 9. helyet foglalja el, a *Jaimé* tulajdonnév pedig a 7. helyen szerepel.

A következő szint a szó szerkezetek szintje: ahol két explicitációs műveletet vizsgál a szerző: a *lévő való, kapcsolatos* típusú szófajváltók betoldását (9. explicitációs művelet) és a *közötti belüli* típusú szófajváltók betoldását (10. explicitációs művelet). A deszemantizálódott vagy funkcionális melléknévi igenevek betoldása az AM fordítás egyik tipikus művelete, a műveletről magáról már sokszorosan

leírtak mindent, csak éppen a gyakoriságáról nem tudtunk eddig konkrét adatokat. Itt tehát érdemes lenne elmondani, hogy összesen hány ilyen szó került bele a 800 angol mondat magyarra való fordításába, és pontosan melyek voltak azok.

Mondatszinten két explicitációs műveletet vizsgál a szerző a kötőszavak betoldását (11. explicitációs művelet) és a kötőszó+utalószó betoldást (12. explicitációs művelet). Az elhagyható utalószókkal kapcsolatban kíváncsi lennék, lehet-e statisztikailag is igazolni azt, hogy a fordítók inkább a túljelölés mint az elhagyás felé hajlanak.

És végül az utolsó csoportba (ennek elnevezésével kapcsolatos kételyeimet már említettem) négy művelet tartozik: lexikai magyarázó betoldás (13. explicitációs művelet), diskurzusparkulák betoldása (14. explicitációs művelet), szituatív betoldás (15. explicitációs művelet) és reáliák fordítása (16. explicitációs művelet). Az utóbbinak más, kissé műveltszerűbb nevet kellene adni.

Míg a hatodik fejezetben a szerző az angol eredetihez viszonyítva mutatta ki a fordított szöveg explicititását (relatív hipotézis), a hetedik fejezetben a fordított magyar szöveg explicititását jellegét eredeti vagy autentikus, azaz nem fordítás eredményeképp keletkezett magyar szövegekkel való egybevetés segítségével próbálja meg kimutatni (abszolút hipotézis). Fontos különbségtétel, hogy míg az előző fejezetben műveleteket vizsgált a szerző (legalábbis azokra következtetett az angol eredeti és a magyar fordítás egybevetéséből), most szövegjellemzőket vet egybe. Az eredeti és a fordított magyar szövegek esetében öt szövegjellemzőt vet egybe négy hipotézis alapján. Az öt szövegjellemző a következő: központozás, kötőszóhasználat, utalószó+kötőszó kapcsolat, szófajváltók, diskurzusparkulák. A négy hipotézis pedig a következő:

- (1) A vizsgált szövegjellemző többször fordul elő az FMK-ban, mint az EMK-ban.
- (2) A vizsgált szövegjellemző többször fordul elő az TMK-ban, mint az SZMK-ban.
- (3) A vizsgált szövegjellemző többször fordul elő az FTK-ban, mint az ETK-ban.
- (2) A vizsgált szövegjellemző többször fordul elő az FSZK-ban, mint az ESZK-ban.

A szövegjellemzők kiválasztásával egyetértek, a négy hipotézissel kapcsolatban viszont van két kérdésem. Az első kérdésem: van-e értelme a (3) és a (4) hipotézis elkülönítésének, mikor az tulajdonképpen benne foglaltatik az (1)-ben. A második kérdés: milyen relevanciája van a fordított szövegek jellegzetességére nézve a (2) hipotézisnek, azaz mit nyerünk azzal, ha igazolódik, hogy a vizsgált szövegjellemző többször fordul elő a magyar tudományos szövegekben, mint a magyar szépirodalmi szövegekben?

A hatodik fejezet egyik legérdekesebb része a FMK és a MMK type/token arányainak egybevetése. Ezzel egy másik feltételezett fordítási univerzálét lehet tesztelni: azt, hogy a fordítás folyamán lexikai szegényedés, egyszerűsödés megy végbe. Az ARRABONA-korpusz magyar-magyar részére kiszámolt type/token

arányok alapján az FMK szókészlete valóban szegényebb, mint az EMK-é (58,5 – 63,5). Kár, hogy ez a fejezet ilyen rövid, pedig a lexikai szegényedés kimutatása jelentős eredmény. Kíváncsi lennék az angol korpusz type/token arányaira is. Az összefoglalásban még egy érdekes eredményt fogalmaz meg megint csak nagyon röviden a szerző: azt, hogy a fordított magyar korpuszban a TT arány tekintetében nagyobb a különbség a tudományos és a szépirodalmi szövegek között mint az eredeti magyar korpuszban. P.V. megfogalmazását idézve: „a két műfaj között eredetileg meglévő különbség a fordítás során 2%-al megnő”. Itt én helyesebbnek tartanám, ha nem növekedésről, hanem két állapot regisztrálásról beszélünk, mert folyamatról csak angol-magyar irányban beszélhetünk, a magyar-magyar egybevetés csak statikus szövegtulajdonságokat tükrözhet, de az eredmény így is érdekes. Adatokat szolgáltat a fordítás folyamatát vizsgáló kutatások egyik legizgalmasabb kérdésére, az explicitáció és a szimplifikáció összefüggéseire. A fordítási univerzálék kutatása most annyira kurrens téma, hogy ez utóbbi eredmény nemzetközi szinten is érdeklődésre tarthat számot.

Még néhány apróbb kritikai megjegyzés: a nálam lévő példányból hiányzik a függelék egy része, és ugyancsak nem találtam meg az eredeti magyar korpusz szerzőit. Adatkezelési tanács, hogy a kódjelek és kódszámok méltatlanul elrejtik a szerzőket és a fordítókat, pedig az írók és fordítók nevének kiírása nem növelte volna jelentősen a terjedelmet. Csak egyéni kíváncsiság, hogy a fordításnyelv jellegzetességeinek feltárása közben kirajzolódott-e P.V. számára a fordítók egyéni stílusa?

Összefoglalva, a fentiek alapján az a véleményem, hogy P.V. dolgozata mind módszereit mind eredményeit tekintve jelentős hozzájárulás a Magyarországon folyó fordításkutatáshoz. A kutatási módszer tekintetében a számítógéppel elemezhető kétnyelvű és egynyelvű párhuzamos korpusz felépítése Magyarországon úttörő vállalkozás. Az eredmények tekintetében pedig mind az angol-magyar fordításban végbemenő explicitációs műveletek tipológiájának leírása, mind a fordított magyar korpusz és az eredeti magyar korpusz különbségeinek kimutatása jelentős újdonságnak tekinthető a magyar és a nemzetközi fordítástudományi szakirodalomban egyaránt. Ez utóbbi számára a korpusz növelése természetesen mindenképpen kívánatos lenne. Mindezek alapján a dolgozatot **summa cum laude** minősítéssel javaslom elfogadásra.

Balatonszabadi, 2001. július 15.

PAJZS JÚLIA OPPONENSI VÉLEMÉNYE

Az értekezés témája egy angolról magyarra fordított párhuzamos korpusz elemzése elsősorban abból a szempontból, hogy a fordításkor keletkezett szövegek explicitebbek-e, mint az eredetiek. A hipotézis igazolásához egy több műfajból gondosan összeválogatott angol-magyar párhuzamos korpuszt és egy eredetileg is magyar nyelven íródott szövegekből álló összehasonlítható korpusz állított össze a szerző. E kétféle korpusz összehasonlító elemzésével kívánja igazolni hipotézisét: „a fordítás eredményeként létrejött szövegek általában explicitebbek a for-

rásnyelvű szövegeknél. Egyszerűen fogalmazva ez azt jelenti, hogy a fordítók felerősítik a forrásnyelvi szöveg logikai kapcsolatait és utalásrendszerét, kiegészítik az elliptikus szerkezeteket, magyarázó betoldásokat alkalmaznak a forrásnyelvi kultúrába ágyazott fogalmak, eszmék, események, az ún. reáliák stb. megvilágítására. Mindezen elmozdulások (shifts) vagy elmozdítások (shifts) a célnyelvi szöveg minőségének javítását célozzák, és hozzásegítik a célnyelvi olvasót a műalkotás/dokumentum teljesebb megértéséhez.” (4)

A dolgozat által vizsgált feltevés valóban megérdemli az alapos vizsgálatot. Általánosságban is elmondhatjuk, igen előremutatóak azok a modern korpusznyelvészeti törekvések, amelyek a spontán nyelvészeti, szövegtani megfigyeléseket, esetenként pusztán megérzéseket ténylegesen korpuszból származó adatok vizsgálatával támasztanak alá, vagy vetnek el. A korpusznyelvészet még viszonylag fiatal tudományág, mindössze néhány évtizedes múltra tekint vissza, a személyi számítógépek és az ezekre készített elérhető árú kopuszelemző programok, valamint a számítógépes hálózatok bővülése tette lehetővé elterjedését. Éppen a korpusznyelvészet viszonylag friss voltának tudható be az a hátrány, hogy a szerző kénytelen volt maga összeállítani az elemzés forrásául szolgáló kisméretű minta korpuszt. Mind a kutatás módszere, mind alapossága előremutató, fordításelméleti megfigyelésekhez mintául szolgálhat. A részletes elemzésből jól láthatjuk, mennyire hasznos volna egy lényegesen nagyobb méretű, többnyelvű párhuzamos korpuszt létrehozni, és különféle kutatások számára hozzáférhetővé tenni.

A fordított szövegek alapos összehasonlító elemzése, és az eredmények minél szélesebb körben való publikálása azért is rendkívül fontos, mivel az utóbbi években, évtizedben – a könyvkiadás és a média központi irányításának megszűntével – igen megnőtt a magyarra lefordított szövegek mennyisége, ugyanakkor azonban a publikált fordítások jelentős részének minősége messze nem elfogadható. A számtalan magyar nyelvű tévécsatornából áradó műsor, a sok félprofi könyvkiadó olyan magyarnak tűnő szövegeket zúdít ránk, amelyek tulajdonképpen csak a fordítás első fázisán estek át: az idegen szavak helyére magyar megfelelőket írtak, rendszerint a szótárban talált elsőt, el sem gondolkozva azon, hogy a valódi magyar szövegekben használnánk-e a választott ekvivalenst ilyen helyzetben (pl. a popular-népszerű, efficient-hatékony, challenge-kihívás szavak „népszerűvé válása” a közelmúltban), a mondatok szerkezete is többnyire sokkal inkább az idegen nyelvi eredetihez áll közel, semmint a valóban magyarul írt szövegekhez. Ezen a jelenségen egyetlen módon lehet segíteni: meg kell tanítani a nyelvszakos hallgatókat műfordítói szintű fordítások készítésére, és újra normává kell tenni, hogy a fordított szövegeket publikálás előtt egy professzionális magyar szerkesztő is alaposan átdolgozza.

A fordítások ugrásszerű mennyiségi növekedésével együtt járó minőségi gyengülés tehát fokozottan fontossá tesz minden fordításelemzéssel foglalkozó művet. Pápai Vilma értekezése e témán belül azért is mintaszerű, mert párhuzamos korpuszt használ forrásul. A fordított szövegek korpusza manapság nem csupán a szakemberek által készített fordítások minőségének javítására használatos, a számítógépes fordítóprogramok is mind nagyobb mértékben az ún. fordító memóriákra „translation memory” épülnek. Ezeknek alap gondolata, hogy korábbi for-

dított szövegekből elővesznek olyan, a célnyelvre lefordított szókapcsolatokat, amelyeket már mások gyakran használtak a hasonló forrásnyelvi szókapcsolat fordításaként, és mintául kínálják fel a fordítónak. Az ilyen, gépi támogatással készülő, nyersfordításokat ugyan természetesen alaposan át kell ezután dolgozni, de ezek segítségével egyebek közt az is biztosítható, hogy a szaknyelvi szövegek terminushasználata egységes legyen.

Az értekezés bevezetőjében ismerteti a kutatás célkitűzését, a korpusz összeállításának szempontjait és módszerét, valamint az elemzéshez használt szoftvert. A 2. fejezet részletes szakirodalmi áttekintést nyújt a fordított szövegek sajátosságairól. Külön fejezetben (3.) tárgyalja az értekezés által vizsgált fordítási művelet, az explicitáció fogalmát, ennek szintjeit, megjelenési formáit. A 4. fejezet a korpusznyelvészet és fordítástudomány viszonyát vizsgálja. Az 5. fejezet tartalmazza a vizsgált kétnyelvű párhuzamos korpusz részletekbe menő elemzését. A 6. fejezetben a párhuzamos korpuszból származó adatokat veti össze az összehasonlítható eredeti magyar nyelvű szövegekből álló korpusz sajátosságaival. Végül a 7. fejezetben értékeli, igazolódott-e a vizsgált hipotézis, majd összefoglalja az eredményeket. Az értekezés szerkezete logikailag jól tagolt, áttekinthető. Stílusa – különösen a bevezető, problémafelvető fejezetekben – kifejezetten olvasmányos.

A szerző által összegyűjtött ún. ARRABONA-korpusz több alkorpuszból áll. A párhuzamos korpusz négy szépirodalmi mű és négy szakszöveg angol és magyar változatának első 100–100 mondatát tartalmazza. Az összehasonlításra szolgáló eredeti magyar szövegekből álló korpusz szintén négy szépirodalmi és négy szakirodalmi szöveg első 100–100 mondatát tartalmazza. Az így létrejött korpusz mérete rendkívül kicsi a szokásos korpuszokhoz képest (mindössze 45.000 szövegszó, míg az egynyelvű korpuszok mérete manapság 10 – 100 millió szövegszó, vagy még több). A méret kicsinységét ellensúlyozza viszont a feldolgozás alapossága: cseppet sem könnyű ugyanis a többnyelvű szövegeken az ún. alignment művelet végrehajtása – az eredeti és a lefordított szöveg mondat-szintű megfeleltetése. Tekintetbe véve, hogy a szerző mind a korpusz gyűjtését, mind a fenti alignment műveletet saját maga végezte el a kiválasztott szövegeken, érthető, hogy csupán ilyen kisméretű korpuszt sikerült egymagában létrehoznia. A dolgozatból nem derül ki, vajon a Wordsmith program képes-e a párhuzamos korpuszból párhuzamos konkordanciát csinálni, miután a fent említett alignment műveletet kézzel elvégezték rajta, vagy pedig a kutatónak magának kellett kikeresnie a vizsgált mondatok magyar megfelelőit. A korpusz kis méretéért bőségesen kárpótolja az olvasót az 5. fejezetben található igen részletes elemzés. Az explicitáció műveletét különféle típusokba sorolva (pl. kötőszavak betoldása, mondathatárok változtatása, lexikai betoldások, névmások behelyettesítése, szituatív betoldások, és a világról szóló ismeretek átadása) ismerteti. A csoportosított, elemzett példamondatok fordítók számára készült tankönyvben is igen hasznosak lehetnek. A fordítók képzésének szempontjából nagyon jónak tartom a korpusz összeállításának szempontjait: kifejezetten minőségi műfordítások kerültek be a korpuszba, ezért oktatásra mintaként jól használhatók.

A névmások fordításakor bekövetkező változások vizsgálatakor egy technikai hibát követ el a szerző (5.3.8.4, 110–111 oldal). Annak bizonyítására, hogy az

angol szövegben előforduló személyes névmásokat a fordításkor gyakran az illető személy nevével helyettesítik, a leggyakoribb szavak összehasonlító táblázatát adja meg. A magyar és angol nyelv grammatikai különbségeiből adódóan természetesen a magyar szövegben semmiképp sem lehetnek a személyes névmások a leggyakoribb szavak között. Meggyőzőbb lett volna az érvelés alátámasztására az idézett személynevek abszolút gyakoriságát közölni, ebből valóban láthattuk volna, hogy ténylegesen többször fordulnak-e elő a személynevek az adott magyar mintában, mint az eredetiben.

A korpusz kicsiny méretéből adódóan kelt mulatságos hatást a 136 oldalon található összefoglalás: „a fordítói tevékenység révén a fordított szövegbe bekerült nagyobb számú írásjellel a fordító jobban tagolja a szöveget, növeli a szöveg-szerveződés szintjét, feltehetően megkönnyíti a mondatmegértést. *Tehát a nagy számok szintjén* is érvényesül a nem teljes körű elemzésben az 5. fejezetben már kimutatott tendencia.” (kurzíválás tőlem P. J.).

Érdekes megfigyelést találhatunk a lexikai explicitáció eseteit elemző részben: „a lexikai ismétlés egyike azoknak az elemeknek, amelyek kettős arculatot mutatnak. Az eredeti művekben a szerzők bátran élnek a szó akár többszöri megismétlésével. Hiszen a stílus – mint Németh László mondta – a nyelvi konvenció elleni küzdelem. Ha idegen nyelven kommunikálunk vagy anyanyelvünkre fordítunk, nem szívesen használjuk ezt a szövegszervező és stílusertető eszközt. Igyekszünk betartani a szabályokat. Hiszen megtanultuk, hogy a jó fogalmazás alapvető ismérve: kerüljük a szóismétlést” (102. old.).

A dolgozat egyik legizgalmasabb része, – legalábbis számomra, aki járatlan vagyok a fordítástudomány területén – a 4. fejezet 4.1 és 4.2 pontjában található fejtegetés a fordítással kapcsolatos elvárások változásairól. (Ez a rész ugyan jobban illett volna akár a 2. fejezetbe, akár egy külön fejezetet is érdemelt volna, hiszen a korpusznyelvészethez csak lazán kapcsolódik.) Való igaz, nem könnyű eldönteni, az-e a jó fordítás, ami a lehető leghívebben követi az eredeti szöveget, vagy az, amelyik a célnyelven is élvezhető olvasmány, és ennek érdekében viszonylag szabad fordítás.

A szorosabban vett korpusznyelvészetről szóló rész a 4.4 fejezet. A magyar korpuszprojektek ismertetésekor említ egy közelebbről meg nem határozott projektumot: „Egyik korai európai többnyelvű nyelvreírás célzó munka volt az Európa Tanács által támogatott nemzetközi lexikográfiai projekt (1991–1994), amelyben a magyar munkacsoportot Kiefer Ferenc irányította.” Érdekelne, melyik projektum volt ez.

Az értekezés zárófejezetében foglalja össze az elemzés végeredményét: maga az explicitációs hipotézis a korpuszban talált adatok alapján igazolódott, a fordítás útján keletkezett magyar szövegek explicitebbek, mint akár az eredeti angol, akár a nem fordított magyar szövegek. Az egyik részfeltevés azonban nem nyert igazolást: a szakirodalmi szövegek – legalábbis e vizsgálat szerint – nem kimutathatóan explicitebbek, mint a szépirodalmiak.

Összegezve: a dolgozat egyértelműen bizonyítja, hogy szerzője méltó a Ph. D. fokozat elnyerésére. Mind a vonatkozó szakirodalom áttekintésében, mind az új, önálló kutatási eredmények tekintetében megfelel az elvárásnak. A magyar korpusznyelvészeten újdonság értékű a párhuzamos és összehasonlító korpusz

egyidejű alkalmazása fordítástudományi kutatásra. Új kutatások végzéséhez iránymutatóul szolgálhat. Az explicitáció típusainak példákkal illusztrált kidolgozása egyedülálló. A dolgozat eredményei jól alkalmazhatók a fordítók továbbképzésében.

Budapest, 2001. augusztus 31.

PÁPAI VILMA VÁLASZA

Megköszönöm opponenseimnek, Klaudy Kinga egyetemi tanárnak és Pajzs Júlia tudományos főmunkatársnak a disszertáció alapos és részletes bírálatát. Nagy elismerés, hogy a dolgozatot mindketten ilyen vagy olyan szempontból úttörő vállalkozásnak találják, vagy elméleti eredményeit tekintve (pl. a fordított szövegekben az explicitáció tendenciájának/magasabb fokú explicitiségének kimutatása, vagy az explicitációs műveletek elkülönítése), vagy pedig kutatásmódszertani szempontból (párhuzamos korpuszok építése és vizsgálata fordítástudományi kutatás céljára). Megtisztelő számomra, hogy a dolgozatot Klaudy Kinga a nemzetközi fordítástudomány aktuális vonulatába illeszkedő munkának látja. Itt köszönöm meg ugyanakkor opponenseim kritikai észrevételeit és kiegészítő kérdéseit is. Ezekre, valamint a bizottsági tagok által feltett kérdésekre kívánok most válaszolni tematikus rendben. A kérdések négy témakört érintenek.

1. A dolgozat felépítése és szerkezete

Mindkét bírálóm jól szerkesztettnek és logikus felépítésűnek nevezte a dolgozatot. Pajzs Júlia a stílusát kifejezetten olvasmányosnak találta, amiről kezdetben nem tudtam eldönteni, hogy milyen előjelű is ez a megjegyzés. Aztán egyértelmű elismerésként értelmeztem.

1.) A szerkezettel, illetve inkább a szerkesztéssel kapcsolatban két kritikai észrevételt kaptam. A *függelék egyik része* – a Capote-szöveg angol és magyar változatának gyakorisági listája – sajnálatos módon valóban kimaradt a lapok összefűzésekor. (A dolgozatban viszont többször hivatkoztam rá.). Az *eredeti magyar korpusz szerzői* azonban – ez a másik észrevétel – fel vannak tüntetve – legalábbis az én példányaimban –, a dolgozat 16. oldalán, közös listán a fordított magyar művek bibliográfiai adataival.

2.) Ugyancsak a szerkezetre vonatkozik Pajzs Júlia észrevétele, miszerint a fordítói normák változásait nem a 4., hanem a 2. fejezetben kellett volna tárgyalnom. Az igazat megvallva, nekem is voltak gondjaim ennek az *alféjezetnek az elhelyezésével*. A végleges változatban mégis egy fejezetbe került a korpusznyelvészettel, és ezzel a megoldással éppen a két terület kapcsolatát akartam hangsúlyozni. Azt, hogy a fordítástudományban bekövetkezett változások mintegy előkészítették az utat a korpusznyelvészeti módszerek alkalmazásának. A változások a fordítóval, illetve a fordítással szemben támasztott követelményeket érintették. A fordításelméletnek kétezer évig az *ekvivalencia* volt a kulcsfogalma, a

forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg egyenértékűsége. A fordítótól az eredetihez való hűséget várták, vagyis egyfajta visszafelé igazodást.

A 70–80-as évek óta azonban a fordítástudomány már nem akar modellt adni, nem írja elő, milyen legyen a fordítás, hanem inkább leírja a kész fordításokat. Azt vizsgálja, milyenek a fordított szövegek, valamint meg akarja érteni és magyarázni a fordítás folyamatát. A deskriptív irányzat kialakulását olyan nézetek is elősegítették, mint Touryé (1980: 28), aki szerint a fordított szövegek kizárólag a célnyelvi kultúra részét képezik, nem tartoznak semmilyen más irodalmi tradícióba. (Igazi műfordítás pl. ott jön létre, ha két kultúra találkozik, ha a fordított mű a fordító munkáságának részévé válik). S ha a fordított szövegeket a CNY-i kultúra részének tekintjük, a fordításelemzésnek az a feladata, hogy megvizsgálja, hogyan illeszkednek be a fordított szövegek az új nyelvi-kulturális-szociális közegbe, s nem utolsósorban a célnyelvi szövegek sorába. S az ilyen leíró jellegű vizsgálódásokban nagy szerep juthat és jut is a korábban elképzelhetetlen méretű szövegtörzseknek. A korpusznyelvészet éppen ebben a kritikus időben tűnt fel kutatási módszerként, s ma már jóval több, mint kutatási módszer.

2. A korpusz mérete és a felhasznált software

1.) A korpusz méretét illetően Pajzs Júlia – joggal – bíráló észrevételt tett: szerinte hiba volt az ARRABONA-korpussszal kapcsolatban „*nagy számokról*” beszélnem. Talán indokolható ez a kijelentés azzal, hogy a „nagy számokat” relatív adatként kezeltem, s a két vizsgálati mód közötti különbséget illusztráltam ezzel. A 2., az összes nyelvi adatra kiterjedő vizsgálatban valóban nagy, vagy nagyobb számú adattal dolgozhattam.

2.) Azt persze magam is tudom, hogy az általam megépített szöveggyűjtemény *korpusznyelvészeti fogalmak szerint igen kis méretű*. Nálam jobban tudja ezt Pajzs Júlia, aki avatott szakértője és művelője a korpuszépítésnek, hiszen az MTA Nyelvtudományi Intézetében a magyar nyelv egyik fontos tárházát, a jelenleg 25 millió szövegszót tartalmazó magyar történelmi korpuszt építi.

A kutatási céloknak megfelelő korpusz természetesen nem áll rendelkezésemre (angol – magyar párhuzamos szövegek Plato *Állama* és Orwell *1984* című művén kívül nem léteznek), ezért magamnak kellett a kívánt összetételű, nagyságú és a megfelelő korból származó szövegtörzset kialakítanom, és elemzés céljára alkalmas módon gépre vinnem. Jelenleg – tudomásom szerint – ez az egyetlen angol-magyar párhuzamos korpusz és ez különösen vonatkozik a magyar-magyar korpuszra. Még fontosabb a megléte a tudományos szövegek esetében, hiszen a fordítói tudás ilyen tárházára rendkívül nagy szüksége van a magyarországi szakfordító-képzésnek. (Eredetileg a kutatáshoz a legfrissebb angol műveket és magyar fordításokat, illetve mai eredeti magyar műveket akartam felhasználni. De tágitottam az időkeretet, hogy a 70–80-as évekből származó művek bevonásával még tetten tudjam érni a klasszikusnak számító magyar könyvkiadói és fordítói gyakorlatot (ld. Pajzs Júlia). Így alakult ki az – az 1969 és 1999 közötti – 30 évet átfogó időszak, amelyből a művek származnak.)

3.) A *magyar nyelv korpuszalapú vizsgálata* már megkezdődött, mégpedig egy többnyelvű *nemzetközi lexikográfiai projekt* keretében. A projekt keretében, amelyre Pajzs Júlia kérdése vonatkozik, a birminghami egyetem Korpusznyelvészeti Csoportja, John Sinclair vezetésével, európai egyetemekkel együttműködve párhuzamosan vizsgált hét európai nyelvet: az angolt, németet, horvátot, magyart, olaszt, spanyolt és svédet.

A projekt közvetlen céljaként egy *többnyelvű szótár* létrehozását tűzték ki, távolabbi céljaként pedig a *gépi fordítás* módszertani alapjainak lefektetését. Az alapkérdés az volt, honnan tudjuk fordításkor, hogy egy szó sokféle jelentése közül melyik illik az adott mondatba. Feltételezték, hogy a szöveggörnyezetben, a szöveg felszínén vannak olyan ismétlődő elemek, amelyek az egyes jelentésekhez kapcsolódnak. Tíz-tíz gyakori szó vizsgálatával megállapították, hogy a szavak szöveggörnyezetét szabályokkal olyan pontosan le lehet írni, hogy ezt a számítógép is értelmezni tudja. Például az angol *know* igét a németben a *wissen*, a svédben a *veta*, az olaszban pedig a *sapere* szóval fordítjuk általában, ha az angol igét idéző mellékmondat követi. Ha pedig az ige után főnévi csoport következik, akkor általában a *kennen* igével fordítjuk a németben és a *conoscere* szóval az olaszban.

A kutatók megállapították, hogy a szöveggörnyezeti szabályosságok elég nyilvánvalóak ahhoz, hogy kijelenthessük: a fordítás gépesítése lehetséges.

4.) A szövegeket az Oxford University Press *WordSmith Tools* nevű software-jével elemeztem, amely elsősorban egynyelvű korpuszok elemzésére alkalmas program. Számomra mégis használhatónak bizonyult, és pedig a párhuzamos szövegeket illesztő (*alignment*) funkciója miatt. Hátránya viszont, hogy – legjobb tudomásom szerint – nem képes *párhuzamos korpuszból párhuzamos konkordanciákat* készíteni.

3. Az explicitációs műveletekről (angol → magyar korpusz)

Köszönöm opponenseim elismerését és a részletekre is kiterjedő reflektálását az explicitációs műveletek feltárásával kapcsolatban. Az elemzés érényei nem, vagy nemcsak az én érdemem. Mintegy a fejezet belső dinamikája diktálta ugyanis, hogy mit kell tárgyalni és mit lehet kurtítani. Magam csak annyiban tértem el ettől, hogy hangsúlyozottabban foglalkoztam a szakirodalomban még nem, vagy csak keveset tárgyalt műveletekkel.

Fókuszba került pl. a központosítás: az írásjelek betoldása és módosítása, ez az újszerű téma.

1.) Klaudy Kinga észrevételezte, hogy a központosítás elemzésekor nem vizsgáltam meg a *vesszők számának alakulását* a fordításban. A vesszőhasználat valóban jellegzetes explicitálási pont lehet az angol → magyar fordítási irányban, a tagmondatok számának növekedéséből eredően. Hogy mégsem foglalkoztam velük, azt két ténnyel magyarázhatom: 1.) többen írtak már azokról a szintaktikai kérdésekről, amelyek az indo-európai nyelvekről magyarra fordításkor felmerülnek. A 2.) ok inkább technikai jellegű: a szövegek számítógépre vitelét legnagyobbbrészt scanneléssel végeztem, s az elektronizálásának ez a módja igen

érzékeny az ékezetekre és az írásjelekre. Úgy éreztem, pontatlanságokhoz vezetett volna, ha nem ellenőriztem volna vissza minden egyes vesszőt. Ezzel azt is szeretném sugallni, hogy egy ilyen feladat kétszer annyi időt igényelt volna.

Ettől függetlenül a központozás kérdése önálló kutatást is megérdemel. Kontrasztív vizsgálata a fordításelemzések reményteljes témája lehet a jövőben, mint ahogy erre már van példa: Mihail Mihajlov az Across 2001. 1./2. számában megjelent cikkében a párhuzamos szövegek illesztése kapcsán foglalkozik az írásjelekkel is, és ez volt a témája a finnországi Savonlinnában a fordítási univerzálékkal foglalkozó konferencián 2001 októberében tartott előadásának is.

De mindez nem magyarázza meg azt, hogy miért nem tértem ki a *gondolatjelek megváltozott számának* magyarázatára. Indokolnom kellett volna, mégpedig explicit módon, hogy azért nem foglalkoztam velük, mivel a gondolatjeleknek a magyar szépirodalmi szövegekben teljesen más funkciója van, mint az angolban.

2.) *Névmás* → *főnév*. Az angol személyes névmás főnévvel való fordítása az explicitáció egyik módszere a magyarban. Ennek a műveletnek a meglétét a tulajdonnevek abszolút gyakoriságának összevetésével kellett volna bizonyítanom, mint ahogy Pajzs Júlia is rámutatott erre. Az abszolút gyakoriság pontosabb képet ad a számszerű növekedésről, mint a gyakorisági listán betöltött helyek összemérése.

3.) A *deszemantizálódott melléknévi igenevek* teljes körével nem foglalkoztam, ezt kifogásolta Klaudy Kinga. Az angol-magyar fordítási irányra jellemző műveletet szintaktikai kényszer váltja ki. A betoldott szófajváltók közül a *való* melléknévi igenév és a *közötti, belüli* névutó-melléknévek vizsgálatára helyeztem hangsúlyt. (pl.: az egymáshoz *való* ragaszkodás, az országok *közötti* jövedelemáramlás). Megoszlásukat mind kvantitatív, mind kvalitatív elemzésnek alávettem. A magyarra fordított mondatokból még kigyűjtöttem 13 további deszemantizálódott melléknévi igenevet, amelyek összevetése az eredeti magyar szövegekben előforduló adatokkal további érdekes adalékokat hozhat (ld. a *való* gyakorisági adatainak meglepő alakulását a magyar-magyar korpuszban).

4.) A hiányérzettel kapcsolatban hangsúlyozni szeretném, hogy biztos vagyok benne, hogy a feltárt explicitációs műveletek és szövegjellemzők megérdemlik a *további kutatást*, s bízom benne, hogy az összeállított korpusz – még ilyen szerény méretben is – több irányban nyújt lehetőséget a kutatásra. Mivel azonban az explicitációs műveletek a nyelv minden szintjét átfogják (jelen vizsgálatban a legfelső szint valóban a szövegszint és a szövegen/nyelven kívüli szint – ld. 76. o.), *nem lehetett egyetlen dolgozaton belül minden elemzésre kínálkozó jelenséget részleteiben vizsgálni*. Ez érvényes az *utalószókra* is. (Az utalószók használatában a fordítónak szabad döntése ott lehet, ahol az utalószó törölhető a mondatból, mert mindkét változat jól formált/grammatikus szintaktikai szerkezetet alkot.) Az a felvetés, hogy „lehet-e statisztikailag is igazolni azt, hogy a fordítók inkább a túljelölés, mint az elhagyás felé hajlanak” szintén önálló kutatást igényel, s az alárendelő összetett mondatok vizsgálatát új szemponttal gazdagíthatja.

5.) Nagyon izgalmas a következő kérdés, és általánosabb nyelvészeti és fordításelméleti összefüggéseket is felvet. Az explicitációs műveletek egy csoportjára vonatkozik, a *lexikai-grammatikai* csoportra, olyan műveletekre, amelyek a FNY-i szövegek kohéziós eszközeinek megváltoztatására irányulnak. Klaudy Kinga

kérdése ezzel kapcsolatban arra irányul, hogy vajon az *explicitebb fordítás kevésbé kohézió szöveget eredményez-e*, azaz milyen kapcsolat van az explicitáció és a szövegkohézió között.

A párhuzamos szövegek komparatív vizsgálata alapján ezt az összefüggést a következőképpen látom:

- a) Minden nyelvnek megvan a szövegeket összetartó, azaz kohéziót eredményező relációs rendszere (mondhatnánk kohéziós potenciálja). Ez biztosítja a szövegnek mint rendszernek a szervezettségét és stabilitását (Beaugrande-Dressler 2000: 73). Ott érhető tetten – mondja Halliday és Hasan –, ahol a szöveg egyik eleme feltételezi a másikat (Halliday–Hasan 1976: 4). Részben a grammatika, részben a szókészlet, tehát egyrészt funkcionális, másrészt tartalmas szavak által jut kifejezésre. Ilyen kapcsolatot teremtő eszköz pl. a lexikai ismétlés vagy a névmások használata, amelyekkel lehetővé válik, hogy a szövegben előre, illetve visszafelé utaljunk (anafora és katafora), továbbá az ellipsis vagy a párhuzamos szerkezetek használata.
- b) Amikor a fordító az angol szöveg elliptikus szerkezetét megszünteti, s erre a műveletre vonatkozott konkrétan a kérdés, és a hiány helyett egy tartalmas szót használ, nem történik más, mint a kohéziós eszközök egyik szintjéről egy másik szintre lép át – a grammatikaiból a lexikaiba: a magyarban – az angoltól eltérően – lexikai szinten teremti meg a kohéziót. Annak ellenére, hogy ugyanaz a kohéziós eszköz megtalálható mindkét nyelvben. A fordító – ahol szükséges –, felbontja a FNY-i szöveg kohéziós eszközeit, és a CNY-ben újakat épít ki (Levy, 1965, a fordító magát egyfajta nyelvi interpretátor szerepében látja).
- c) Hogy miért szünteti meg a fordító a FNY kohéziós kapcsolatait? Magyarázhatja ezt magának a nyelv váltásnak a ténye. Mivel a „a kohézió a nyelvrendszer része, a nyelvbe beépített szisztematikus rendszer” (Halliday–Hasan 1976: 5), a váltás vonatkozik a *kohéziós eszközökre* is. Nem biztos, hogy az *A* nyelvben alkalmazott kapcsolások *B* nyelvben is működnek. Nem biztos, hogy a szöveg szövege elég feszes marad a másik nyelvben, ezért a fordító itt-ott meghúzza, az új formára igazítja. De az okot kereshetjük máshol is. Ugyanazon nyelven belül is megtörténik, – vegyük most példaként a névmás–főnév váltást – hogy az anaforikusan utaló elemnek elgyengül a kapcsolata a vele koreferens szóval és nem szolgálja tökéletesen a kohéziót: „az anafora is okozhat nehézséget [a megértésben, a kommunikációban], ha hosszú szövegrész választja el a szómást az érintett tartalmás kifejezéstől Mire sor kerül a szómásra, az eredeti elemek már kikerülhettek az aktív emlékezetből, és más lehetséges jelöltek hibás felidézésére kerülhet sor” (Beaugrande-Dressler 2000: 92). Fordításkor még inkább megvan a valószínűsége, hogy ez a kapcsolat meggyengül, hiszen ilyenkor a kommunikációs csatorna nem ideális, a zörej egyébként is nagyobb benne.

Biztos választ erre a kérdésre a gyakran emlegetett „fekete dobozban” lejátszódó folyamatok feltérképezése adhat.

6.) Végül az *explicitáció műveleteinek osztályozásáról*. Eredetileg csak az automatikusan elvégzendő műveleteket akartam kizárni az elemzésből, amelyek a valóság eltérő tagolására vezethetők vissza (mint a *morning* → *reggel/délelőtt* váltás). Később azonban az explicitáció tágabb értelmezésbe belefoglalt szemantikai többlettel egyáltalán nem foglalkoztam. (Így kimaradtak a fordító választásától nagyobb mértékben függő idéző, mozgást jelentő stb. igék, az explicitálásra bőségesen alkalmat nyújtó gazdag magyar igerendszer képviselői.) A dolgozathoz az explicitáció formai, pragmatikai és logikai többletet jelentő típusai is bőséges anyagot szolgáltatottak.

4. A szövegjellemzőkről (a magyar-magyar korpusz)

Emlékeztetőül a hipotézisek: FMK > EMK, (2) TMK > SZMK, (3) FTK > ETK, (4) FSZK > ESZK

1.) *Van-e értelme a (3) és a (4) hipotézis elkülönítésének*, mikor az tulajdonképpen benne foglaltatik az (1)-ben (FMK > EMK)? Elfogadom az észrevételt, hiszen a formális logika szabályai szerint valóban nincs értelme elkülöníteni ezeket a hipotéziseket (3, 4). Azonban mégis akadtak olyan szövegjellemző-eloszlások, amelyek alátámasztották az (1) fő hipotézist, de nem támasztották alá a (3) vagy (4) mellékhypotézist. Példaként a kettőspont (3) és a zárójel (4) használatát említhetem, a diskurzuspártikulák közül pedig a *például* (4) és az *így* (3) használatát (a teljes korpuszra igazolódott a fordított szövegek nagyobb fokú explicitése, de a szépirodalmi (3. hipotézis) vagy a tudományos (4. hipotézis) alkorpuszra nem). A (3) és (4) hipotézis helytállóságát illetően további vizsgálatok szükségesek.

2.) *Milyen relevanciája van a fordított szövegek jellegzetességeire nézve a (2) hipotézisnek?* Elismerem, hogy ez a hipotézis csak a műfaji különbségekre irányul, s közvetlenül nem érinti a fordított szövegek jellegzetességeit. Nevezük ezeket az adatokat a vizsgálat „hordalékának”. Mégis! Nem haszontalan figyelni ezekre az adatokra is, hiszen a fordítók követik a különböző műfajokra érvényes normákat, mint ahogy a type/token arányokból is kiderült.

3.) *A lexikai egyszerűsödés, illetve szegényedés kimutatása valóban izgalmas eredmény.* Az angol korpusz type/token arányai egyébként a magyar korpusz alá maradnak. Ez a mutatószám 49 a *szépirodalmi* (magyar megfelelők: nem fordított 66, fordított 62) és 41 a *tudományos* szövegek esetében (magyar megfelelők: nem fordított 61, fordított 55). Az adott korpuszban a magyar lényegesen változatosabb szókészletet használ mindkét műfajban.

4.) „A két műfaj között eredetileg meglévő *különbség a fordítás során 2%-kal nő*”. Valóban nem növekedésről van szó, ez rossz szóhasználat volt, hanem a fordítás folyamatának köszönhetően a két alkorpusz type/token arányainak különbségéről.

5.) A disszertációban a *kódjelek alkalmazása* elkerülhetetlen volt a párhuzamosan illesztett szövegek tárolásakor, idézésekor, illetve az adatok táblázatos bemutatásakor. De elismerem, hogy folyó szövegben valóban szerencsésebb lett volna, ha teljes néven említem a szerzőket és fordítókat.

Végül: A fordítók egyéni stílusáról

Bár a kutatás a fordított szövegek sajátosságainak feltárására irányult, a vizsgálat során más, nagyon érdekes vonásokra is fény derült. Az elemzés mindkét fázisában, tehát a példamondatok, illetve a számok mögött is felsejlettek azok a jellegzetességek, amelyek elárulják a fordítókat, megmutatják tipikus döntéseiket és választásaikat. Kiderült pl., hogy a legtöbbet explicitáló fordító – a szépirodalmi művek esetén – Bart István, a tudományos szövegekben pedig Roboz András, mindketten feltűnően nagy számú diskurzusszervező és kötőelemet iktatnak a fordított szövegekbe. Egyes fordítók szigorúan követik a forrásnyelvi mű központozási mintáit (pl. Eysenck fordítója: Bocz András), mások bátran módosítanak rajtuk (mint például a Dawkinst fordító Szentesi István). Ezek a stílusjegyek nem pusztán apró részletek, hanem arról is árulkodnak, hogyan értelmezik a fordítók a jó fordítást, azaz hogyan foglalnak állást a fordításelmélet és gyakorlat egyik örök kérdésében.

Győr, 2001. november 10.

SZENT JEROMOS ALAPÍTVÁNY A MAGYAR FORDÍTÓ- ÉS TOLMÁCSKÉPZÉS TÁMOGATÁSÁÉRT

Az alapítvány célja a magyarországi fordító- és tolmácsképzés támogatása. Ennek érdekében az Alapítvány támogatja az intézményes tolmács- és fordítóképzést, ösztöndíjjal segíti tolmács illetve fordító szakos hallgatók tanulmányait és külföldi részképzését, támogatja tolmács- és fordító oktatók továbbképzését, szakmai továbbképző tanfolyamokat szervez annak érdekében, hogy a tolmács- és fordítói munka színvonalának emelésével elősegítse Magyarország euroatlanti integrációját, szakmai folyóiratot, illetve publikációkat jelentet meg, tudományos kutatást kezdeményez, folytat illetve támogat, valamint szakmai kapcsolatokat kezdeményez és ápol magyarországi és külföldi társintézetekkel és szakmai szervezetekkel.

A kuratórium elnöke: dr. Klaudy Kinga

Az alapítvány nyitott. Az alapítványt minden magyar és külföldi magánszemély vagy jogi személy, illetve jogi személyiséggel nem rendelkező társaság pénzüsszegekkel, illetve szolgáltatásokkal támogathatja.

A Szent Jeromos Alapítvány számlaszáma: 10100792 72841400 00000008.
Számlavezető Bank: Budapest Bank, Királyhágó Fiók.

A közhasznú szervezetekről szóló 1997. évi CLVI törvény értelmében az alapítványt támogató pénzadományok levonhatók a személyi jövedelemadó- és társasági adóalapból.

Az alapítvány székhelye: ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központ
Budapest 1088. Múzeum krt. 4 „F” épület. Tel: 2 669 883/58-94. Fax: 4 855 217.
e-mail: kklaudy@ludens.elte.hu vagy aeiler@ludens.elte.hu

„Claims, Changes and Challenges” Az EST III. Nemzetközi Kongresszusa Koppenhága, 2001. augusztus 30 - szeptember 1.

Heltai Pál

Az Európai Fordítástudományi Társaság, az EST III. Nemzetközi Kongresszusán kétszázán vettek részt 38 országból, 16 szekcióban 120 előadást tartottak, volt 2 poszter-kiállítás, 7 panel és 3 kongresszus előtti szeminárium. Valóban az európai fordítástudomány reprezentatív gyülekezete volt.

A koppenhágai üzleti főiskola (The Copenhagen Business School) jó házigazdának bizonyult. A rendezvényt nyugodt skandináv magabiztossággal szervezték, különösebb fennakadás nélkül, a szervezők láthatósága inkább alacsony volt, mint magas.

A kongresszus a következő szekciókat foglalta magában (Zárójelben az elhangzott előadások száma, az előzetes program alapján): tolmácsolás (12), irodalom, kultúra, hermeneutika (11), szakfordítás és kommunikáció (6), képernyő-fordítás, szinkron és feliratfordítás (5), fordítási univerzálék (9), fordítás és kommunikáció (4), korpusz-alapú fordításkutatások (4), szemiotika és többnyelvű terminológia (5), a fordítás története (5), metafora fordítás (5), fordítóképzés (7), a fordítási folyamat (3), nyelvészet és fordításkutatás (5), elméletek és modellek (5), globalizáció, az EU és a fordítás (5), kulturémák, kulturális különbségek és fordítás (4).

A félnapos, illetve egész napos panelek a következők voltak:

- (1) Autonómia a fordításban
- (2) Fordítás és nyelvtipológia
- (3) Fordítás az EU-intézmények számára
- (4) PACTE: a fordítási kompetencia elsajátítása
- (5) A fordítási kutatások társadalmi relevanciája
- (6) Kutatási kompetencia a fordítástudományban
- (7) A fordítási folyamat (a TRAP project)

A kongresszust megelőző délután három szemináriumra került sor: a korpuszok és fordítástudomány szemináriumot Mona Baker szervezte, illetve tartotta, a lokalizációról szóló szemináriumot Sue Ellen Wright, a közösségi tolmácsolást pedig Cecilia Wadensjö. Ezek közül az elsőt jelen voltam, és bár hasznosnak találtam, egyetérték a kongresszus finn résztvevőinek az *EST Newsletter* decemberi számában leírt véleményével, hogy nem ártana némi előzetes információ a szemináriumok várható szintjéről, a feltételezett előképzettségről. Mivel a résztvevők előre jelentkeztek, az e-mail korában ez megoldható lenne.

A panelek részben átfedték a szekcióelőadásokat, mind időben, mind témában (EU-fordítások, fordítási folyamat). Mivel a panelek a szekciókkal párhuzam-

mosan futottak (4 vagy 5 szekció és 1 vagy 2 panel), alaposan megnehezítették a több téma iránt érdeklődő résztvevő dolgát.

A 16 szekció és a 7 panel jelzi, hogy a kongresszus átfogó jellegű volt, a kutatás minden irányzatát össze akarta hozni. Természetesen fizikailag lehetetlen volt, hogy egy résztvevő mindegyik irányzattal, témával megismerkedjen, így ez a beszámoló sem adhat teljes képet a konferenciáról, sőt nagyon is egyoldalú, hiszen a tolmácsolás és az irodalmi fordítás kérdéseivel foglalkozó előadásokat teljesen kihagyja. Az utóbbi kérdések iránt érdeklődő olvasók figyelmét viszont felhívnam a kongresszus egyik újítására, a Copenhagen Formatra: a szervezők a kongresszus előtt elhelyezték a kongresszus weboldalán az előadások 2-3 oldalas összefoglalóit, amelyek a szokásos 300 szavas összefoglalóknál jóval meggyőzőbb tájékoztatást nyújtottak arról, hogy mi várható az előadástól. Ezek az összefoglalók továbbra is megtalálhatók a weben (www.cbs.dk/EST).

A kongresszus címe a „Claims, Changes and Challenges”. Az első szó fordításában nehézségekbe ütközöm (állítások? igények?), de a fordítás nehézségeitől függetlenül a másik két kérdésre szeretnék koncentrálni: milyen változások mentek végbe a fordítástudományban, milyen új kihívások jelentkeztek, és hogyan válaszolt a fordítástudomány a kihívásokra.

Változások

Hat év telt el azóta, hogy az EST prágai kongresszusán részt vettem, tehát egy viszonylag rövid, de mégis többéves időszak alapján mérhettem fel a változásokat. Ez alatt az idő alatt sok minden megváltozott a fordítástudományban: új problémák, kihívások, új kutatási módszerek és elméletek jelentek meg, amelyeket az előadások és a kongresszus hangulata jól tükrözött. Számomra úgy tűnt, hogy minőségileg megváltozott a terület. A korábbi esszé-típusú előadások kora lejárt, a legtöbb előadás empirikus kutatásról szólt, amelyet más tudományokhoz hasonlóan szigorú módszertani elvek alapján végeznek. Ez részben annak is köszönhető, hogy az utóbbi években egyre több helyen folyik doktori képzés fordítástudományból, és az új generáció már jelentkezik a nemzetközi konferenciákon.

Az új kutatási paradigma látható volt sok előadásban: konkrét vizsgálatokról szóltak, megfelelően szabályozott módszertani keretekben, amelyeket megfelelően prezentáltak, statisztikai vizsgálatokkal, előteszteléssel (mint a nyelvelsajátítási kutatásokban), megfelelően leszűkített témákkal (néha túlságosan is), elméleti kérdések tisztázására, és az eredmények prezentálása során a túlzó általánosításokat kerülve.

Mielőtt túl rózsásra festeném a képet, meg kell jegyeznem, hogy a „Kutatási kompetencia a fordítástudományban panel” nagyon kritikus hangot ütött meg. D. Gile önostorozó (mármint a fordítástudományt ostorozó) kritikája szerint még nagyon alacsony színvonalú a fordításkutatók módszertani képzettsége. Gile a kutatási készségek hiányosságairól elmondja, hogy az irodalom sokszor preskriptív, sok az ismétlődés, nem hivatkozik korábbi megállapításokra, félreértik a szerzők eredményeit és szándékait, stb. A kutatók nem kapnak módszer-

tani képzést, nincs minőségellenőrzés, a nyelvészet más ágainak művelői néha kirándulnak a fordítástudományba, de kívül maradnak rajta, saját tudományáguk perspektívájából elmondják a véleményüket fordítási kérdésekről, de nem végeznek fordítástudományi kutatásokat („doorstep interdisciplinarity”, a küszöbön megálló interdiszciplinaritás). Az egyik ok az, hogy a fordításképző intézmények fő feladatuknak a képzést tekintik és nem a kutatást.

Gerzymisch-Arbogast szintén megállapítja, hogy a fordítóképző intézmények mindig is gyakorlati orientáltak voltak, ezért alacsony az akadémiai presztízsük és a kutatási színvonal, a tanárok és kutatók inkább abban hisznek, hogy csinálni kell, és gyanakodva fogadnak mindent, ami elmélet. Ennek megvannak a következményei, ha megnézzük a doktori képzésre jelentkezők színvonalát. Gerzimisich-Arbogast ezért hasznosnak tartaná, ha a jövőben fordításkutatók számára doktori képzést előkészítő programokat szerveznének, főleg kutatómódszertanból. Chesterman konkrétan arról beszél, milyen módon tanítja kutatásra hallgatóit: milyen típusú kritika hasznos, a megbeszélés, a csoportmunka milyen módon szervezhető, hogyan aknázható ki az átdolgozás, milyen segítséget nyújt a formai kérdésekben, stb.

Nyilvánvaló, hogy a szakterület több vezető személyiségének igaza van, hogy még sok a hiányosság, de az is igaz, hogy a hat évvel korábban Prágában tapasztaltakhoz képest érezhető, sőt szembevetendő fejlődést láttam, még akkor is, ha egyes előadások ujjgyakorlat jellegűek voltak.

További változásként észleltem azt, hogy kezdenek a fordítástudományban kikristályosodni egyes központi témák, amelyek mindenkit érdekelnek. A kongresszus egyik központi témája a fordítási univerzálék kérdése volt, különösen a korpuszkutatásokhoz kapcsolódóan. Ebben a szekcióban (amelynek jelentőségét az előadások száma is jelzi) úgy tűnt, hogy kialakult a tudományág nemzetközisége és kumulatív jellege, és egyre inkább ugyanarról beszélnek a résztvevők, értik, mit mond a másik, hozzászólnak, ahhoz szólnak hozzá, és tovább folytatják egymás munkáját.

Ebben a szekcióban hangzott el Klaudy Kinga előadása is az explicitációs hipotézis egy további kiterjesztéséről, az aszimmetria-hipotézisről. Az előadás élénk érdeklődést keltett, és alighanem további (korpuszalapú) vizsgálatokat ösztönöz majd. Ugyanebben a szekcióban viszont Dimitrova-Eglund az explicitáció fogalmának különböző értelmezéseit vizsgálta, és rámutatott, hogy a fordítástudományban még nem teljesen egyértelmű a terminusok használata. Ez érthető is egy dinamikusan fejlődő tudományterületen. A szekciók nagy száma jelzi, hogy a fordítástudomány ma igen sok területet és kutatási irányzatot ölel fel, de a széttagoltság mellett ugyanakkor jellemző az egyes területek egymáshoz kapcsolódása és kölcsönös átfedése is, ami pozitív fejlemény, ugyanakkor a tudományterület még nem teljesen kiforrott, amit jeleznek a terminushasználat bizonytalanságai.

A kongresszus egyik slágerét kétségkívül a korpuszok használata jelentette: a hasonló nevű szekció mellett a fordítási univerzálék szekciójában is négy előadás korpuszalapú volt, és a kongresszus előtti szemináriumok egyike szintén a korpuszok alapelveit, használatát és eddigi eredményeit ismertette. Mint minden újdonságot, néha ezt is túlzott lelkesedés övezi: az egyik szemináriumi résztvevő

ezt így fejezte ki: „*Nekem ez nagyon nem tetszik, de úgy látszik, kénytelen leszek foglalkozni vele*”. Volt előadó, aki korpusznak nevezte azt a néhány ezer szavas szövegrészletet, amelyen a vizsgálatait végezte. Más (korpuszépítéssel már foglalkozó) résztvevő jólesően nyugtázta, hogy ha divatos témával foglalkozik az ember, akkor a világ legkülönbözőbb tájaira utazhat a témában (legközelebb Dél-Afrikába). Együtt jár a korpusz-mítossszal a korábbi manuálisan végzett kutatások lebecsülése (S. Laviosa szerint a korábbi kutatásokat kis korpuszokon végezték; ugyanabban a szekcióban Klaudy megemlítette korábbi manuálisan végzett kutatásait, amelyek egyáltalán nem kis mennyiségű szöveget dolgoztak fel. Ezzel szemben Cardoso de Camargo „korpuszon” alapuló vizsgálatában összesen 18 szöveg szerepelt, 9000 szó terjedelemben).

A korpuszok jelentősége és az új távlatok természetesen vitathatatlanok, hiszen a feldolgozható szövegmennyiség olyan nagy, hogy annak alapján biztosan állíthatók a korábban csak szubjektív benyomáson alapuló megállapítások. Ilyen eredményekről számolt be Laviosa és Baker. Utóbbi hangsúlyozta, hogy a korpuszok segítségével végre objektív képet kaphatunk a fordításnyelv sajátosságairól, anélkül hogy azt azonnal elítélő, preskriptív szemszögből vizsgáljunk. A fordítók munkáját a legkülönbözőbb szempontok szerint lehet tanulmányozni: életkor, nem, foglalkozás, stb., a legkülönbözőbb összehasonlításokra nyílik mód: férfi író férfi fordítóval, női fordítóval, női író női fordítóval, egyéni különbségek, stb. (Baker már korábban bebizonyította, hogy a fordítóknak is van stílusa, és ezt a kutatást tovább lehet folytatni.) Laviosa az egyszerűsítés mint univerzálé kérdéseit vizsgálta, és megállapította, hogy a fordított szövegek szókinccse korlátozottabb és átlagos mondathosszúsága kisebb, mint a nem fordított szövegeké.

Mauranen figyelmeztetett rá, hogy miközben a korpuszokban a fordítási univerzálékat keresgéljük, jó ha odafigyelünk arra is, mennyire reprezentatív a korpusz által nyújtott minta, milyen a műfajok megoszlása, stb. Felveti azt is, hogy míg a korpuszokkal ellenőrizhetjük a kvalitatív vizsgálatok eredményeit, azért mindenre nem alkalmasak, így például a fordítási folyamat tanulmányozására sem.

Tirkkonen-Conditt korpuszvizsgálatok alapján megállapította, hogy a fordított szövegekben kevesebbszer szerepelnek a célnyelvre jellemző nyelvi jellegzetességek, és ez ellentmond korábbi „túlreprezentációs” elképzeléseknek. Ezt pragmatikai jellegű simulószavak alapján állapította meg (de könnyű belátni, hogy magyarrá fordított szövegekben is ritkán találjuk meg a *disznósajt* szót).

A korpuszok divattal járó túlbecsülését leszámítva meg kell állapítani, hogy a korpuszokat széleskörűen fel lehet használni a fordítás kutatására, és megvan az az előnyük, hogy ha egyszer felépítettek egy korpuszt, az igen sok vizsgálatot és publikációt tesz lehetővé, tehát jó beruházás: az anyaggyűjtést és az empirikus vizsgálódást a későbbiekben helyettesíti. Fel kell azonban ismerni, hogy a korpuszok használatának vannak korlátai. Korpuszsal csak az vizsgálható, ami explicite benne van a szövegekben: a kohéziós eszközök például megjelennek, de a koherencia nem csak a kohéziós eszközöktől függ. További érdekesség, hogy az eddigiekben a korpuszok főleg az általános, illetve irodalmi fordítások vizsgálatára szolgáltak, holott éppen a szaknyelvi fordítások tanulmányozásában lehetne

nagyobb szerepük. (Éppen ezért szerveződik most a Szent István Egyetem és más intézmények együttműködésében egy szaknyelvi összehasonlítható korpusz építése.)

A fejlődést jelzi, hogy elszigetelt kutatások helyett, illetve mellett több jelentős kutatási projekt is van, amelyekről a kongresszuson beszámoltak. A TRAP projekt (Gyde Hansen) a fordítás folyamatait tanulmányozza a TRANSLOG nevű program segítségével, amely rögzíti a fordító minden egyes változatát. G. Hansen ezúttal a fordító által tartott szünetekről tartott előadást (előző évben a saarbrückeni konferencián, kár, hogy németül publikál). A PACTE csoport (Brazília) a TRANSLOG-hoz hasonló PROXY rendszert használja és a fordítási kompetenciát tanulmányozza: itt még a kezdeteknél tartanak.

A fordítási folyamattal foglalkozó kutatások közül különösen érdekesnek tartom az idő szorításában (under time pressure) végzett fordítás vizsgálatát. De Rooze és Munoz Martin az időhiány hatását vizsgálta a fordítás folyamatában. Ezt a témát nagyon ígéretesnek és fontosnak tartom. Eddig kevés ilyen vizsgálatról tudok (Astrid Jensen, Gyde Hansen és saját magam). A fiatal szerzőpáros megfelelő elméleti előkészítéssel látott feladatához, de egyelőre a kutatási módszer tökéletesítésével vannak elfoglalva.

Változás történt olyan területen is, amely ugyanaz maradt. A fordítástudomány különböző területei között ma kevésbé divatosak a kontrasztív nyelvészethez kapcsolódó kutatások, de természetesen ezek továbbra is léteznek, és változnak. A kongresszuson ezt elsősorban a Herslund vezette panel képviselte. A kutatások nyelvészeti alapja a kognitív nyelvészet lett, és kétségtelen, hogy az egyes szavak szintjén érdekes különbségeket tárnak fel, ugyanakkor kevésbé látható, hogy ezek a szószintű különbségek hogyan kapcsolódnak szövegszintű különbségekhez, és nem világos számomra sem az, hogy hogyan hasznosíthatók az eredmények a fordítóképzésben, sem az, hogy hogyan kapcsolódnak a fordítási elméletekhez.

Az elméletek változása

A fordítás elméleti modelljeiről nyújtott érdekes áttekintést Dollerup. Az elmélet kérdése továbbra is élénken foglalkoztatja a fordítástudományi közösséget, hiszen mindenki tudja, hogy akadémiai respektabilitást csak elméleti eredményekkel lehet szerezni. Ezért 20 évvel Toury könyve után (*In search of a theory of translation*) még mindenki lázasan kutat a fordítási elméletek után, és minden elméleti eredményt nagy ováció fogad. Kiemelkedő érdeklődés fogadta például Klauy Kinga előadását is az aszimmetria-elméletről, és zsúfolt volt a terem szombat délelőtt a kongresszus legutolsó előadásán is, amelyet Sandra Halverson tartott (támadhat-e próféta Galileából, illetve Norvégiából)? Halverson a kognitív nyelvészetre alapozva ígér új fordítási elméletet, amely nem csak megállapítja a fordítás általános, illetve univerzális törvényszerűségeit, hanem magyarázatot is ad. Halverson szerint a kognitív nyelvészeti indíttatású kutatás elsősorban a fordítás mikroszintjén nyújt új magyarázatokat (ebben a tekintetben

a Herslund-féle kontrasztív kutatásokkal lehet rokon), és megoldást nyújt majd a fordításelmélet számos problémájára. Az elmélet azonban egyelőre ígéret, még nincs teljesen kidolgozva.

Ha már a kognitív nyelvészetnél tartunk, nemigen értem, miért nem említett meg Gutt neve – nem csak ebben az előadásban, hanem az egész kongresszuson. Ha már annyira nagy az elmélet iránti éhség, a relevancia elvére alapozott fordításelmélet (illetve az az állítás, hogy nincs szükség külön fordításelméletre) bizonyára megér annyit, hogy foglalkozzunk vele. Megemlítendő ezen a ponton, hogy védés előtt álló disszertációjában Vermes Albert (EKTF) a tulajdonnevek fordításával foglalkozik, Gutt elmélete alapján, és a dolgozat bírálata alapján úgy gondolom, hogy a fordítás relevancia-elméleti megközelítése nagyon sok hasznosítható elemet tartalmaz, bár további vizsgálatokat igényel. Valószínű, hogy a kommunikáció általános elméletén belül a kétnyelvű kommunikáció leírása külön fejezetet kell alkosson, amelyben szerepet kapnak a fordítástudomány eddigi eredményei és modelljei is. Ami a relevancia-elméleti megközelítésből egyelőre hiányzik, az valószínűleg a részletek pontos kifejtése, többek között a két nyelv különbségeinek figyelembevétele. Gutt elmélete azt hangsúlyozza, hogy a fordító optimális relevanciát, optimális hasonlóságot akar biztosítani egy másodlagos kommunikatív környezetben, és elhanyagolja az egynyelvű és a kétnyelvű kommunikáció egyik fő különbségét, a nyelvek különbségeit, amelyek végső soron a fordítási problémákat generálják. Herslund előadása rámutat, hogy a különböző nyelvek lexikalizációs mintái eltérnek, és mivel a fordítás elsősorban nyelvi kérdés, a lexikai tipológia ismerete alapvető része a fordító tudásának, tehát a lexikai tipológia tudatosítása elengedhetetlen. (Tehát ő is a képzéshez kapcsolódik).

Mellékesen jegyzem meg, hogy a nyelvi különbségek szövegszintű problémákkal való összefüggésére világít rá Klaudy 1994-es könyvének névmásokkal foglalkozó fejezete. Ebből kitűnik, hogy a nyelvtani kontrasztok önmagukban véve sokszor triviálisnak tűnnek, de a szövegszintű, illetve pragmatikai síkon megjelenő fordítási problémák sok esetben nyelvi kontrasztokra vezethetők vissza, illetve bizonyos nyelvi elemekben fejeződnek ki. Úgy gondolom, a fordításelméleten belül ezt az irányzatot feltétlenül folytatni kell és lehet, és a nyelvi rendszerek kontrasztív elemzését össze kell kötni a szövegszintű nyelvhasználati következményekkel, így a mikroszintű kontrasztív nyelvészeti vizsgálódások és a makroszintű folyamatok tanulmányozása között helyreállhat az egység. (Ebbe az irányzatba illeszkedik Heltai és Juhász előkészületben lévő tanulmánya az angol és magyar névmáshasználatról). Lehet, hogy ebbe az irányba visznek Herslundék és Halverson kutatásai is.

Az elméleti jellegű kutatások közé sorolnám Kruger vizsgálatait is, aki Biber regiszter-variációs elméletét alkalmazta fordítások vizsgálatára. Sajnos (legalábbis számomra) a regiszterek eltéréseit irodalmi (Shakespeare) fordítások elemzésére használta, ami szerintem az eljárás nem elsődleges céljára való felhasználása, ráadásul korlátozott volt a vizsgálati lehetőség.

Kihívások

Az egyik kihívás, amelyre a kongresszus nem adott választ, a szakfordítás, illetve a nyelvi technológia kérdése volt. Gambier, az EST elnöke az EST 2000 decemberi hírlevelében (EST Newsletter, No. 17, December 2000) egy sor problémát vet fel: kihívást jelent a fordítástudomány számára az új technológia, szoftverek, ingyenes gépi fordítás a weben, fordítási segédeszközök, stb. „Fel kell oldanunk az új helyzet és a hagyományos szakmai és didaktikai értékrendszerünk közötti feszültséget” – mondja. Hogyan hat az új technológia a képzésre? Jelen vannak-e az EST tagjai olyan eseményeken, ahol gépi fordítással és lokalizációval foglalkoznak? Hidakat kell építeni a nyelvmérnökök és a fordítók, a hivatásos fordítók és a fordításkutatók között, felveti az EST és a FIT közötti együttműködés problémáját.

Ezekkel a kérdésekkel kapcsolatban nem tapasztaltam elmozdulást. Úgy tűnik, a fejlődés divergens: míg a FIT legutóbbi kongresszusán (Mons, 1999) jelentős szerepet kapott a gyakorlat, a technikai segédeszközök, a fordítás gyakorlati kérdései, az EST az akadémiai respektabilitás irányában mozog. Koppenhágában két termékbemutató volt: a TRANSLOG és a PROXY rendszereket mutatták be, amelyek a fordítási folyamat tanulmányozásában nyújtanak segítséget, nem esett viszont szó fordítói memóriákról, terminológiabankokról, stb. Úgy tűnik, a fordítástudomány még mindig reménytelenül szerelmes az irodalmi fordításba, amit nemcsak az jelez, hogy jóval magasabb az irodalmi, mint a szakfordításról szóló előadások száma, hanem az is, hogy a fordítás elméleti modelljei mind az irodalmi fordításból indulnak ki: általában fordításról beszélnek, de közben az irodalmi fordításra gondolnak. Lehet, hogy az irodalmi és a szakfordítás annyira eltér, hogy egy elmélet nem alkalmazható a kettőre, de ha igen, akkor is le kellene mondani végre arról a gyakorlatról, hogy az irodalmi fordításokra kidolgozott fordításelméletekről kijelentsük, hogy azok általános fordításelméletek.

Crisafulli a manipulációs iskolát elemzi, és arra a következtetésre jut, hogy talán eltúlozták a manipuláció mértékét, és ez erősíti a fordításról alkotott negatív nézeteket (traduttore traditore, stb). Rávilágít arra a paradoxonra, hogy posztstrukturalista perspektívából a fordítók nem torzíthatják el a forrásnyelvi szöveg értelmét, és nem is találhatják el azt, hiszen nincs abszolút „igaz” vagy „helyes” eredeti jelentés, amelyet meg lehetne ragadni vagy hamisítani, és az sem világos, miért akarnák a fordítók feltétlenül eltorzítani azokat a szövegstruktúrákat, amelyek annyira áttetszően világosak a fordítástudósok számára.

Ez aktuális figyelmeztetés a mindenben ideológiát látók számára, ugyanakkor adós marad a különbségek (ha nem is torzítások) okainak magyarázatával, és azt se bánnám, ha a szakfordítások ideológiai torzításáról, manipulációjáról is mondana valamit.

Példaként idézhetem még Puurtinen előadását a szándékos és nem szándékos nyelvi változtatásokról, amely a kritikai diskurzus-elemzésből (Critical Discourse Analysis) indul ki, és az ideológiai hatásokat elemzi. Vajon a szakszövegekben is olyan fontos szerepet játszanak az ideológiai hatások?

A kihívások közé tartozik az a kérdés, hogy elválik-e a fordítástudomány a fordítóképzéstől. A fordítás mint kutatási téma csak akkor nyerhet akadémiai respektabilitást, ha a fordítás elméleti kérdéseivel foglalkozik, ugyanakkor a fordítástudomány mindig is szorosan a fordítóképzéshez kapcsolódott, ráadásul úgy tűnik, vagy sokan úgy vélik, hogy az elméleti kutatások és az elméleti képzés nem előfeltétele a gyakorlati fordítók képzésének. Több országban létezik egyetemi szintű fordítóképzés, ahol felmerül a probléma, hogy fordítókat vagy fordításkutatókat akarnak-e képezni. Természetesen a gyakorlati fordítók képzésében is lehet szerepe az elméleti ismereteknek, és több előadó, például Alvés, Magalhaes és Pagano mellett érvelt, hogy a tudatosság javítja a fordítás minőségét. Ebből a célból kézikönyvet állítottak össze, amelynek alapján megismertetik a hallgatókat a fordítási stratégiákkal; ezeket megvitatják, szövegelemzéseket végeznek, stb. Ez az elgondolás nem új, újdonság az lenne, ha kísérletileg igazolni tudnák, hogy az elméleti képzés ténylegesen jobb és hatékonyabb fordítói kompetenciát ad. A fordítói kompetenciával foglalkozó panelben (a PACTE-csoport) egyébként főleg spanyol anyanyelvűek vettek részt. Az írásos anyag alapján úgy tűnik, hogy a projekt az elméleti keretet már felállította, a gyakorlati eredmények ezután jönnek.

A kihívások közé tartozik a fordítások minőségének kérdése is. Itt először is megemlítendő, hogy feltűnően hiányzott a kongresszusról a fordítások értékelésének témája. Érdekes ellentmondás, hogy míg a fordítástudomány, részben a nyelvtudományban uralkodó nézetek hatására, részben a korábbi gyakorlat visszahatásaként betegesen irtózik a preskriptív megközelítéstől (Baker külön hangsúlyozta, hogy a fordításnyelvet mint önálló nyelvváltozatot tanulmányozzák a korpuszokkal, ami más, de nem alacsonyabbrendű nyelvváltozat, mint a nem fordított művek nyelve), a fordítás gyakorlata és a fordítóképzés nem lehet meg az értékelés, a preskriptív, illetve normatív megközelítés nélkül. Aligha képzelhető el, hogy angol nyelvet fordított szövegekből tanítsunk, de ha igen, akkor sem lehet bármilyen fordított szöveget alkalmazni: kezdő fordítók művei, amelyek disztribúció szempontjából erősen eltérnek az eredeti művektől, kollokációi idegenszerűek, talán mégsem a legjobb idegen nyelv tanítási célra. Hasonlóképpen a fordítóképzés abból indul ki, hogy a képzés kezdetén a hallgatók rosszul fordítanak, a végén pedig jól, tehát nem lehet bármilyen fordítást elfogadni, még akkor sem, ha Toury szerint fordítás az, amit a célnyelvben fordításként elfogadnak. A célnyelvi olvasó nagyon sok szöveget elfogad fordításként, de ez nem jelenti azt, hogy ne értékelné magában a fordítás minőségét, ne venné észre a hibákat. A SZIE szakfordítóképzése során előfordult, hogy a gyakorlati célra, vállalatnak készített (és elfogadott) képesítő fordítást nem fogadta el a felkért bíráló – a képzés minőségi követelményei esetenként magasabbak, mint a gyakorlat követelményei. Ne felejtszünk meg arról sem, hogy a gyakorlati fordítók a minőség jelszavával küzdenek a kontárok, a képzetlen fordítók ellen. Természetesen lehetnek a minőségnek különböző szintjei, és a gépi fordításnak és egyéb minimális fordításoknak is megvan a létjogosultsága (aminek magyarázatát elméletileg a relevancia-elmélettel lehetne alátámasztani), de abszurdum azt állítani, hogy a fordított szöveg úgy jó, ahogy van. A fordítástudomány túl sok időt töltött a leíró megközelítés bűvöletében, és ideje, hogy meghatározza,

mi a fordítási hiba, mitől jó vagy rossz egy fordítás. Nem elvontan és elméletileg, ahogy Gutt teszi („nem optimálisan releváns”), hanem konkrétan.

Általában minden szöveg, az anyanyelven írott is és a fordított is eltér attól, amely ideálisan kifejezné a szerző szándékát. Sperber és Wilson talán nem hangsúlyozzák eléggé, hogy az optimális relevancia olyan ideál, amelyet a legjobb esetben is csak megközelítünk, de nem érjük el, sőt nagyon gyakran távol kerülünk tőle. Ezzel kapcsolatos a kongresszus egyik fontos témája, az EU-fordítások kérdése.

Az EU-fordítások kihívást jelentenek a fordítástudomány számára, mivel a gyakorlat próbájával szembesítik az elméleteket, és kiderül, hogy sok elmélet és elméleti fogalom legalábbis újragondolandó a gyakorlat fényében. Az EU-fordítások fő jellemzője az, hogy nem irodalmi szövegek fordításáról van szó, így az irodalmi fordításra alapozott fordításelméletek megtörnek a gyakorlati szakszövegfordítás valóságán. Míg a szakfordítást a fordításelmélet sikeresen figyelmen kívül hagyhatta, az EU-fordítások olyan nagy tömegű fordítást jelentenek, hogy ezt már nem lehet nem tudomásul venni. Újra felvetődnek az ekvivalencia kérdésének már elúzott vagy elúzni vélt árnyai, a minőség és az érthetőség kérdése, stb. Koskinen szerint „szakadék van aközött, amit elméletileg megállapítunk, és az EU-fordítók mindennapos munkája között. Kérdéses, hogy van-e forrásnyelvi és célnyelvi szöveg, ha tizenegy ekvivalens szövegünk van, és a szövegek keletkezési mechanizmusa olyan, hogy a forrásnyelvi szövegek célnyelvi szövegekké válnak, a célnyelvi szövegek forrásnyelvivé; lehetnek-e a szövegek rendeltéleg vagy eleve elrendelten ekvivalensek (assumed equivalence), vagy ez a feltételezett ekvivalencia illúzió; eltérnek-e az EU intézmények nyelvei a tagországok nyelveitől, meg lehet-e határozni a forrásnyelvi kultúrát, mi történik a fordítói kreativitással és láthatósággal az EU névtelenségbe burkolózó, csapatmunkára épülő fordítószolgálatánál, stb. A fordítás mint interkulturális kommunikáció is kérdésessé válik az EU fordítási gyakorlata során: Koskinen a nemzeti EU kultúráról beszélt, Schaffner szupranacionális kultúráról, amelynek létrehozásában a fordítások is fontos szerepet játszanak. Nem tudom, van-e a szóhasználati különbségnek elméleti jelentősége, de nem lennék meglepve, ha lenne, hiszen már Pym is írt (Across, 2000) arról, hogy Nyugat-Európában némi értetlenkedést váltott ki a finnek félelme, hogy az EU-fordítások rossz hatással lesznek a finnek jogi nyelvére. A félelmeket meg tudom érteni, persze magyar vonatkozásban azt mondanám, hogy ugyan mit ronthatnának a jogi szövegek fordításai a magyar jogi szaknyelven, amely úgyszólván érthetetlen az átlag magyar számára.

Emma Wagner az EU fordítószolgálatának képviselőjében elmondta, hogy az EU-szövegek nem csak jogi szövegek, hanem sok más szövegtípus is, szélesebb közönség számára íródott tájékoztató, stb. Arra a kritikára, hogy az EU-szövegek nem hangzanak természetesnek, és ezért a fordítók a felelősek, azt a választ adta, hogy ez egyrészt elkerülhetetlen, ha a szövegek meg akarnak felelni a feltételezett és elvárt ekvivalenciának, másrészt az EU-ban kialakult egy külön jogi kultúra, harmadrészt igaz, hogy néha a jogi szövegek stílusa átszivárog más fordításokba is, ami az időhiánnyal vagy a fordítók nem megfelelő tájékoztatásával (briefing) kapcsolatos. Kíváncsnak tartotta, hogy a fordítástudomány is járuljon hozzá a fordításminőség meghatározásának és értékelésének kidolgozásához,

a nagyközönség fordításra vonatkozó nézeteinek megváltoztatásához, hogy rájöjjenek, hogy a jó minőségű fordításhoz idő kell. Egyébként a jobb minőségű, érthetőbb fordítások érdekében az EU fordítószolgálat a „Clear the fog” (Oszlasd el a ködöt) jelszóval mozgalmat indított.

Mint már említettem, a fordítások értékelésének témája igencsak hiányzott a kongresszusról. Itt visszatérnék ahhoz a gondolathoz, hogy gondolataink kifejezésében optimális relevanciára törekszünk, de ez nem mindig sikerül. A siker telenségnek számos oka lehet, többek között bizonyos szaknyelvek hagyományai, amelyek bizonyos kifejezésmódokat ösztönöznek akkor is, ha az nem optimálisan releváns, de általánosabb ok lehet az, hogy az ipari társadalmak kommunikációja – nem tudom milyen okból – a második személyre hárítja a sikeres kommunikációhoz szükséges mentális erőfeszítés jelentős részét: én kifejezem, amit akarok, ahogy tudom, ahogy számomra legkönnyebb, te értsd meg, ahogy tudod. Ez ellen a hozzáállás ellen Angliában és Amerikában már fellépett a Plain English Campaign (Heltai és Nagy, 1997), amely elvont moralizálás helyett a kommunikáció hatékonyságát állította a középpontba, és ért el jelentős sikereket. A második személy, a hallgató, illetve olvasó, ahogy Gósy Mária rámutat, behatárolja az első személy lehetőségeit a kommunikáció gyorsítása szempontjából, és nem lehet a mentális erőfeszítést teljesen áthárítani a hallgatóra. Úgy tűnik, az EU is rákényszerül arra, hogy próbáljon tenni valamit a fordítások érthetőségének érdekében.

A fordítások érthetősége volt a témája Feinauer (Dél-Afrika) előadásának, aki arról beszélt, hogy az angol orvosi zsargon átültetése afrikaansra nemkívánatos eredményekre vezet, ha a célzottak nem értik meg, itt tehát a célközönség igényeinek figyelembevétele élesen veti fel a szakzsargon kérdését, fordításelméleti szempontból pedig a fordító felelősségét azért, hogy ne csak a külső struktúra, a stílus és a terminológia ekvivalenciájára törekedjenek, hanem ha szükséges, nagyobb mértékű adaptációra is legyenek képesek.

Mellékesen megjegyzem, hogy ha a leíró megközelítést alkalmazva leírjuk a fordított szövegek jellemzőit, felmerül majd az a probléma, hogy az eredmények alapján milyen tanácsot adjunk a fordítójelölteknek? Ha kiderül például, hogy a magyarra fordított szövegekben sokkal több a nominális és bővített jelzős szerkezet, mint a nem fordított szövegekben, azt mondjuk-e, hogy így fordítsatok, hiszen ez jellemző a fordításokra, vagy hogy ezt kerüljétek, mert ez fordításnyelv?

Egyebek

A jelentős aktivitást mutató brazil fordításkutatók közül Magalhaes a braziliai korpusz-alapú fordításkutatásokról beszélt. Ez a munka még a kezdeteinél tart. Mondahl és Svendsen szaknyelvi szövegek szóbeli fordításának kérdéseivel foglalkozik. Ebben az előadásban tettenérhetjük az új generáció új stílusát: jó elméleti előkészítés után végül is sovány eredmény. Schjodalger az idegen nyelvre történő fordítást a képleirással összehasonlítva vizsgálta, és megállapította, hogy az hatékonyan erősítheti a hallgatók nyelvi készségeit, az idegen nyelv új területeire vezetheti őket.

Nike K. Pokorn, aki a 2001. évi fiatal tudós díjat kapta, disszertációjában azt bizonyítja, hogy az anyanyelvi és nem anyanyelvi fordító által készített fordításokat az anyanyelvi olvasók nem tudják megbízhatóan azonosítani, ezért nem biztos, hogy ragaszkodni kell ahhoz az elképzeléshez, hogy csak anyanyelvre fordítson a fordító, és inkább arra kellene gondot fordítani, hogy az idegen nyelvre történő fordítást is tanítsuk. Az előadás írott szövege (CF) azonban nem tartalmaz elég adatot az egyes fordítók fordítói képzettségéről ahhoz, hogy az eredményeket névértékben elfogadjuk.

Irodalom

- Gambier, Y. 1999. Message from the EST President: „Adapting to the changing world”. Research: different ways of doing. *EST Online Newsletter*, No. 15. (December 1999)
- Gambier, Y. 2000. Message from the EST President. *EST Online Newsletter*, No. 17. (December 2000)
- Gutt, E.A. 2000. *Translation and Relevance. Cognition and Context*. Manchester: St. Jerome.
- Heltai P., Nagy R. 1997. Nyelvművelés Angliában és Amerikában: A Plain English Campaign. *Magyar Nyelvőr* 120. évf. 4. szám 396–409.
- Klaudy K. 1994. *A fordítás elmélete és gyakorlata*. [Theory and Practice of Translation.] Budapest: Scholastica.
- Pym, A. 2000. The European Union and its Future Languages: Questions for Language Policies and Translation Theories. *Across Languages and Cultures*, Vol. 1, Issue 1, 1–18.
- Sperber, D., Wilson, D. 1986. *Relevance: Communication and Cognition*. Oxford: Blackwell.
- Toury, G. 1980. *In Search of a Theory of Translation*. Tel Aviv: Porter Institute.
- Vermes A. P. 2000. *Proper names in translation. A Relevance Theoretic Analysis*. Unpublished PhD dissertation. University of Debrecen.

Könyvszemle

Bert Esselink

A Practical Guide to Localization

(Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2000. 490 pp)

Kis Balázs

A *lokalizáció* vagy *honosítás*: a szöveges, illetve nyelv- vagy legalábbis kultúrafüggő elemeket tartalmazó (ipari) termékek átültetése egy adott ország nyelvi-kulturális környezetébe. Manapság elsősorban számítógépes programokkal kapcsolatban használják, de nemcsak azokat lehet lokalizálni. (Lokalizáció-e például, ha egy brit autógyár a kontinensen balkormányos autókat dob piacra?)

A lokalizáció – ha fordítók, tolmácsok szemszögéből vizsgáljuk – valahol félúton lehet a fordítás és a tolmácsolás között. Nem elég egyszerűen lefordítani a szöveges információt: a fordítás során figyelembe kell venni a szövegen kívüli – gyakran műszaki – környezetet, illetve időnként a termék szövegen kívüli elemeit is meg kell változtatni a célnyelvnek (vagy -kultúrának) megfelelően. Ide tartozik például, hogy a magyarországi környezetre lokalizált számítógépes programok tizedespont helyett tizedesvesszőt használnak. Kevésbé általános, de a végtermék használhatósága szempontjából ugyanolyan fontos, hogy amikor a szöveg részei közé grafikus elemek is kerülnek, a fordítás megkövetelheti, hogy azokat áthelyezzük, sorrendjüket megváltoztassuk. A lokalizáció emiatt mindenképpen szakfordítók (esetleg nyelvészek) és mérnökök szoros együttműködését igényli.

Bert Esselink munkája kifejezetten a számítógépes programok honosításával foglalkozik. Könyve rendszerszemléletű, azaz a teljes folyamatot igyekszik áttekinteni, a

szervezési-vezetési szempontoktól a fordításon át a mérnöki feladatokig. A címben is szereplő „*Practical Guide*” – gyakorlati útmutató – kifejezés is jelzi, hogy a könyv a honosított *végtermék* elkészítésének minden fázisában segítséget nyújt. Emiatt azonban nem minden fejezete tarthat számot a fordítók érdeklődésére.

A könyv tizennégy fejezete közül a következők érint(het)ik közvetlenül a szakfordítók munkáját:

- Az első fejezet (*Introduction* – Bevezetés) a lokalizációt mint iparágat mutatja be. Megtudhatjuk, melyek azok az országok, illetve nemzetközi cégek, intézmények és szervezetek, amelyek a könyv írása idején világszerte vezető szerepet tölthettek be a számítógépes programok honosításában.
- A harmadik fejezet (*Software Translation* – kb. A számítógépes programok lefordítása) bemutatja a számítógépes programok elemeinek lefordításával kapcsolatos problémákat: itt találkozhatunk azzal, hogy a fordításban figyelembe kell venni a szöveg nyelven kívüli környezetét (a műszaki szituációt), illetve azt, hogy a lefordítandó szövegben nem szöveges elemek is vannak, és ezeket a célnyelvi szövegbe is megfelelő módon be kell fűzni. A fejezet emellett leírja azt a munkakörnyezetet is, amelyben a fordítók dolgozhatnak. Emellett ismerteti azokat a formai és tartalmi szabályokat, amelyeket a számítógépes programok szöveges elemeinek fordításakor be kell tartani.
- A hatodik fejezet (*Online Help Translation* – A sűgó lefordítása) a számítógépes programok által nyújtott szöveges segítség, a sűgó szövegeinek lefordításával foglalkozik. A nyelvi környezet szempontjából a sűgó a programok elemei és a nyomtatott leírás közé esik: nemlineáris szöveg (de tisztán szöveg!), amelynek azonban a legtöbb része szervesen kapcsolódik a

számítógépes program valamely működő eleméhez. A könyvből a sűgő lefordításának formai és tartalmi követelményeit (és módszereit) is megismerhetjük.

- A nyolcadik fejezet (*Documentation Translation* – A leírások lefordítása) a programok felhasználói és egyéb kézikönyveinek lefordítását tárgyalja. A leírásokat különböző kategóriákba sorolja. Felhívja a figyelmet a fordítás számos technikai problémájára, amelyek a célnyelvi dokumentumok (kiadványok) előállításával kapcsolatosak: érinti a dokumentumok formátumát és megjelenését, illetve néhány tartalmi problémát (például a tárgymutató „lefordítását”).
- A tizenegyedik fejezet (*Translation Technology* – kb. Fordítástámogató eszközök) összefoglalást ad a jelenleg rendelkezésre álló számítógépes fordítástámogató eszközökről (fordítómemóriák, terminológia-kezelő, lokalizáló programok, automatikus gépi fordítóprogramok stb.). A fejezet viszonylag részletesen bemutatja az egyes programok használatát is. Sajnos – de érthető módon – nem szól az ezzel kapcsolatos hazai kutatásról, illetve a Magyarországon rendelkezésre álló, a magyar nyelvet is támogató eszközökről (ezt nem is várhatjuk el a holland szerzőtől).
- A tizenkettedik fejezet (*Terminology* – Terminológia) a lokalizáció terminológiai kérdéseivel foglalkozik, bemutatva a terminológiai kezeléssel kapcsolatos nemzetközi szabványokat is. Az itt leírt módszerek nagyrészt alkalmazhatók lennének általános szakfordítási feladatok esetén is, ahol a fordítást több fordító párhuzamosan végzi.

A kötet fennmaradó fejezetei műszaki, illetve projektszervezési és -vezetési módszereket ismertetnek. Kivétel a második fejezet, amely a számítógépes programok fejlesztői számára írja le, hogyan készíthetnek többnyelvű vagy egyszerűen lokalizálható programokat. Az ezzel kapcsolatos fejlesztési folyamat neve *internacionalizáció*, amely a lokalizációval is foglalkozó intéz-

mények számára kezd éppolyan fontossá válni, mint a programok honosítása.

A *Practical Guide to Localization* minden szakfordító számára hasznos olvasmány, aki programhonosításban vesz részt, de kiváló információforrás azoknak is, akik „csupán” a számítógépről vagy éppen számítógéppel fordítanak.

Campbell, Stuart

Translation into the Second Language

(Harlow: Longman, 1998. 208 pp.
ISBN 0 582 30188-2)

Cseresznyés Mária

Stuart Campbell több szempontból is figyelemre méltó, *Translation into the Second Language* című kötete abban a Christopher N. Candlin által szerkesztett *Applied Linguistics and Language Study* sorozatban jelent meg, amelyben az olvasó már találkozhatott, számos egyéb színvonalas alkalmazott nyelvészeti írásmű mellett, egy másik, Campbell kötetéhez hasonlóan a fordítás elméleti és gyakorlati kérdéseire egyaránt választ kereső fordítástudományi munkával, R. T. Bell *Translation and Translating: Theory and Practice* című könyvével is.

Campbell kötete legalább három fontos sajátossága miatt ajánlható a fordítástudomány kérdései iránt érdeklődő olvasó figyelmébe. Az első, amit már a könyv címe is jelez, hogy a szerző a fordításelméleti írásokban megszokottól eltérő nézőpontból közelít a fordítás problémáinak megoldásához, nevezetesen, a mindkét fordítási irányra érvényes, általános problémák helyett, kizárólag az egyik irány, az anyanyelvről a(z) második (idegen) nyelvre történő fordítás (*invers translation*) kérdéseit vizsgálja. E megközelítésében a szerzőt első sorban az a kutatók által eddig, sajnálatos

módon, jórészt figyelmen kívül hagyott szempont motiválta, hogy az idegen nyelvre fordítás feladata számos alapkérdés tekintetében teljesen különbözik az anyanyelvre fordítás feladatától, ezért az e területen végzett vizsgálatok eredményei tanulsággal szolgálhatnak mind a fordítóképzésben résztvevő tanárok, diákok, tananyag összeállítók, mind a fordítók tevékenységének értékelésében érintett akkreditációs bizottságok, a fordítások értékelési kritériumait kialakító szakemberek számára. A téma kiválasztásában, illetve a kötetben ismertett kutatás orientációjának eldöntésében szerepet játszott a szerzőnek az a tapasztalata is, hogy míg a hagyományos fordításelméleti írások nagy része azt sugallja, mintha minden fordító kizárólag anyanyelvre fordítana, a valós életben az idegen nyelvre fordítás rendszeres és bevett gyakorlatnak számít a világ számos országában.

A kötet másik fontos jellemzője az, hogy Campbell az idegen nyelvre történő fordítás problémáit a fordítási kompetencia perspektívájából vizsgálja, és saját kutatási eredményeit felhasználva, javaslatot tesz egy, az e fordítási irány sajátos jegyeit tükröző, lehetséges fordítási kompetencia modell megalkotására. Mivel a fordítás irányából adódó különbségek tekintetében a létező elméleti modellek nem nyújtanak megbízható eligazítást a gyakorlati alkalmazás számára, a Campbell által felvázolt kompetencia modell hasznos lehet nemcsak a fordítás elméletével foglalkozók, de a gyakorlati szakemberek számára is. A harmadik, az eddig említetteknél nem kevésbé lényeges jellemzője a könyvnek maga az a tény, hogy szerzője empirikus vizsgálati adatokkal igazolja hipotéziseit, és mint ilyen, kicsit hiánypótló kötetnek is tekinthető, de mindenképpen az igazán csak a 90-es évek elején beindult, ám azóta öröndetes módon egyre nagyobb számban végzett, a fordítás oktatásának és értékelésének elméleti megalapozását szolgáló empirikus kutatások sorát gazdagítja.

A kötet nyolc fejezetre tagolódik. Az első fejezet (*What is translation competence?*)

a későbbi fejezetekben ismertett kutatás elméleti hátterét világítja meg, arra a két fő kérdésre helyezve a hangsúlyt, hogy, egyrészt, valójában mit is értünk a fordítási kompetencia (*translation competence*) fogalma alatt, másrészt, hogy a tudósok eddig hogyan foglalkoztak a fordítási kompetencia kérdésével. A fejezet előbb rövid áttekintést nyújt a fogalom különböző fordításelméleti írásokban (többek között, Toury, Bell, Király, Nord, Pym írásaiban) előforduló értelmezéseiről, majd a fordítási kompetencia vizsgálatának lehetséges megközelítéseit három főbb csoportba sorolva, elemzi az egyes területeken a különböző kutatók és kutatócsoportok által eddig elért eredményeket. A megközelítések három fő irányvonalát, amelyek a vizsgálatok konkrét célja és az alkalmazott módszerek tekintetében meglehetősen különbözhetnek egymástól, Campbell a következő kutatási területekben látja:

1. A fordítási folyamat pszichológiai modellálása (*psychological modelling of the translation process*), ahol a folyamatközpontúságból adódóan, a modellben kulcsszerepet játszik a fordító (ld. 'think-aloud' kísérletek);
2. A fordítás minőségének értékelése (*translation quality assessment*), amely megközelítéseket az eredmény-központúság jellemez, vagyis, itt a fordítás folyamatának végeredménye, a lefordított szöveg képezi a modell központi elemét, de meglehetősen hangsúlyos szerepet kap a szöveg olvasója, valamint a szöveg és az olvasó viszonya is (ld. különböző fordítás-értékelési modellek);
3. Fordításpedagógia (*translation pedagogy*), amely megközelítések, mindkét előző irányzattól eltérően, a tanítási és tanulási elméleteket helyezik előtérbe.

A szerző, hangsúlyozottan második nyelv elsajátítási elméletekből kiindulva, egy olyan fordítóközpontú (*translator-centred*) megközelítés mellett érvel, amely a fordítás produktumát 'köztes nyelv'-ként (*inter-*

language), illetve annak a fordítás feladata által meghatározott sajátos változataként kezeli.

Az első fejezet végén Campbell megfogalmazza azokat a követelményeket, amelyeket, véleménye szerint, bármely érvényesnek tekinthető fordítási kompetencia modellnek minimálisan teljesítenie kell. Ezek szerint, a modellnek 1) alkalmasnak kell lennie arra, hogy megmutassa, vajon alkotóelemeire bontható-e a fordítási kompetencia, és ha igen, akkor ezeket az alkotóelemeket és azok egymáshoz való viszonyát le kell írnia; 2) alkalmasnak kell lennie a fordítási készségek fejlődési folyamatának leírására; 3) tartalmaznia kell az egyes fordítói teljesítmények közti különbségek leírására alkalmas eszközöket.

A második és harmadik fejezet alapvetően megkérdőjelezi azt a széles körben elterjedt felfogást, amely az anyanyelvre való nyelvi közvetítés feladatát szinte kizárólagosnak tartva, alábecsüli az anyanyelvből idegen nyelvre fordítás jelentőségét. A második fejezet (*Challenging the insistence on translation into the first language*) a fordítás általános helyzetét elemzi két ország, Ausztrália és Finnország, viszonyában, és megállapítja, hogy, többek között a bevándorlás természetéből adódóan, és a fordítási igények állandó változása miatt, nagyon sok esetben az idegen nyelvre történő fordítás egyszerűen elkerülhetetlen, sőt, lehetnek bizonyos esetek, amikor kimondottan ez a fordítási irány a kívánatos. Ha azonban ez így van – figyelmeztet a szerző – akkor ezzel a helyzettel a fordításoktatásnak is számolnia kell, vagyis a fordításoktatónak fel kell készülniük az ebből a helyzetből adódó sajátos oktatási problémák megoldására, ismerniük kell, az anyanyelvre fordítás tanítása mellett, a másik fordítási irány tanításához és értékeléséhez szükséges stratégiákat is. A harmadik fejezet (*A case study of candidates for translator education*) egy ausztráliai fordító- és tolmácsképző kurzus hallgatóiról készített esettanulmány részletesen ismertetett adataival támasztja alá az előző fejezetnek mind a valós élet dik-

tálta fordítási igényekkel, mind a második nyelvre történő fordítás potenciális oktatási problémáival kapcsolatos felvetéseit.

A negyedik fejezet (*Translation into a second language and second language competence*), megkezdve a fordítási kompetencia feltárására irányuló vizsgálatok sorát, a szerző által javasolt modell kiindulópontját képező előtanulmányt tárgyalja, amelynek eredményei azt mutatják, hogy a fordítási kompetencia egyik fontos eleme a mondat szintjét meghaladó, szöveg- (vagy diskurzus) szinten megnyilvánuló célnyelvi kompetencia. Más szóval, a szerző empirikus adatokon alapuló véleménye szerint, az idegen nyelvre történő fordítás megtanulása részben a stilisztikailag autentikus módon történő írás megtanulását jelenti. A fejezetben ismertetett esettanulmány, amely egy ausztráliai akkreditációs fordítói vizsga 38 vizsgázójának arab (első) nyelvről angol nyelvre fordított szövegeit elemzi, a szövegkompetencia szerepének feltárása mellett azt is vizsgálja, hogy a fordítók szövegkompetenciájában megnyilvánuló különbségek mennyiben mutatnak szisztematikus variációt. A vizsgázók fordításainak kilenc különböző szempont szerinti elemzése alapján Campbell a kísérletben résztvevő fordítók kompetenciáját a következő három kategóriával írja le: a) szövegszint alatti (*substandard*), b) szövegszinthez közeli (*pre-textual*), és c) szövegszintű (*textual*). Az esettanulmányból a szerző azt a végső következtetést vonja le, hogy vizsgálati igazolják a második nyelvre történő fordítás 'köztes nyelvi' megközelítésének hasznosságát. A szövegkompetencia 'kontinuumként' való felfogása lehetővé teszi azt a feltevést, hogy az idegen nyelvre történő fordítás készsége szisztematikus módon fejlődik, ami azután utat nyit a fordítási kompetencia fejlődési szintjeinek vizsgálatához.

A következő két fejezet két különböző nézőpontból közelítve folytatja a szövegkompetencia elemzését: az ötödik fejezet (*Translation competence and grammar*) a nyelvtani szerkezetek, míg a hatodik (*Translation competence and lexis*) a szókincs, illetve

a lexikai átváltási műveletek szempontjából. A szerző mindkét fejezetben alkalmaz kvantitatív és kvalitatív vizsgálati módszereket egyaránt. Az ötödik fejezet elemzéseinek legfontosabb megválaszolendő kérdése az, hogy a vizsgázók által létrehozott célnyelvi (angol) szövegek nyelvtani szerkezetek tekintetében mennyire hűek a hasonló, anyanyelvű beszélő által létrehozott szövegekhez. A fejezet kulcsfogalmai a 'szövegtípus/műfaj', illetve 'az írott és beszélt nyelvi műfajok jellegzetességei közti különbségek'. A számítógépes statisztikai programok segítségével végzett elemzések összegző táblázatokban is bemutatott adatai azt látszanak igazolni, hogy a második nyelvre fordítás készsége fokozatosan fejlődve halad az olyan célnyelvi szövegek létrehozásától, amelyek az informális, beszélt nyelvre inkább jellemző sajátosságokat tükröznék az olyan szövegek létrehozása felé, amelyek megfelelnek az írott nyelv nyelvtani szerkezetek használatára vonatkozó normáinak. A hatodik fejezet szókinccshasználati vizsgálatának külön érdekessége, hogy a szerző, a kvantitatív jellegű adatelemzéseken túl, nagy figyelmet fordít a vizsgázók szó(kincs)-választását motiváló pszichológiai tényezők feltárására is. Bevezet egy új fogalmat, a 'diszpozíció' (*disposition*) fogalmát, amelynek segítségével a fordítók teljesítményei közti különbségeket a fordítók attitűdje, feladathoz való hozzáállása (kicsit leegyszerűsítve, személyisége) alapján is vizsgálja. A vizsgázók fordításainak a szóválasztás, illetve a szóválasztáskor alkalmazott stratégiák szempontjából történő elemzése alapján a fordító lehet kitartó (*persistent*) vagy a megfelelő szó keresését könnyen feladó (*capitulating*); kockázatvállaló (*risk-taking*) vagy megfontolt (*prudent*). Az ezzel kapcsolatos elemzésekből a szerző arra a megállapításra jut, hogy a diszpozíció, mint a fordító szóválasztási stratégiáit, végső eredményében a fordító szókinccshasználatát, és

ezáltal természetesen a létrehozandó célnyelvi szöveg stílusát is befolyásoló tényező ugyancsak részét képezi a fordító szövegkompetenciájának.

A hetedik fejezet (*Monitoring translation output*) kilép a konkrét nyelvtani struktúrák vizsgálatának köréből, és egy látszólag a fordítási kompetenciától független kérdéssel, a saját fordítói teljesítmény ellenőrzésének kérdésével foglalkozik. A fejezet, lényegét tekintve, azt próbálja kideríteni, hogy, egyrészt, a fordítók (fordító szakos hallgatók) mennyire vannak tudatában saját kompetenciájuknak, mennyire képesek értékelni saját fordításaik minőségét, másrészt, milyen stratégiák alkalmazásával, milyen hatékonysággal tudják a fordítás közbeni javításokat, módosításokat, a különböző okokból szükségesnek tartott változtatásokat elvégezni (*real-time editing*). Az első esetben a szerző jórészt a kérdőíves vizsgálati módszert alkalmazza, míg a másodikban fordító szakos hallgatók kézzel írott fordításai szolgáltatnak adatokat a vizsgálatához.

A kötetet záró nyolcadik fejezet (*Towards a model of translation competence*) összegzi a felvázolt modellt különböző aspektusait, értékeli a kutatás eredményeit, rámutatva annak hiányosságaira is, továbbá javaslatot tesz a modell tesztelésének, illetve gyakorlati alkalmazhatóságának lehetőségeire.

Összességében Campbell könyvéről elmondható, hogy részletes és precíz elemzéseivel alaposan végzett kutatási munkáról számol be. A kötet talán egyetlen felróható negatívuma, hogy az adatelemzések során esetenként elmarad a szerző egy-egy táblázathoz fűzött szöveges magyarázata, ami a statisztikai adatok értelmezésében kevésbé járatos olvasó számára az adott fejezet részben kissé megnehezíti az elemzés követését. Ezt azonban ellensúlyozza a könyv számos pozitív vonása.

Szabari Krisztina

Tolmácsolás Bevezetés a tolmácsolás elméletébe és gyakorlatába

(Budapest: Scholastica, 1994. 141 pp.
ISBN: 963 859 12 8 5)

Szabó M. Helga

A tolmács munkáját a közvélemény többnyire végtelenen ítéli meg: hol misztifikálják a tevékenységét, hol pedig „fölösleges” szereplőnek tekintik. Másrészt szakmai oldalról is nehéz megfogalmazni olyan kritériumokat, amelyek alapján a tolmácsolás objektíven értékelhető lenne.

Aki ezeknek a kérdéseknek a nyomába szeretne eredni, Magyarországon bizony kevés szakirodalmi kapaszkodót talál: magyarul még elég kevés mű jelent meg ebben a témában, a külföldi munkák közül pedig a legtöbb nehezen hozzáférhető. Ráadásul ezek jó része is inkább az írott közegekben működő fordítással, s nem annyira az élőszóban zajló tolmácsolással foglalkozik. (Ezt a hiányt a recenzió írása idején már enyhíti két új folyóirat: az ACROSS és a *Fordítástudomány*.)

A kötet szerzője, Szabari Krisztina igazán járatosnak tekinthető e témában, hiszen két évtizedes (német) tolmácsolási gyakorlat áll mögötte, emellett mint elméleti szakember az ELTE Fordító- és Tolmácsképző Központjában vezető oktatóként működik közre az újabb generáció nevelésében, s ehhez kapcsolódik doktori disszertációja is, amelyet a Pécsi Tudományegyetem (akkor még JPTE) Alkalmazott Nyelvészeti Doktori Programjában védett meg e könyv megjelenésének évében, 1999-ben.

A kötet szerkezete logikus, a szerző igyekszik az általa összegyűjtött, e téma alapvető kérdéseinek megismertetéséhez szükségesnek vélt ismeretanyagot jól szervezeten átadni az olvasónak. A didaktikus szerkesztés olvasmányos tankönyvvé (is) avatja a művet.

A tolmácsolás történeti aspektusaival indít a szerző, anélkül azonban, hogy az esetleg unalmasabbnak számító részletekben elmerülne. Aki azonban e téren mélyebb ismeretekre kíván szert tenni, a szakirodalmi hivatkozások, illetve utalások alapján találhat magának további olvasmányokat. Egyébként a könyv „modernitásának” egyik jellemzője, hogy a hagyományos nyomtatott publikációk adatain kívül internetes címet is megad.

A tolmácsolással kapcsolatos elméleteket már – a téma jelentőségét megilletően – nagyobb terjedelemben mutatja be a szerző, bár ezúttal sem bocsátkozik mélyebben a részletekbe. Átfogó és helyes képet kaphat azonban az itt leírtak alapján az olvasó azokról az elméleti felfogásokról és gyakorlati vizsgálódásokról, amelyek az idők folyamán előbb az egyneműnek tekintett fordítást és tolmácsolást, később pedig – a kettőt immár szétválasztva – kizárólag a tolmácsolást érintették. Az itt szereplő összefoglalások azonban korántsem a teljesség igényével készültek: arra mindenképpen alkalmasak, hogy azok, akik eddig e téren kevés elméleti ismerettel rendelkeztek, az alapvető irányzatokkal tisztába jöjjenek, de aki alaposabb ismeretekre szeretne e témában szert tenni, annak – akárcsak a történeti fejtegetések esetében – a bibliográfiában megadott (zömmel idegen nyelvű) munkákat kell kézbe vennie.

A harmadik rész a tolmácsolási helyzetek tipizálásával foglalkozik, s ennek alapján elemzi azokat az egymástól sokszor igencsak eltérő feladatokat és elvárt attitűdöket, amelyekkel a konkrét helyzetekben a gyakorló tolmács szembetalálja magát. Ez a témakör talán banálisnak tűnhet sokak számára, pedig egyáltalán nem az! A legalapvetőbb fogalmak tisztázása (írásbeli – szóbeli kommunikáció, fordítás – tolmácsolás, stb.), a tolmácsolás lehetséges kategorizálása kerül sorra. Ezek között találkozhatunk olyan elnevezésekkel, amelyek a hazai gyakorlatban ilyen megfogalmazás szerint szinte ismeretlenek, esetleg a gyakorlatban azonban nem is annyira ritkák,

ilyen például a szociális és összekötő tolmácsolás, amelyet hazánkban legnagyobb gyakorissággal talán a siketek jeltolmácsolásai végeznek. A konferencia-, illetve a média-tolmácsolás jóval ismertebb műfajok, még a laikusok körében is. A reprezentatív feladatok maguktól értetődően vannak túlsúlyban (politikai, üzleti tárgyalások, szakmai konferenciák, továbbképzések, stb.), végtére is azok, akik tolmácsot fogadnak, többnyire hivatalos célok sikeres elérése érdekében akarnak nyelvi közvetítői segítséget igénybe venni. A magam részéről hiányolom a jelnyelvi tolmácsolási feladatok legalább alapvető említését, bár tisztában vagyok vele, hogy ez a szakmai réteg nemcsak a nagyközönség, de még a tolmácsvilág részére is szinte ismeretlen.

A negyedik rész a tolmács személyiségét, illetve teljesítményének megítélését veszi górcső alá. Az ideális tolmács személyisége többféle készségből tevődik össze: a nyelvtudáson kívül fontos szerepet játszik az általános műveltség és a világra való nyitottság, és a pszichológiai értelemben vett személyiségi faktoroknak is döntő befolyása van a rátermettségre. Sokan táplálják magukban azt a téveszmét, hogy a magas szintű nyelvtudás önmagában elegendő nyelvi közvetítői szerep betöltésére, holott – a gyakorlat is igazolja – ez közel sem igaz. A műveltség és a világlátás döntően befolyásolja a tolmács pályafutását: aki halad a világgal, érdeklődik a különböző területek eseményei iránt, s ezekről mind a két-három-négy nyelven folyamatosan olvas újságot, hallgat híreket, annak számára a szókincs ritkábban használt elemeinek megőrzése éppúgy nem okoz gondot, mint az újabb kifejezések, divatba jövő szófordulatok elsajátítása. Természetesen az sem árt, ha a tolmács legalább körülbelül érti az elhangzottak tartalmát, bár nem várható el tőle, hogy ő maga érdemben tudjon nyilatkozni az adott (pl. tudományos) kérdésben. A személyiségjegyek ennél rejtettebben befolyásolják a tolmács teljesítményét, mégsem szabad ezekről sem megfeledkeznünk. Rendelkezhet valaki akármilyen kitűnő nyelvtudással,

ha képtelen elviselni az alárendelt, mégis felelősségteljes pozíciót, vagy nem tud gyorsan reagálni, retorikailag és grammatikailag jól formált, kerek, lezárt mondatokban megnyilatkozni, vagy ha nem képes rövid időre észben tartani egy összetettebb közlemény minden fontos részletét.

A kérdéseknek ez a fajta megközelítése, amellyel tehát a könyv harmadik és negyedik fejezetében talán ahhoz is hozzájárulhat, hogy a szakma képviselői reális önértékeléssel vizsgálják saját tevékenységüket, felkészültségüket, illetve hogy egy-egy szituációt követően önkritikájuk ne legyen sem túl gyenge, sem eltúlzott, s a kívülről jövő esetleges keményebb kritikák se ingassák meg őket saját maguk megítélésében. Érdemes a szerző segítségével alaposan végiggondolni minden érintettnek (gyakorló tolmácsnak, leendő tolmácsnak, a tolmácsokat felkészítő oktatóknak, mi több: magának a megrendelőnek is), hogy milyen helyzet elé kerül a nyelvi közvetítő, s abban hogyan tud a legjobban helytállni.

Az utolsó témakör az Európai Unióval foglalkozik, az ott érvényes nyelvi szabályozás elméletével és – az attól némiképp eltérő – gyakorlatával, valamint ott alkalmazott fordítási és tolmácsolási szolgálat működésével. Néhány szabványra és előírásra is tesz utalást a szerző, de kevés konkrétumot említ. Az utolsó fejezet a nyelvi jogok, illetve a nyelvi sokféleség lehetséges jövőbeli megoldásai irányába nyújt rövid kitekintést.

Nyomdai hibát – szerencsére – keveset találunk a könyvben, annál bosszantóbb talán, hogy az egyik hivatkozásban (15. o.) más évszám szerepel, mint a bibliográfiai feloldásban: Henkels 1977 / 1997. Nem nevezhető azonban szerencsésnek az a szerző által használt gyakorlat, hogy az irodalomjegyzékben a hivatkozott szerzők keresztneveit csak rövidítve adja meg. Még a szakmabeliek sem biztos, hogy mind ismerik az itt felsorolt műveket és személyeket, így a későbbi hivatkozásokban gondot okozhat az illető személy neve szerinti utalás.

Megítélésem szerint haszonnal forgatják ezt a kötetet mindazok, akik bármely irányból – a megvalósítói, a megrendelői, netán a rajongói attitűd felől – érkezik is a tolmácsolás témaköre felé. Jól szerkesztett, átfogó képet nyújtó, gondolatébresztő olvasmány, sőt akár tankönyv lehet Szabari Krisztina munkája.

Nord, Christiane

Fertigkeiten Übersetzen

(München: Goethe Institut & Langenscheidt, 1999. 153 pp.)

Dékány Edit

A jelenleg próbaváltozatban publikált *Fordítói készség* című könyv a német mint idegen nyelv és a germanisztika témaköreit felölelő távoktatási projekt (*Fernstudienprojekt „Deutsch als Fremdsprache und Germanistik”*) 39. egységeként jelent meg. Mint ahogy a sorozat többi tanegysége, ez a rész is alkalmazható önálló tanulás során, a felsőoktatásban, valamint továbbképzéseken.

Christiane Nord a német nyelvű szakirodalomban olyan alapművek szerzője, mint a *Textanalyse und Übersetzen* (a fordításszemponthoz szövegelemzés elméleti alapjait, módszerét és didaktikus felhasználását ismertető funkcionista modell, főleg spanyol és angol példákkal) vagy az *Einführung in das funktionale Übersetzen* (12.000 német, angol, francia és spanyol [könyv]-című és felíratot felölelő korpusz alapján a funkcióorientált fordítás koncepciójának következetes megvalósítását bemutató kötet). Ezen túlmenően jelentősebb munkája a *Translating as a Purposeful Activity* (a funkcionista fordítástudományi koncepció angol nyelven megjelent bemutatása).

Jelen könyv nem konkrét nyelvpárokra vonatkozik, azonban az anyanyelv ismere-

tén kívül egy másik nyelv aktív tudását is feltételezi. A szerző hangsúlyozza, hogy a nyelvi ismeretek és nyelvi készségek birtoklása a fordítói kompetencia elsajátításának feltételei, de annak nem alkotórészei, hiszen közismert az a tény, hogy a két nyelvet jól beszélő emberek nem feltétlenül jó fordítók. Nord fontosnak tartja az elmélet és gyakorlat termékeny összekapcsolását. Az olyan elméleti részeket, amelyek ismerete nem feltétlen szükséges a fő gondolatmenet megértéséhez exkurzus (*Exkurs*) címmel jelöli. A tanegység a következő főbb kérdéseket tárgyalja:

- Mi is tulajdonképpen a fordítás?
- Mi történik fordítás közben?
- Mi a fordítói kompetencia?
- Hogyan lehet közvetíteni, tanítani a fordítói kompetenciát?

Tartalmaz továbbá egy a bemutatott elgondolásokon alapuló tanórai modellt, az egyes fejezetek feladatainak megoldásait, egy glosszáriumot az előforduló fordítástudományi és fordítástechnikai szakkifejezések rövid ismertetésével, valamint egy az idézett és ajánlott műveket felvonultató, részben annotált bibliográfiát.

A könyv öt fejezetben tárgyalja az írásbeli és a szóbeli nyelvi közvetítés elméletének, gyakorlatának és oktatásának különböző aspektusait.

Az első fejezet (*Was ist denn eigentlich „Übersetzen”?*) a hétköznapi tapasztalatból kiindulva próbálja megragadni a fordítás lényegét, ezt követi a fordítás különböző fajtáinak megkülönböztetése. Ezek közül a tanegység a hivatásos fordításra, vagyis a valódi fordításra helyezi a súlypontot. A téma gyakorlati megközelítése után Nord az első exkurzusban a fordítástudomány kezdetei, a fordítás tudományos definíciói, valamint a fordításelmélet olyan központi kategóriáit, mint például az ekvivalencia vizsgálja fel.

A második, leghosszabb fejezet (*Was passiert beim Übersetzen?*) a fordítás folyamatát mutatja be. Nord kitérőt tesz az el-

méleti modellek (nyelvészeti modell, kommunikációelméleti modell, instrukciós nyelvészeti modell, funkcionalista modell, cselekvéseméleti modell, pszicholingvisztikai modell) leírására. A fordítás folyamatának fázisait ismét exkurzus követi, ahol is a szövegfunkciós modellek közül Karl Bühler organon-modellje, Roman Jakobson funkcionalista kommunikációs modellje, majd a két modell ötvözéséből Nord által alkotott ún. fordításdidaktikai négyfunkciós modell (*Übersetzungsdidaktisches 4-Funktionen-Modell*) szerepelnek. A fejezet további alfejezetei a fordítói megbízást, a fordítás-szemponthú szövegelemzést és az átváltási fázist mutatják be. Az átváltási szakaszt tárgyaló rész kitér a Nord által „*Hürdenmodell*”-nek („akadálymodell”) nevezett, a fordítási folyamatot mintázó elméletre, amely szerint a fordító Parcours-lovasként ugorja át a nyelv és kultúra gátjait, akadályait, hogy aztán a célnyelvi kultúrában kutasson az elkészítendő fordítás követelményei után. Ennek az alfejezetnek további alpontjait képezik a fordítói stratégiáról, a fordítási problémákról és nehézségekről, valamint a fordítói segédeszközökről szóló sorok. Nord fordítási nehézségekről (*Übersetzungsschwierigkeiten*) és fordítási problémákról (*Übersetzungsprobleme*) beszél. Értelmezése alapján a fordítási nehézség egy szubjektív vagy egy a konkrét fordítási folyamat okozta akadály, amely a fordítási folyamat célirányos megvalósítását megghiúsítja, pl. a fordító hiányos nyelvi vagy szaktárgyi ismerete, hiányzó fordítói segédeszközök vagy a forrásnyelvi szöveg hiányosságai. Ezzel szemben fordítási problémának tekinti a fordítási folyamat során megoldandó transzferfeladatot. Megkülönböztet pragmatikai (*pragmatische*), kultúrpaárspecifikus (*kulturpaarspezifische*), valamint nyelvpárspecifikus (*sprachenpaarspezifische*) fordítási problémákat. A szerző szerint a pragmatikai fordítási problémák a forrásnyelvi és célnyelvi kultúra kommunikációs helyzeteinek ellentéte, a kultúrpaárspecifikus fordítási problémák a két kultúra eltérő konvenciói miatt jelentkeznek. A nyelvpárspecifikus fordítási problémák a különböző nyelvek – rokon-

sági viszonyaitól függően – eltérő lexikai és grammatikai struktúráiból adódnak.

A harmadik fejezet (*Was ist Übersetzungskompetenz?*) a fordítói kompetenciával foglalkozik. Rövid brainstorming-szakasz után a fordítás funkcionalista modellje alapján nyomon követhetjük, hogy a fordítónak a fordítási folyamat mely pontján milyen feltételnek kell megfelelni. A sikeres fordítói tevékenység előfeltételeit képességekre (elemző képesség; döntéshozatali képesség; kreativitás; ítélőképesség), ismeretekre (nyelv- és kultúraismeret FNy/CNy; elmélet- és módszerismeret; tárgyi és szaktárgyi ismeret; gyakorlati tudás) és készségekre (megbízás- és feladatelemzés; szövegelemzés FNy/FNy-i kultúra; stratégia-kidolgozás; szövegprodukción CNy/CNy-i kultúra) bontja. Megint csak elméleti exkurzus következik, különböző teoretikusok segítségével vizsgáljuk tovább a fordítói kompetenciát az alábbi szempontok alapján:

- Fordítói kompetencia mint az ismeretek beépítésének képessége
- Fordítói kompetencia mint szövegfeldolgozó kompetencia
- Fordítói kompetencia mint az analógia-képzés képessége
- Fordítói kompetencia mint önálló kompetencia

Majd a fordítói kompetencia elsajátításának kérdésével összefüggésben felmerül az idegennyelv-oktatás és a fordítóképzés illetékessége.

A negyedik fejezet (*Wie vermittelt man Übersetzungskompetenz?*) a fordítói kompetencia oktatásának kérdéseit feszegeti. Mint ahogy az egész könyvben, itt is alapvetően a jövő hivatásos fordítóira gondolunk, tehát az ő oktatásukról, a fordítóképzésről van szó, a következő alfejezeteknek megfelelően:

- A fordításoktatás alapelvei
- Az alkalmasság megállapítása
- Curriculum
- Oktatási eszközök és tanórai konstrukció
- A teljesítmény ellenőrzése és értékelése

Az ötödik fejezet (*Jetzt wird's ernst – Unterrichtseinheit Übersetzen*) befejezésül mintegy még egyszer alkalmazza a gyakorlatban az eddig tanultakat. Egy tanórai modellt tartalmaz, ahol is az egyes alpontok kidolgozásánál az előző fejezetek elgondolásai, elvei állnak a középpontban:

- A tanulási cél meghatározása
- A szöveg kiválasztása
- Didaktizálás és feladatválasztás
- Munkamenet
- Evaluáció

Christiane Nord a fordítás elsajátítása és oktatása szempontjából fontos fordításelméleti és fordítástechnikai alapokkal kívánja megismertetni az olvasót: a nyelvtanárképzésben, a bölcsészképzésben vagy a fordítóképzésben résztvevő hallgatót, illetve oktatót. A kötet előnye, hogy a fordítói kompetencia összetevőinek vizsgálata, a fordítás oktatásmódszertani kérdéseinek megválaszolása során az elméleti alapok kidolgozása mellett mindvégig gyakorlati szemléletű marad. Zárómegjegyzéseiben a szerző még egyszer áttekinti a fordítói kompetencia szempontjából lényeges tanulási célokat:

- A megértés, értelmezés kultúra- és szituációfüggő helyzetével szembeni fogékonyság

- Az idegen kultúra viselkedési szituációinak felismerése az ezzel ellentétes saját kultúra tükrében
- Metanyelvi ismeretek az idegen nyelvvel összevetett anyanyelv működéséről, sajátosságairól
- Receptív és produktív kompetencia anyanyelven
- Receptív és produktív kompetencia idegen nyelven
- Kutatási technikák: párhuzamos szövegelemzés, szótárhasználat, szaktárgyi információk beszerzése
- Rugalmasság és kreativitás a kommunikatív feladatokkal és nyelvekkel kapcsolatos munka során
- Elemző képesség a szövegek és feladatok kapcsán
- Döntéshozatali képesség több cselekvési alternatíva esetén
- Fordításelméleti és fordítástechnikai alapfogalmak ismerete

Hangsúlyozza a fordítástudomány interdiszciplináris jellegét, az idegennyelv-oktatás szerepét egy rudimentális fordítói kompetencia kifejlesztésében és a kommunikatív cselekvés kultúraspecifikus aspektusát. Végül kritikai észrevételekre biztatja a tananyagot az oktatási gyakorlatban alkalmazó olvasókat, amelyek aztán beépülhetnek a tanegység végleges változatába.

Általános útmutató a FORDÍTÁSTUDOMÁNY munkatársai számára

A *Fordítástudomány* szerkesztősége tanulmányokat vár a tágon értelmezett fordítástudomány, azaz az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből.

Általános tudnivalók:

1. A tanulmányok kívánatos terjedelme: 10–15 oldal (25 000–40 000 betűhely).
2. A könyv, folyóirat és szoftver ismertetések, valamint a konferencia-beszámolók kívánatos terjedelme: 3–4 oldal (7500–10 000 betűhely).
3. A tanulmányok nyelve: magyar.
4. A tanulmányokból derüljön ki világosan, hogy melyek a szóban forgó témában eddig elért hazai és nemzetközi eredmények, és melyek a tanulmány írójának saját kutatásai, saját eredményei.
5. A recenzió az ismertetésen kívül tartalmazzon kritikai mozzanatot, perspektívát, tartson szem előtt valamilyen hipotetikus olvasótábort, szóljon hozzájuk, legyen jelen benne a recenzens személye és gondolatai.
6. Minden tanulmány vagy recenzió tartalmazza a tanulmány szerzőjének elérhetőségi adatait (név, postai cím, telefon, fax, e-mail), valamint munkahelyét.
7. Ha szóban elhangzott konferencia-előadás írott változatáról van szó, kérjük lábjegyzetben az előadás helyét és idejét, valamint a konferencia nevét pontosan feltüntetni.
8. Minden tanulmányt mágneslemezen kérünk, 1 nyomtatott példányt mellékelve.
9. Minden tanulmányhoz **angol nyelvű** összefoglalást kérünk fél oldal (kb. 1000–1200 betűhely) terjedelemben.

Formai követelmények:

- Betűtípus és nagyság: Times New Roman CE 12
- Sortávolság: 1
- 1 oldal: kb. 2500 betűhely
- Főcím középre zárva: félkövér (bold), kisbetű Times New Roman CE 16-os
- Szerző neve középre zárva: kurzív (italic) kisbetű Times New Roman CE 14-es
- Első (1.) címfokozat: félkövér (bold)
- Második (1.2) címfokozat: félkövér (bold)
- Harmadik (1.2.1) címfokozat: kurzív (italic)
- Értelmi kiemelések: félkövér (bold)
- Nyelvi példák szövegen belül: kurzív (italic)
- Kiemelés nyelvi példákon belül: kurzív és félkövér (italic, bold)
- A szövegtől elkülönülő nyelvi példákat kérjük folyamatosan számozni
- Ábrának és táblázatnak legyen száma és címe (fölül, közepen)
- A fényképezendő (kicsinyítendő) ábrákat kérjük külön lapon (is) mellékelni
- Könyvcím vagy folyóiratcím szövegen belül: kurzív (italic), nem kell lefordítani
- Szakszövegből vett idézetek maradhatnak eredeti nyelven, de ha lefordítjuk őket, fel kell tüntetni a fordító nevét, ha a szerző maga a fordító, ezt lábjegyzetben közölje
- Szépirodalmi idézetek esetében meg kell keresni a megjelent fordítást, és a szerző neve, a fordítás kiadásának éve és az oldalszám után fel kell tüntetni a fordító nevét. (pl.: Rilke 1983: 69. Rónay György fordítása)

Hivatkozási útmutató a FORDÍTÁSTUDOMÁNY munkatársai számára

Kérjük, hogy a FORDÍTÁSTUDOMÁNY számára készült tanulmányok tartalmazzák a hazai és nemzetközi kutatási előzményeket, a kutatás jelenlegi állását az adott területen, és világosan derüljön ki belőlük, hogy melyek a szerző saját kutatáson alapuló új eredményei.

1. Hivatkozás a folyamatos szövegen belül:

- ha általában idézünk: szerző és évszám (Nida 1964);
- ha szó szerint idézünk – akár szakirodalmi akár szépirodalmi műből: a szerző neve után következzen az évszám, majd az oldalszám (Nida 1964: 411);
- megjegyzés: a szerző neve után nem kell vessző;
- megjegyzés: csak a vezetéknev kell.

2. Hivatkozás a szövegtől elkülönítve:

- ha az idézet 40 szónál hosszabb, különítsük el a folyó szövegtől: előtte, utána egy sort hagyjunk ki, és jobbról is, balról is dupla margót hagyjunk.

3. Hivatkozás feloldása az irodalomjegyzékben:

- az irodalomjegyzék (**Irodalom**) csak azokat a szerzőket tartalmazza, akikre a szövegben utalás történt, ha a cikkíró valamilyen oknál fogva (pl. új tudományterület) olyan könyvcímeket is meg akar adni, amelyekre nem hivatkozott, akkor ezt **Ajánlott irodalom** címszó alatt teheti meg;
- a nyelvi adatok forrását (az eredeti művek és fordításaik adatait) külön irodalomjegyzékben kell közölni (**Források**);
- a hivatkozások a szerzők vezetékneve szerint betűrendben kövessék egymást (nem kell számozni).

4. Ha könyvre hivatkozunk:

- szerző vezetékneve, majd a keresztnév kezdőbetűi: Nida, E.A.;
- ezután jön az évszám, utána pont: Nida, E.A. 1964;
- ha a szerzőnek abban az évben több műve volt: Nida, E.A. 1964a;
Nida, E.A. 1964b;
- ha két szerző van: Nida, E.A. & Taber, Ch.R. 1969;
- ha három vagy több szerző van, lehet rövidíteni: Nida, E.A. et al. (et alias – és mások);
- az évszám után jön a cím, ha önálló mű címe, akkor kurziválva: Nida, E.A. & Taber, Ch.R. 1969. *The Theory and Practice of Translation*;
- a könyv címe után jöjjön a megjelenés helye, és utána kettősponttal a kiadó: Nida, E.A. & Taber, Ch.R. 1969. *The Theory and Practice of Translation*. Leiden: Brill.

5. Ha folyóiratcikkre hivatkozunk:

- ha folyóiratban jelent meg a tanulmány, akkor nem a tanulmány címét kell kurziválni, hanem a folyóirat címét: Klaudy K. 1988. A frazeologizmusok szó szerinti fordításáról. *Magyar Nyelvőr*;
- folyóiratcikknél továbbá fontos megjelölni az évfolyamot, a számot és a pontos oldalszámot: Klaudy K. 1988. A frazeologizmusok szó szerinti fordításáról. *Magyar Nyelvőr*. 112. évf. 3. 305–314.

6. Ha tanulmánygyűjteményre hivatkozunk:

- ha tanulmánygyűjteményben jelent meg a cikk, fontos megjelölni a tanulmánykötet címét (előtte In:), és a szerkesztőt vagy a szerkesztőket utána zárójelben (ed.),

- (eds.), (hrsg.), (szerk.): Baker, M. 1993. *Corpus Linguistics and Translation Studies. Implications and Applications*. In: Baker, M. & Francis, G. & Tognini-Bonelli, E. (eds.) *Text and Technology: In honour of John Sinclair*. Amsterdam: Benjamins;
- tanulmánygyűjtemény esetén fontos megjelölni a tanulmány oldalszámát a köteten belül: Baker, M. 1993. *Corpus Linguistics and Translation Studies. Implications and Applications*. In: Baker, M. & Francis, G. & Tognini-Bonelli, E. (eds.) *Text and Technology: In honour of John Sinclair*. Amsterdam: Benjamins. 233–250;
 - több szerkesztő esetén is megtehetjük azt, hogy csak az elsőt írjuk ki, és utána írjuk, hogy et al. (és mások): Baker, M. 1993. *Corpus Linguistics and Translation Studies. Implications and Applications*. In: Baker, M. et al. (eds.) *Text and Technology: In honour of John Sinclair*. Amsterdam: Benjamins. 233–250;
 - ha ugyanabból a tanulmánygyűjteményből több tanulmányra is hivatkozunk, nem kell minden alkalommal a teljes bibliográfiát megadni, csak rövidítve: Baker, M. 1993. *Corpus Linguistics and Translation Studies. Implications and Applications*. In: Baker, M. et al. (eds.) 233–250;
 - ilyenkor a tanulmánygyűjtemény pontos adatait csak egyszer kell megadni, az első szerkesztő vezetékneve szerinti betűrendben: Baker, M. et al. (eds.) *Text and Technology: In honour of John Sinclair*. Amsterdam: Benjamins.

7. Ha megjelent konferenciakötetre hivatkozunk:

- járjunk el ugyanúgy, mint a tanulmánykötet esetén. Ne a konferencia helyét, idejét és címét tüntessük fel, hanem a **megjelent kötet** címét, szerkesztőjét, a megjelenés helyét, a kiadót és az oldalszámot: Ujszászi Zs. 1991. *Grammatikai transzformációk Károlyi Amy Emily Dickinson fordításaiban*. In: Székely G. (szerk.) *Az Első Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia Előadásai II. kötet*. Nyiregyháza: BGYTF. 760–763.

8. Ha elhangzott (írásban nem megjelent) konferencia-előadásra hivatkozunk:

- ebben az esetben a szerző neve, az évszám, és az előadás címe után írjuk azt, hogy Elhangzott: ... és ezután következzenek a konferencia adatai a következő sorrendben: a konferencia címe, rendező intézménye, helye és ideje: Klaudy K. 1998. *A magyar fordítástudományi terminológiáról*. Elhangzott: *A nyelv, mint szellemi és gazdasági tőke*. VIII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia. Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola. Szombathely. 1998. április 14–17.

9. Lábjegyzetek:

- lábjegyzeteket csak az alábbi esetekben használjunk:
 - (1) ha a tanulmány címéhez kívánunk megjegyzést fűzni (pl. ha a tanulmány részlet egy készülő könyvből, vagy ha a tanulmány írott változata egy konferencia-előadásnak stb);
 - (2) ha a tanulmány szerzője saját fordításában ad meg valamely idézetet.

10. Szövegvégi jegyzetek:

- a tanulmány tartalmi részéhez kapcsolódó megjegyzéseket ne lábjegyzetben, hanem **szövegvégi** jegyzetben közöljük. A szövegben felső indexszel folyamatosan számozzuk a megjegyzéseket kívánó helyeket, és a tanulmány végén **Jegyzetek** címszó alatt fejtsük ki megjegyzéseinket részletesen.

Visszanéző – korábbi számaink tartalmából

FORDÍTÁS-

TUDOMÁNY

2001. III. évfolyam, 1. szám

Fordítás (elméleti kérdések)

Albert Sándor

Filozófiai szövegek fordítása (2.rész)

Pápai Vilma

Új irányzatok az explicitáció kutatásában

Tolmácsolás

Németh Dezső és Pléh Csaba

Nyelvfeldolgozás, munkaemlékezet és fordítás

G. Láng Zsuzsa

A memória szerepe a tolmácsolásban

Fordítási piac és fordítóképzés

Szabari Krisztina

A fordítók minősítése és a fordítói piac

Konferenciák, tanfolyamok

Sándor Claudia

Fordítástudomány 2001. Tudományos konferencia és FTK öregdiák találkozó. Budapest, 2001. március 22–23.

Szabari Krisztina

Translation and Interpretation in Science and Technology: Models, Methodology and Machine Support. Saarbrücken 2001. március 15–17.

Sükösd Erzsébet

„Interpreting - The Changing Landscape” – 5th SCIC-Universities Conference. Brüsszel, 2001. február 5.

Szabari Krisztina

Quality in Conference Interpreting. Spanyolország, Almunecar, 2001. április 19–22.

Rózsa Viktória

Tolmácsolás a londoni Westminster Egyetemen

Könyvszemle

Wallendums Tünde

Wilss, Wolfram: Übersetzungsunterricht. Eine Einführung

Kegyessné Szekeres Erika

Gerzymisch-Arbogast, Heidrun & Mundersbach, Klaus: Methoden des wissenschaftlichen Übersetzens

Dékány Edit

Kautz, Ulrich: Handbuch Didaktik des Übersetzens und Dolmetschens

Stanitz Károly

Larson, Mildred: Meaning-based Translation: A Guide to Cross-language Equivalence.

Zank Ildikó

Hatim, Basil & Mason, Ian: Discourse and the Translator

Kovács Judit

Wadensjö, Cecilia: Interpreting as Interaction

Lehmann Magdolna

Øverås, Linn: In Search of the Third Code

Geró Györgyi

Lugris, Alberto Álvarez & Ocampo, Anxo Fernández (ed.): Anovar/Anosar: Estudios de traducción e interpretación

Demeter Éva

Ulrych, Margherita: Translating Texts: from Theory to Practice

Visszanéző – korábbi számaink tartalmából

FORDÍTÁS-

TUDOMÁNY

2000. III. évfolyam, 2. szám

Fordításpolitika

Anthony Pym

Nyelvpolitikai és fordításelméleti kérdések az Európai Unióban

Dróth Júlia

Igényfelmérés a fordítási szokásokról és elvárásokról az angolról magyarra fordított szakszövegek tekintetében

Műfordítás

Élthes Ágnes

Egy Racine szövegrészlet két magyar fordításáról

Mohi Zsolt

Júlia magyarul. Jellemalakulás Kosztolányi Dezső és Mészöly Dezső értelmezésében

A fordítása oktatása

Koltay Tibor

Tudományos és szakmai írásművek a fordítóképzésben

Dékány Edit

A fordítói kompetencia fejlesztésének lehetőségeiről

Krónika

Doktori értekezések

a fordítástudomány köréből

Valló Zsuzsa

A drámafordítás pragmatikai aspektusai – az értekezés tézisei

Cs. Jónás Erzsébet

Opponensi vélemény

Klaudy Kinga

Opponensi vélemény

Valló Zsuzsa

Válasz az opponensi véleményekre

Szemle

(könyv, folyóirat, konferencia)

Horváth Ildikó

Katan, David: Translating Cultures. An Introduction for Translators, Interpreters and Mediators

Vincze Katalin

Snell-Hornby, Mary & Kadric, Mira (Hg.): Grundfragen der Übersetzungswissenschaft

Lehmann Magdolna

Lawrence Venuti: The Translator's Invisibility: A History of Translation

Pollmann Teréz

Osimo, Bruno: Corso di traduzione. Prima parte - Elementi fondamentali

Géro Györgyi

Hermçneus - 1999. 1. szám

Élthes Ágnes

„Frontières et passages” Párizs, 2001. október 25-27.

G. LÁNG ZSUZSA

TOLMÁCSOLÁS FELSŐFOKON

A HIVATÁSOS TOLMÁCSOK KÉPZÉSÉRŐL

Budapest: Scholastica, 2002. 210 pp.
ISBN 963 86141 2 9

1. A tolmácsképzés kezdetei
2. Tolmácsolási modellek
és alkalmazhatóságuk
3. A tolmácsképző programok
megtervezése
4. A képezhetőség előfeltételei:
kiből lehet tolmács?
5. A tolmácsképzés főbb módszertani
irányelvei
6. Felkészülés a tolmácsolásra
7. Memória és jegyzetelés
8. A konszekutív tolmácsolás
9. A szinkrontolmácsolás

Megvásárolható vagy megrendelhető:

ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központ

Budapest, 1088. Múzeum krt 4 „F” épület

Telefon: 2 669833/5894 Fax: 4 855217

E-mail: aeiler@ludens.elte.hu

Corvina Könyvklub

Budapest, Vörösmarty tér 1. II. em. 201.

Telefon: 3 175185

KONFERENCIANAPTÁR

2002. augusztus 7–10.

Translation: New Ideas for a New Century

XVI Word Congress of the International Federation of Translators (FIT)

Színhely: Vancouver, Canada

Információ: Fenella Sung, Communications Chair, XVI FIT Word Congress Steering Committee.

E-mail: fenella@telus.net

2002. szeptember 16–20.

New Century, New Trends

International Symposium on Contrastive and Translation Studies between Chinese and English (CTSCE)

Színhely: Sanghaj, Kína

Információ: Professor Pan Wenguo, Dept. of International Chinese Studies, East China Normal University Shanghai 20062 China

E-mail: wgpan@yahoo.com

2002. szeptember 19–21.

Translation Targets

The 10th International Conference on Translation and Interpreting

Színhely: Prága, Cseh Köztársaság

Szervező: Institute of Translation Studies, Charles University, Prague.

Információ: Hybernaska 3, CZ-110 Praha 1, Czech Republic;

Tel.: 004202/21619513, ***Fax:*** 004202/24217965).

E-mail: jettmar@ff.cuni.cz

2002. szeptember 27–29.

Traduire au XXIème siècle: tendances et perspectives

Translating in the 21st century: trends and prospects

Színhely: Thesszaloniki, Görögország

Szervező: Department of Translation of the School of French Language & Literature at the Aristotle University of Thessaloniki, Greek Applied Linguistics Association (GALA)

Információ: Aristotle University of Thessaloniki, School of French Language & Literature, Department of Translation, Thessaloniki, 54006, Greece.

Tel.: 997523 – 997484 – 997538 – 997512 – 997528 ***Fax:*** 997522 – 997529

E-mail: trad2002@frl.auth.gr ***Web page :*** www.frl.auth.gr/trad2002.htm

2002. október 23–25.

Colloquium on Interdisciplinary Relationships in Translation Studies

Színhely: Isztanbul, Törökország

Szervező: Yildiz Technical University

Információ: sunduzkasar@yahoo.fr

2002. november 6–9.

43rd Annual Conference of the American Translators Association

Színhely: Atlanta, USA

Információ: ATA 225 Reinekers Lane, Suite 590, Alexandria VA 22314-2840, USA

Tel: +1 703 683 6100, *Fax:* +1 703 683 6100

E-mail: conference@atanet.org

2003 július 23–25.

Corpus-Based Translation Studies

Színhely: Pretoria, Dél-Afrika

Szervezők: Department of Linguistics (Translation Studies). University of South Africa & Centre for Translation & Intercultural Studies, UMIST (University of Science & Technology in Manchester)

Információ: Alet Kruger or Kim Wallmach, Department of Linguistics (Translation Studies), University of South Africa, P O Box 392, UNISA 0003, South Africa. Fax +27 12-429-3400;

E-mail: krughea@unisa.ac.za, wallmak@unisa.ac.za / www.umist.ac.uk/ctis / www.unisa.ac.za

FENYVESI ISTVÁN

**OROSZ–MAGYAR ÉS MAGYAR–OROSZ
SZLENGSZÓTÁR**

(SYCA Szakkönyvkiadó, Budapest 2001. 640pp. ISBN 963008405 8)

A szótár magában foglalja a normatív szótárakból kirekesztett teljes nonstandard vertikum legfontosabb elemeit, mindenekelőtt a sajátosan orosz légernyelvvel bővült alvilági argót, amely a szovjet elnyomó politika, a társadalom jelentős hányadának bebörtönzése folytán világméreteken is egyedülálló mélységben hatolt be a köznyelvbe. Merít három tucatnyi csoportnyelvből (pl. a katonák, diákok, pártfunkcionáriusok, sportolók, hippik stb. zsargonjából). Benne vannak az ún. irodalmi prosztorecsije legkifejezőbb elemei és a bizalmas társadalmi nyelv „alacsonyabb fekvésű” szavai is. Végül – mivel semmilyen magyar (és közkezen forgó orosz) kiadványban sem hozzáférhetőek – az összeállító nem kerülhette meg az orosz emberek érintkezésében máig aktívan szereplő obszcén szókincs szavait és az ezekből képzett szólásoknak a felvételét sem.

A szótár orosz-magyar részének mintegy 13 ezer szócikkében kb. 16 ezer szlengszó és több mint 3 ezer szólás koncentrálódik élő szövegek környezetben – 760 író műveiből és a napi sajtóból vett, valamint az életből ellesett idézetekben.

A magyar-orosz részben minden orosz szó és szólás (kb. 4 ezer fogalom) a magyar köznyelvi megfelelőjének betűrendjében szinonimaként szerepel.

Ilyen terjedelmű, felépítésű és mélységű kétnyelvű szlengszótár egyedülálló a hazai és a nemzetközi russzisztikában.

Megrendelhető:

SYCA Szakkönyvkiadó

2011 Budakalász Pf.88.Tel/fax (06-1) 36-89-810

European Master's diploma az ELTE Fordító- és Tolmácsképző Központjában

Európai egyetemek konzorciumot hoztak létre az emelt szintű tolmácsképzésért

2001. május 30-án Brüsszelben 15 európai egyetem, köztük a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem részvételével ünnepélyes keretek között megalakult az a konzorcium, amely a jövőben **European Master's** típusú **posztgraduális konferencia-tolmács-képző kurzusokat** működtet Európa 15 országában. A kétszemeszteres, posztgraduális képzés közösen kidolgozott tanterv és követelményrendszer alapján, nemzetközi oktatógárda és vizgabizottságok bevonásával folyik majd, és a sikeres vizsgázók a hazai képesítő bizonyítvány mellett megszerezhetik a közös európai diplomát is (*EMCI-Certificate*), amelyet a nemzetközi piacon a minőség garanciájának tekintenek.

A konzorcium tagjai már 1997–98 óta részt vettek abban az európai projektben, amelyet az **Európai Bizottság Tolmácsszolgálata** és az **Európai Parlament Tolmácsolási Igazgatósága** kezdeményezett, elsősorban annak érdekében, hogy megkönnyítse a csatlakozó országok nyelveinek bekapcsolását a képzésbe; továbbá, hogy egyre több európai országban biztosíthassa a nemzetközi szervezetek által is elismert, emelt szintű képzést. A konzorcium megalakulását követően a hangsúly még inkább a minőség biztosítására és további javítására kerül majd, amit tanár- és diákcserek, valamint közös kutatási programok is erősítenek: pl. távoktatási program és az idegen (közvetítő) nyelvekre való tolmácsolás oktatásának kidolgozása – ez utóbbi ugyanis a jelölt országok csatlakozása után elkerülhetetlenné válik.

EMCI konferenciatolmács-képzés Budapesten

Az ELTE Fordító- és Tolmácsképző Központja (ELTE FTK) két éve indította első **European Master's in Conference Interpreting (EMCI)** típusú, **konferenciatolmács-képző kurzusát**. A kurzus két szemeszterből áll, amelynek végére a jelöltek tökéletesítik az ún. „nagyszakaszos” konzekutív tolmácsolási technikát (5-6 perces, nyilvánosság előtt tartott beszédek tolmácsolása egyben, jegyzetelés segítségével), és elsajátítják a szinkrontolmácsolási technikát (10-15 perces beszédek folyamatos tolmácsolása, tolmácskabinból). Mivel a kurzus európai szakirányú, a tematikában nagy súlyjal szerepelnek az európai integrációval kapcsolatos témák. A kurzus elvégzéséhez szükséges óraszámot a partneregyetemek egységesen 400 tanórában és 600 óra egyéni gyakorlásban szabták meg (egy aktív és egy passzív idegen nyelv esetén).

Milyen jelentkezőket várnak?

Az ELTE FTK tapasztalatai szerint a rendkívül magas követelmények miatt azoknak a jelölteknek van esélyük ilyen rövid idő alatt a kurzus sikeres elvégzésére, akik már

- korábban elsajátították a konzekutív tolmácsolás alapjait (pl. valamilyen posztgraduális kurzus keretében), vagy
- rendelkeznek megfelelő tárgyalási tolmácsolási gyakorlattal.

Ezért a gyakorlattal nem rendelkező jelöltek számára azt ajánlják, hogy az EMCI konferenciatolmács-képző kurzus előtt végezzék el az **ELTE FTK egyéves szakfordító- és (tárgyalási) tolmácsképző kurzusát** (600 óra), amelynek során elsajátíthatják a konzekutív tolmácsolás alapjait, valamint a későbbi munkához nélkülözhetetlen háttérismereteket (országismereti, jogi, gazdasági, európai ismeretek, nemzetközi szervezetek, konferenciaterminológia, fordítás- és tolmácsoláselmélet). A kurzus sikeres elvégzésével **szakfordító- és/vagy tolmács képesítést** szerezhetnek (A-B nyelvi kombinációkban), és az utóbbi birtokában jobb eséllyel pályázhatnak a konferenciatolmács-képző kurzusra.

Az EMCI-kurzusra közvetlenül is jelentkezhetnek azok, akik korábban már részt vettek valamilyen szervezett tolmácsképzésben, vagy tárgyalási tolmácsolási gyakorlattal rendelkeznek.

Az EMCI konferenciatolmács-képző kurzusra való jelentkezés előfeltétele:

- felsőfokú végzettség (a gazdasági, üzleti, jogi, európai uniós ismeretek kifejezetten előnyt jelentenek);
- legalább egy, széles körben használt európai nyelvből közel anyanyelvi szintű értési és beszédképesség („B”, azaz aktív nyelv: jelenleg angol, német, francia lehet);
- kívánatos, hogy a jelentkezők legalább még egy európai nyelvet ugyancsak kiválóan értsenek („C”, azaz passzív nyelv: jelenleg angol, német, francia és spanyol – de megfelelő számú jelentkező esetén más európai nyelv is lehet). Átmeneti könnyítésképpen kivételes esetben eltekinthetünk a „C” nyelvtől, de később pótolni kell e hiányosságot;
- konzekutív tolmácsolási alapismeretek (legalább B-A, A-B nyelvi kombinációban).

A jelentkezők a kurzus megkezdése előtt írásbeli és szóbeli alkalmassági vizsgát tesznek. A képzés során tanulmányutat tehetnek Brüsszelbe, az európai intézményekben folyó munka jobb megismerése érdekében. Rövid (kéthetes) diákcsera programokra is pályázhatnak, a partneregységeken folyó képzés megismerése és nyelvtudásuk fejlesztése céljából. A képzés anyanyelvű előadók, hazai és nemzetközi intézményeknél dolgozó hivatásos tolmácsok és szakképzett, tapasztalt tolmácsstanárok bevonásával történik. A jelöltek nemzetközi vizsgabizottság előtt tesznek képesítő vizsgát, amelynek sikeres letétele esetén nemcsak „okleveles EU szakirányú konferenciatolmács” képesítést kapnak, hanem megkaphatják a „*European Master's in Conference Interpreting*” bizonyítványt is, amely jelenleg a legmagasabb szintű, konferenciatolmácsolási képesítést igazoló okirat.

A felvételt nyert jelentkezők azonnal megpályázhatják az **Európai Bizottság Tolmácsszolgálatának ösztöndíját**. A sikeres pályázók az elmúlt két évben 1000-1500 EURO ösztöndíjban részesültek.

Információ: G. Láng Zsuzsa – Tel: 3955773 E-mail: zsuzsalang@hotmail.hu

CTI CENTRE for Modern Languages
University of Hull
Tel.: + 44 (0) 1482 466373
Fax: + 44 (0) 1482 473816
Email EUROCALL@hull.ac.uk

The János Kohn EUROCALL Scholarship

The János Kohn Scholarship commemorates and celebrates the life and work of János Kohn, a highly valued and respected EUROCALL colleague who died in March 1999.

The annual scholarship enables young Hungarian teachers or researchers to participate in a EUROCALL conference by providing funds to cover travel costs to and from the conference, accommodation and meals at the conference, and the registration fee. The Scholarship may not be held more than once by the same person.

Candidates permanently based in Hungary, with a background and interest in computer-assisted or technology-enhanced language learning are invited to apply before the deadline of **31st January 2002** to attend EUROCALL 2002 at the University of Jyväskylä, Finland – for further information see <http://www.eurocall.org>

Applicants should provide brief details including name, address (including e-mail if possible), academic qualifications and current occupation, together with a short statement (between 500 and 1,000 words in English, French or German) in support of their application for the Scholarship. As the predominant language of EUROCALL conferences is English, candidates will need to provide evidence of competence in English.

The EUROCALL Academic Panel will inform candidates of their decision by **30 April 2002**. Candidates who wish to offer a Paper, Show and Tell or Poster should submit this separately in accordance with the information on the conference website. The decision on whether or not to accept the submission will not affect the decision regarding the Scholarship.

Please send your application, preferably by e-mail as an rtf file to Mrs June Thompson, Secretary, EUROCALL, the Language Institute, University of Hull, Hull HU6 7RX, tel +44 (0)1482 466373, fax +44 (0)1482 473816, e-mail EUROCALL@hull.ac.uk

All applications will be acknowledged by e-mail.

KONFERENCIATECHNIKA

1141 Budapest, Komócsy u. 9.

Tel.: 468 5100, Fax: 468 5111

Email: brill@brill.hu

Web: www.brill.hu

A Brill Konferenciatechnika 17 éve dolgozik a konferenciatechnikai szolgáltatás és rendszerintegráció területén. Bátran állíthatjuk, hogy a kommunikáció-technika e szűk területén új szakma született az elmúlt tíz évben: *a konferenciatechnika.*

Ma már a kis helyi konferenciákon is az audiovizuális eszközök egész rendszerét használják. A nagy, több ezer fős nemzetközi rendezvényeken pedig a technikai háttér az egyik legfontosabb feltétele a gyors és sikeres kommunikációnak.

Az EU csatlakozás óriási kihívást jelent a tolmács és fordító szakma részére. A magas szintű követelményeknek a szinkrontolmácsok csak akkor tudnak megfelelni, ha kifogástalan hangminőségű, ISO szabványoknak megfelelő technikai eszközök támogatják őket.

A Brill Konferenciatechnika saját tulajdonú, Magyarországon egyedülálló, eredeti Philips DCN tolmácsberendezést állít a konferenciák szolgálatába, amely a világ első teljesen digitális rendszerű, infravörös sugárzás elvén működő készüléke.

Stílus, elegancia és kitűnő gyakorlati használhatóság jellemzi az új digitális tolmácsberendezést. A rendszer maximális kiépítés esetén 15 különböző nyelv egyidejű szinkrontolmácsolására alkalmas 600 fő részére, akár három helyszínen is.

A technikai eszközöket angolul beszélő diplomás kommunikációtechnikai mérnökök telepítik az ISO szabványoknak megfelelő tolmácsfülkékbe. A DCN rendszer lehetővé teszi a technikusoknak, hogy számítógép segítségével a háttérből ellenőrizzék mikrofonokat és a tolmácsfülkék hangrendszerét. A korszerű technika így rendkívül egyszerűen kezelhető és biztonságos.

A Brill Konferenciatechnika állandóan naprakész kitűnő technikai felszereltségével és magasan képzett szolgáltató személyzetével biztosítja a nagyjelentőségű nemzetközi rendezvények sikeres lebonyolítását.

Across

Languages and Cultures

A Multidisciplinary Journal for Translation
and Interpreting Studies

Főszerkesztő: *Klaudy Kinga*

Tanácsadó szerkesztő: *Sohár Anikó*

Szerkesztő: *Károly Krisztina*

Célok és témakörök

Az Across Languages and Cultures angol nyelvű multidiszciplináris folyóirat, amelynek célja, hogy nemzetközi szakmai fórumot teremtsen egy dinamikusan fejlődő új tudományos kutatási terület a fordítástudomány (Translation Studies) művelői számára.

Tanulmányokat és recenziókat közöl a tág értelemben vett nyelvi közvetítés elmélete, gyakorlata és oktatása területéről.

Témakörök: általános fordításelmélet, leíró fordítástudomány (pl. szépirodalmi, jogi, műszaki szövegek fordítása, médiafordítás, konsekutív és szinkrontolmácsolás, bírósági tolmácsolás, közösségi tolmácsolás stb.), alkalmazott fordítástudomány (pl. fordító- és tolmácsképzés, fordítás-kritika, számítógéppel támogatott fordítás), többnyelvűség, interkulturális kommunikáció, nyelvpolitika és fordításpolitiká.

Kéziratok benyújtása

Kéziratokat és szerkesztőségi levelezést kérjük az alábbi címre küldeni:

Across Languages and Cultures szerkesztősége

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Fordító- és Tolmácsképző Központ

1088 Budapest

Múzeum krt. 4. „F”

Telefon: (36-1) 2 669 833/5894

E-mail: kklaudy@ludens.elte.hu

karolyk@ludens.elte.hu

asohar@elender.hu

Alapítva: 2000

Méret: 17×25 cm

HU ISSN 1585-

1923

Megjelenik:

évente

egy kötet

két füzetben

2001: Vol. 2

Előfizetési díj

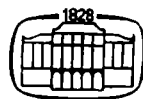
kötetenként:

8,960,-Ft áfával

AKADÉMIAI

KIADÓ

BUDAPEST

www.akkr.t.hu

MoBiWeb: elektronikus szótárak a legmodernebb technológiával

Az új (angol és német) Akadémiai
Klasszikus Nagyszótárakat is tartalmazza.

Számtalan további szakszótárt is elérhet
a MoBiWeb segítségével.

Használata egyszerű,
könnyű és gyors.

Nem kell megtanulnia
egy új program hasz-
nátát: a MoBiWeb
a megszokott internetes
(Explorer, Netscape)
felületen keresztül
működik.

Díjnyertes technológia!

Érdeklődjön a Morphologic bemutatótermében:

- 1118 Budapest, Késmárki utca 8.
- Tel/fax: 361-4721; 361-4722; 361-4723
- info@morphologic.hu

További információ: www.morphologic.hu

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

2002. IV. évfolyam, 1. szám

E számunk munkatársai:

Cseresznyés Mária	PTE Alkalmazott Nyelvészeti Doktori Program
Dékány Edit	SZTE JGYTFK Német Nyelv és Irodalom Tanszék
Dróth Júlia	Szent István Egyetem, Gödöllő
Heltai Pál	Szent István Egyetem, Gödöllő
Horváth Ildikó	ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központ
Kis Balázs	MorphoLogic
Klaudy Kinga	ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központ
Pajzs Júlia	MTA Nyelvtudományi Intézet
Pápai Vilma	Széchenyi István Egyetem, Győr
Sándor Claudia	SZTE BTK Germanisztikai Intézet
Székely Gábor	Nyíregyházi Főiskola
Sebestyén Rita	PTE Alkalmazott Nyelvészeti Doktori Program
Szabó Mária Helga	PTE Alkalmazott Nyelvészeti Doktori Program

ISSN 1419 7480

FORRÓITÁSASTUDÓIÁNY 2002. IV. ÉVFOLYAM, I. SZÁM